

Ples na žici

Andeļa Budanovac

Ples na žici
Anđela Buđanovac

Izdavač
Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
Zagreb, Borongajska cesta 83f

Objavljivanje ove e-knjige odobrio je Izdavački odbor Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu odlukom od 08. svibnja 2015. godine.

Urednica
Prof.dr.sc. Ljiljana Mikšaj-Todorović

Recenzenti
Prof.dr.sc. Slobodan Uzelac
Prof.dr.sc. Mladen Knežević

Lektorica
Ana Živković

Grafičko oblikovanje
Komteh, d.o.o.
Josipa Zorića 39, 10 370 Dugo Selo
OIB: 14963486466
mail: info@komteh.hr

ISBN 978-953-6418-83-1

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000953673.

Edukacijsko-rehabilitacijska biblioteka: knj. 27, stručni niz.

Ples na žici
Anděla Buďanovac

Sadržaj

Predgovor urednice

9

Predgovor – kratka povijest kaznionice u Lepoglavi

13

Ples na žici

25

I. dio

27

II. dio

57

Epilog

89

Iz recenzija

93

Biografija autorice

97

Predgovor urednice

S osobitim zadovoljstvom prihvatila sam posao urednice pri objavi ove knjige. Poznavajući autoricu dugi niz godina, a nakon što je uopće izrekla da već neko vrijeme radi na knjizi, onako, više za sebe, više radi zatvaranja nekih unutarnjih, vrlo osobnih procesa koji se znaju dogoditi kad jedna humana profesija postaje dio cjelokupnog bića, poziv, a ne zvanje, i kad s njom rasteš i razvijaš se usporedno s ljudima čiji rast i razvoj je ujedno i tvoj cilj, s nestrpljenjem sam očekivala rukopis. U trenutku kad sam ga pročitala shvatila sam važnost ovog i ovakvog izraza.

Svaka profesija, dakako, zahtijeva opće i specifične kompetencije, objektivnost, poznavanje i primjenu pravila struke, profesionalnu, često i osobnu etiku, a u direktnom radu s ljudima zahtijeva i nošenje s mnogim kompleksnim psihološkim procesima. O svemu ovome objavljeno je mnogo znanstvenih i stručnih članaka temeljenih na mjernim instrumentima, analizama, evaluacijama, preporukama za dobru praksu. Ova je knjiga sve to i ništa od toga u smislu jednostavnog kategoriziranja. Svi su profesionalni elementi unutra, od studija slučaja, do profesionalnih dilema oko vlastitih postupaka koje treba podrediti profesionalnim ciljevima. Dio koji u tematskoj literaturi nedostaje, a ovdje je podastrt u svojoj kompleksnosti, je onaj osobni, koji se čak ne može niti prepričati. Treba ga proživjeti čitajući tekst.

Kolegice i kolege zaposlene/i u penalnom sustavu na poseban i, uvjerenam, na vrlo osoban način proživjet će strahove, dileme, pitanja i rješenja kako ih je, na osebujan i čitak način, obradila autorica. Studenti socijalne pedagogije koji se posebno educiraju upravo za ovu vrstu posla, ali i svi oni čija se profesionalna karijera razvija u ovom smjeru, dobit će vrijedne poruke na mnogim razinama koje ih mogu dodatno motivirati, a možda i zabrinuti oko vlastitog profesionalnog razvoja; mnoge su nagrade, ali i poneka cijena koju treba platiti. I napokon, širu čitalačku publiku, znamo to iz svakodnevnih iskustava i medija, uvijek intrigira

taj pomalo tajanstveni rad u zatvoru, sa zatvorenicima, počiniteljima teških djela, tko su oni, što se to tamo s njima radi ... I taj će dio čitatelja, duboko vjerujem, biti više nego zadovoljan porukama knjige.

Zahvaljujem mr.sc. Milošu Buđanovcu na izvrsnom predgovoru koji ima prvenstvenu svrhu ocrtati kontekst kako bi se lakše mogla pratiti radnja. Iskreno zahvaljujem recenzentima, prof.dr.sc. Slobodanu Uzelcu i prof.dr.sc. Mladenu Kneževiću, neospornim i iskusnim stručnjacima u području penologije koji su, svojim procjenama i sugestijama zaslužni da djelo bude kompletirano do detalja koje su samo oni mogli uočiti. Na kraju, zahvaljujem Upravi i Izdavačkom odboru Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na podršci u objavljivanju ove knjige, mislim da je ta odluka bila izvrsna.

Prof.dr.sc. Ljiljana Mikšaj-Todorović
Urednica

Predgovor – kratka povijest kaznionice u Lepoglavi

Podno sjeverne strane Ivanščice, omeđena rijekom Bednjom, s pogledom na Ravnu goru, smjestila se Lepoglava. Pitomo, živopisno mjesto, nekad gradsko naselje, danas grad.

Pogled u povijest Lepoglave reći će nam da je to mjesto naseljeno od davnina, što dokazuju i

brojni arheološki nalazi. No, za Lepoglavu u današnjem smislu, s pisanim i drugim dokazima, bitan je period oko godine 1400., kada austrijski grof Herman II Celjski gradi samostan i crkvu i daruje ga pavlinskom svećeničkom redu, vjerojatno za spas svoje duše.

O porijeklu imena Lepoglava nema čvrstih povijesnih podataka. Ostaju nam samo legende.

Po jednoj od njih ime potječe od brijega iznad Lepoglave, s crkvicom Sveti Ivan, koji daje dojam lijepo glave. Druga pak govori da su pavlini, tzv. bijeli fratri, nosili duge bijele mantije s kapuljačama iz koje su virile lijepo glave s crnom bradom.

Dolaskom pavlina, Lepoglava kroz stoljeća postaje jedan od kulturnih centara tadašnje Hrvatske. No 1481. godine, Turci u svojem prodoru prema zapadu poharali su i Lepoglavu skupa s pavlinskim samostanom i crkvom, koje srušuju do temelja. Nešto kasnije, gradi se nova, veća crkva i samostan, koji se od onda još nadograđuju. Zahvaljujući pavlinima Lepoglava postaje poznata po prvoj svjetovnoj gimnaziji, a kasnije, točnije 1656. godine, osnovan je studij filozofije, a kasnije i teologije. Ustanovljene su i doktorske diplome, pa je Lepoglava prvi sveučilišni centar na području naše zemlje. Pavlini su se bavili znanostima, umjetnošću, obrazovanjem, pa iz toga doba potječu likovni radovi Ivana Rangera, kao i pisani radovi iz različitih područja znanosti i obrazovanja. Nažalost brojni radovi iz tog doba su tijekom vremena razgrabljeni ili zagubljeni, nestali bez traga.

Godine 1786. austrijski car – reformator Josip II, predstavnik prosvjetiteljskog apsolutizma, ukida neke svećeničke redove, između ostalih i pavlinski, pa crkva, samostan i posjedi Pavlina postaju državno vlasništvo. 1806. godine samostan i crkva prelaze u vlasništvo Kaptola, a sredinom devetnaestog stoljeća prešli su u vlasništvo državnog erara (1854. g).

Već sljedeće godine samostan je pretvoren u državnu kaznionicu.

Do 1877. godine nema puno podataka o tome što se zbivalo u lepoglavskoj kaznionici, poznato je samo da je prvi osuđenik koji je tu boravio barun Wiesenhuter, koji je zbog klevetanja carice Marije Terezije i nekih drugih dvorskih dostojanstvenika pao u nemilost i završio u Lepoglavi. Osuđenici nisu radili, bili su u okovima, u svojim ćelijama.

Slaba ishrana i neljudski uvjeti izdržavanja kazne doveli su do obolijevanja od skorbuta i nekih drugih zaraznih bolesti, tako da se znatno povećala smrtnost osuđenika.

Spomenute godine dolazi do promjena kaznenog sustava u cijeloj austrijskoj carevini pa i u Hrvatskoj, te je reforma zahvatila i lepoglavsku kaznionicu.

Istovremeno za ravnatelja lepoglavske kaznionice dolazi poznati reformator kaznionica, pravnik po struci, Emil Taufer. Poznavajući sve tada postojeće sustave izvršenja kazni, s iskustvom ravnatelja u nekim drugim kaznionicama, Taufer je sastavio naredbu koju je donijela zemaljska vlada 28. veljače 1878. godine, pa u lepoglavsku kaznionicu uvodi tzv. progresivni ili irski sustav izvršenja kazni, koji se uz određene modifikacije zadržao do danas. Suština progresivnog ili irskog sustava sastoji se u postupnom napredovanju osuđenika od ćelijskog izdržavanja kojim se počinjalo izvršenje kazne, preko zajedničkog izdržavanja, slobodnjaštva, do uvjetnog otpusta. Naravno, napredovanje je ovisilo o težini kaznenog djela, visini kazne, ali i o radu i ponašanju osuđenog. Bilo je određeno da će početni, ćelijski dio, trajati osam tjedana, nakon čega slijedi faza zajedničkog izdržavanja koja bila podijeljena u dva razreda, a ovi opet na podrazrede. Svaka tri mjeseca radila se klasifikacija osuđenih, gdje su oni koji su udovoljavali kriterijima za napredovanje raspoređivani u blaže podrazrede. Slobodnjaštvo je dolazilo nakon tri osmine dosuđene kazne, pod uvjetom da je osuđeni udovoljio i kriterijima rada i ponašanja. Ukoliko je presuda bila na duže vremenske kazne ili doživotna, onda bi pod istim uvjetima slobodnjaštvo dolazilo nakon najmanje deset godina. Uvjetni otpust osuđenik je mogao dobiti nakon polovice izdržane kazne, ako je bio prvi put osuđen, a ako mu je to bila druga kazna onda nakon tri četvrtine izdržane kazne. Ukoliko je bio višestruki povratnik uvjetni otpust nije mogao dobiti. Iz doba Emila Taufera

postoje i pisani dokumenti koji govore o unutarnjem ustrojstvu i sustavu izvršenja kazni u lepoglavskoj kaznionici. Jedan od tih dokumenata je i knjižica koju je napisao vlč. Roberto Kauk, koji je kao svećenik duže vremena radio i u kaznionici. Zanimljivo je pogledati kakve su dužnosti i obaveze, te kakva prava su tada imali osuđenici prema tadašnjem kućnom redu. Spomenut ćemo samo neke za primjer. Osuđenici su dužni činovnicima, stražarima i poslovođama s poštovanjem iskazivati pokornost i njihove zapovijedi bez pogovora izvršavati. Nakon izvršene zapovijedi mogu se ravnatelju obratiti sa svojim pritužbama ili molbama. U radno vrijeme je zabranjeno razgovarati, izuzev za potrebe posla. Diranje u tuđu vjeru, kletve i nemoralni razgovori su najstrože zabranjeni. Osuđenici trebaju živjeti u miru, bez rujanja, psovki, razbijanja i međusobnih tuča. Kartanje, kockanje i ostale igre su zabranjeni. Također je zabranjeno međusobno trgovanje, kao i primanje darova, ali to isto se odnosi i na osoblje.

Ukoliko naprave štetu drugom osuđeniku ili ustanovi iz zlobe ili nemara, dužni su je nadoknaditi. Svaki zdravi osuđenik dužan je u radno vrijeme neprekidno raditi. Za dobar rad biti će nagrađeni, a nagrada će služiti za prve potrebe osuđenika po izlasku na slobodu.

Osuđenici su dužni pohađati vjeronauk. Pismeno mogu komunicirati samo s obitelji, a učestalost dopisivanja ovisi o njihovom klasifikacijskom statusu. Zanimljivo je da vlč. Kauk ne govori ništa konkretno o predviđenim sankcijama za nepoštivanje Kućnog reda, niti o tome kako je u praksi proveden.

Za period od osnivanja kaznionice do 1877. godine poznato je bilo da se osuđenici mogu iznajmljivati za radove izvan kaznionice, ali nitko ih nije htio zapošljivati, pa ta mogućnost gotovo i nije korištena. Zbog toga se 1877. godine uvodi radna aktivnost u samoj kaznionici, i to prema iskustvu i praksi nekih drugih kaznionica. Tako je prvo osnovana krojačka radionica, a kasnije je proradila i tkalonica, te postolarska, stolarska, bačvarska, bravarska, kožarska i užarska radionica. Posao je pronađen i za zidare, tesare, knjigovođe itd. Osuđenici su zapošljivani i na poljoprivrednim radovima. To su bili osuđenici koji su bili u statusu slobodnjaka, na vanjskim radilištima. Niti obrazovanje nije bilo zanemareno. Svaki osuđenik koji nije do dolaska u kaznionicu imao neko zanimanje, a nije navršio trideset godina starosti, bio je dužan pohađati školu. Stariji su također imali tu mogućnost ali uz osobnu želju. Bio je formiran i posebni odjel za mlade od dvadeset godina, kako bi ih se odvojilo od starijih i „pokvarenijih” osuđenika.

U periodu od 1908. do 1914. godine pored starog pavlinskog samostana, gdje su do tada bili smješteni osuđenici, izgrađena je nova zgrada podešena prema

potrebama irskog sustava izvršenja kazni. Osim ćelija za početno individualno izdržavanje kazne, koje su se koristile i za zajedničko izdržavanje (po dva ili tri osuđenika u ćeliji), sada postoje i veće prostorije za više osuđenih. Predviđene su i tzv. samice za izdržavanje disciplinskih kazni. No, pored toga predviđene su i pronica rublja, zajednička kupaonica s tuševima, prostorije za stražare, te prostorije za neke zajedničke aktivnosti osuđenih. Objekt je građen u obliku zvijezde (pa je tako i popularno nazvan „Zvijezda”) na četiri etaže: prizemlje i tri kata, s traktovima koji se šire od sredine, u kojoj je napravljena tzv. promatračnica, željezna konstrukcija koja dopire do visine najviše etaže, radi kontrole traktova.

No, unatoč poboljšanju životnih uvjeta i formalnom postojanju Kućnog reda, u periodu u početku dvadesetog stoljeća postupanje prema osuđenima krajnje je brutalno i nehumano.

Po završetku Prvog svjetskog rata lepoglavska kaznionica prelazi u ruke novostvorene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, tzv. Stare Jugoslavije. Ništa se bitno ne mijenja u postupanju s osuđenima, sve do polovice 1943. godine ipak se primjenjuje postojeći zakon i Kućni red, barem formalno. Dana 14. 07. 1943 godine Lepoglava, pa i kaznionica, na kratko padaju u ruke jedinica NOV-a, kojom prilikom iz kaznionice bivaju oslobođeni osuđenici koji su zbog svojih naprednih ideja ili pripadnosti Komunističkoj partiji bili osuđeni na višegodišnje kazne. Nakon tri dana jedinice NOV-a povlače se iz Lepoglave, a kaznionica potom postaje ustaški „radni logor” (čitaj: koncentracioni logor). U periodu do kraja rata u lepoglavskoj kaznionici osuđeni, ali i internirane osobe bili su žrtve ustaškog terora. Pri samom kraju rata, neposredno prije svog povlačenja iz Lepoglave, ustaše su izvršile pokolj svih osoba zatečenih u kaznionici. Među njima nisu bili samo zarobljeni partizani, nego i veliki broj osoba koje su s narodnooslobodilačkom borbom bile povezane samo utoliko što su im članovi obitelji bili u jedinicama NOV-a. To su bili ljudi, žene i djeca, dopremljeni iz zatvora uglavnom s područja zagorskih općina. Neposredno nakon rata otkriveno je nekoliko masovnih grobnica unutar i izvan zidina Lepoglave. Po procjenama izvršenim odmah nakon rata, tu je izgubilo život oko 3500 muškaraca, žena i djece. U prvim poslijeratnim danima u kaznionici je pristigao veliki broj zarobljenih ustaša osuđenih za ratne zločine, kao i njihovih simpatizera i suradnika osuđenih za kolaboraciju s neprijateljem. Osim njih u kaznionici su, naravno, bili i oni koji su suđeni za civilne zločine. Već 1945. godine donesena je Privremena uputa o izvršenju kazni, jedinstvena za cijelo područje nove Jugoslavije, koja je, između ostalog, postavila ciljeve kazni lišavanja slobode, te regulirala način postupanja s osuđenima i uvjete izdržavanja kazne. Ciljevi koje

navodi Uputa, osim same kazne za krivca, su i preodgoj osuđenog u duhu odanosti Domovini, radne discipline i časnog odnosa prema državnim i društvenim dužnostima, osposobljavanju za uvjete zajedničkog života i učvršćivanje onih crta karaktera koje će ga zadržati od daljeg vršenja kaznenih djela. Postupanje treba biti takvo da se osuđenom ne pričinjavaju fizičke prijetnje niti uništava njegovo ljudsko dostojanstvo.

Zakon o izvršenju kazni iz 1948. godine puno detaljnije razrađuje odredbe o izvršenju kazni, a kasnije donošeni zakoni o izvršenju kazni i njihovi noviteti predstavljali su dalji napredak u poboljšanju uvjeta izvršenja kazni i postupanju s osuđenima.

Izvršene su tzv. horizontalna kategorizacija ustanova i vertikalna klasifikacija osuđenih osoba. Prema kategorizaciji osuđeni su razvrstavani prema spolu, dobi, recidivizmu, prema težini kaznenih djela, dužini izrečenih kazni, ali i procjeni osobina ličnosti.

Tako je osnovana penalna ustanova za žene, zatim zatvorene ustanove za muške prvoprijestupnike, za recidiviste, mlađe punoljetnike do 21 godine, te poluotvorena ustanova za kazne do jedne godine, kao i dvije otvorene ustanove za osuđene za lakše delikte, te one koji su kroz određeno vrijeme boravka u zatvorenim ustanovama svojim radom, ponašanjem i značajkama osobnosti stekli povjerenje da mogu ostatak kazne izdržati u tim ustanovama. U sustav izvršenja kazni također su uključene i dvije ustanove za maloljetne prestupnike (posebno za ženske, a posebno za muške osobe). U sklopu zatvorenih ustanova formirana su poluotvorena i otvorena odjeljenja, radi napredovanja osuđenih prema uvjetnom otpustu i slobodi. Kazneno-popravni dom Lepoglava kategoriziran je kao ustanova za prvi puta suđene osobe, s iznimkom plućnih bolesnika, od kojih su neki bili povratnici, ali su zbog klimatskih uvjeta raspoređivani u Lepoglavu. Prosječan broj osuđenih u ustanovi kretao se od 1000 do 1200, a osoblja oko 550.

Vertikalna klasifikacija vršena je u okviru ustanova. Grupa s najmanje prava i pogodnosti, tzv. C grupa, bila je namijenjena novim osuđenima koji su izvršili teška kaznena djela, kao i onima koji su u tijeku izdržavanja kazne činili višestruke disciplinske prijestupe. U B grupu je u pravilu dolazila većina novodošlih osuđenih jer je to zapravo bila početna grupa. A grupu dobivali su osuđeni koji su to svojim radom i ponašanjem zaslužili, a ona je sa sobom nosila širi raspon prava i pogodnosti. U lepoglavskoj penalnoj ustanovi bila je ustanovljena i tzv. AO grupa (A otvorena) s maksimalnim pravima i pogodnostima dopuštenim zakonom. Reklasifikacija se u pravilu vršila svaka tri mjeseca. Spomenimo za primjer neka

prava (propisana zakonom): pravo na dopisivanje s članovima uže obitelji, pravo na posjete članova uže obitelji, pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na naknadu za izvršeni rad, pravo na žalbu radi povrede svojih prava, pravo na godišnji odmor, itd. Pogodnosti su počinjale s proširenjem nekih od prava zajamčenih zakonom, kao što su češće dopisivanje s užom obitelji (od minimuma propisanog zakonom) češće i duže posjete članova obitelji, tzv. „slobodni razgovori” (posjete bez nadzora s bračnim partnerom), jednodnevni ili vikend izlasci izvan ustanove, godišnji odmori kod kuće, izvanredni i nagradni dopusti, premještaji u bolju klasifikacijsku grupu, premještaji u poluotvoreno ili otvoreno odjeljenje, te je u poluotvorenim i otvorenim odjeljenjima omogućavano bavljenje nekim hobijem.

Organizacijska struktura Kazneno-popravnog doma u Lepoglavi sastojala se od službe za preodgoj, službe osiguranja, privrednih jedinica, zdravstvene službe i službe općih poslova. Unutar službe za preodgoj nalazimo matičnu evidenciju (odjel sa svim raspoloživim podacima o osuđenim osobama) prijemno-otpusno odjeljenje (trijaža osuđenih s prijedlogom orijentacionog programa postupanja, kao i poduzimanje radnji pri otpustu osuđenih s izdržavanja kazne), grupu odgajatelja, osnovnu i srednju školu (ova potonja je imala više smjerova: drvne i metalske struke, ugostiteljske struke (kuhari i konobari)). U sklopu škole postojala je i knjižnica s preko 10 000 naslova. Pojedincima koji su ispunjavali uvjete sigurnosti omogućavano je dalje školovanje na fakultetima, pa su neki i magistrirali. Za korištenje slobodnog vremena osuđenima su stajale na raspolaganju brojne sekcije: likovna, drvorezbarska, intarzijska, keramička, bačvarska, maketarska, prevodilačka. Od 1974. do 1990. godine kontinuirano je izlazio informativni list „Domski vjesnik”, namijenjen primarno osuđenim osobama, u kojem su one i surađivale kroz brojne napise, poeziju, humor, i sl. a poseban podlistak bio je namijenjen zaposlenicima ustanove. Izdana je i knjižica „Poezija osuđenih”, koja je predstavljala izbor najkvalitetnijih pjesama objavljenih kroz niz godina u Domskom vjesniku. 1975. godine u Muzeju primitivnih umjetnosti grada Zagreba priređena je izložba najkvalitetnijih osuđeničkih likovnih i kiparskih radova, koja je po stručnim kritikama ocjenjena kao vrlo uspješna.

Služba osiguranja, kao što joj ime govori, bila je odgovorna za sigurnost ustanove, ali i za pratnju osuđenih prema sudovima ili pak nekim drugim institucijama gdje zbog razloga sigurnosti nisu mogli ići bez nadzora.

Privredne jedinice bile su brojne. Najveća je bila drvna industrija s plasmom proizvoda (namještaja) na domaćem i stranim tržištima. Pored nje tu je bio metalski pogon koji je uglavnom radio kooperantske poslove za firme diljem zemlje.

U okviru privrednih jedinica bila je i poljoprivreda: ratarstvo, svinjogojstvo, stočarstvo, ribnjačarstvo, šumarstvo, vinogradarstvo i voćarstvo. Ugostiteljska djelatnost odvijala se u restoranu s prenoćištem, ali i kroz pružanje ugostiteljskih usluga na drugim lokacijama kazneno popravnog doma. Autoservis, koji je primarno osnovan za održavanje vlastitog voznog parka, proširio je djelatnost i na pružanje usluga drugim firmama i građanima. Naravno, tu je bio i veliki vozni park, s kamionima, šleperima – kontejnerima za prijevoz namještaja, te osobnim kolima za službene potrebe. Poslovanje budžetskog i privrednog dijela ustanove objedinjavala je financijsko-računovodstvena služba. Sve ove privredne grane su omogućavale adekvatan rad osuđenima koji su posjedovali neku stručnost i praksu onima koji su se školovali u ustanovi za neku od raspoloživih profesija, a osim toga su ostvarivale prihod iz kojeg su se isplaćivale naknade i novčane nagrade osuđenima, dopunjavala se nedostatna budžetska sredstva za prehranu, osobnu higijenu, odjeću i obuću osuđenih osoba, te se vršile investicije u nove strojeve i tehnologije.

Zdravstvena služba, stacionirana upravo u starom pavlinskom samostanu, zbrinjavala je akutno i kronično oboljele osuđene osobe, a pored domskih liječnika, bolničara, medicinskih sestara, stomatologa i laboranta, redovito su dolazili i specijalisti iz zagrebačkih i varaždinskih bolnica, te iz zatvorske bolnice iz Zagreba. Od 1965. godine provodilo se liječenje alkoholičara kojima je bila po sudu izrečena mjera sigurnosti liječenja od alkoholizma, a kasnije je to isto organizirano s ovisnicima o opojnim drogama. Liječenje je provedeno kroz dugogodišnju suradnju sa stručnjacima psihijatrijske klinike današnje Kliničkog bolničkog centra Sestre milosrdnice. U sklopu liječenja formiran je klub liječenih alkoholičara, kao i klub ovisnika o opojnim drogama. Klub liječenih alkoholičara surađivao je s klubovima u mjestima boravka osuđenih, osobito na prihvatu po izlasku na slobodu. U proces liječenja bile su uključene i obitelji osuđenih alkoholičara. Budući da nije bilo klubova liječenih ovisnika, suradnja se odvijala sa psihijatrijskom klinikom KBC-a Sestre milosrdnice, kao i s obiteljima ovisnika.

Služba općih poslova bavila se pravnim, kadrovskim i materijalnim dijelom poslovanja ustanove.

Posebno mjesto u službi za preodgoj zauzimala je grupa odgajatelja. Njihove zadatke ćemo podrobnije opisati jer upravo iskustvo jedne od njih tema je memoarskog zapisa koji slijedi iza ovog predgovora.

Osuđeni su bili raspoređeni po odgojnim grupama, prema radnim mjestima na kojima su radili ili bili smješteni u ustanovi. Na čelu odgojne grupe bio

je odgajatelj. Djelokrug rada odgajatelja obuhvaćao je cjelokupnu problematiku osuđenih osoba: ponašanje na radu i van radnog mjesta, odnos s obitelji, prijedlog klasifikacije, disciplinske mjere, nagrađivanje, praćenje školovanja, učešća u slobodnim aktivnostima, uspješnost liječenja od alkoholizma ili ovisnosti, odnosa sa sudovima, pa sve do osobnih problema. Sve to odgajatelj je registrirao u „osobni list” koji je sadržavao, osim presude i socijalne anamneze o ranijem životu osuđenog, sve relevantne podatke o osuđenom za vrijeme izdržavanja kazne. Veličina odgojnih grupa varirala je, obzirom na radna mjesta i ostale kriterije, od 70 do preko 100 osuđenih. Po sistematizaciji radnih mjesta te poslove je trebalo obavljati 25 odgajatelja, no ta radna mjesta nikad nisu bila do kraja popunjena jer je visoko-obrazovane kadrove zbog raznih razloga bilo veoma teško dobiti. Dio odgajatelja je radio i s liječenim alkoholičarima i drugim ovisnicima, te njihovim obiteljima. Oni su bili dodatno educirani za taj posao. Radi objektivnije procjene svakog pojedinog osuđenog postojali su stručni timovi odgojnih grupa, tzv. „mikrotimovi” opet prema njihovim radnim mjestima. Sačinjavali su ih, osim odgajatelja, još i odjelni stražari iz nastambe, poslovode iz radiona, te po potrebi nastavnici iz škole, psiholog, socijalni radnik te liječnik. Prijedlozi mikrotima razmatrani su na stručnom kolegiju, te uvažavani ili odbacivani. Metode rada odgajatelja bile su grupni rad i individualni razgovori s osuđenima, ali i grupni i individualni rad s članovima obitelji osuđenih osoba.

Posao odgajatelja bilo je i dežurstvo prilikom posjeta obitelji osuđenih. Nažalost, veliki dio radnog vremena odgajatelja odnosili su administrativni poslovi: unošenje svih relevantnih podataka u „osobni list”, obrada molbi osuđenih za uvjetni otpust ili pomilovanje, kontakti s terenom radi suglasnosti za puštanje osuđenog na godišnji odmor ili dopust kod kuće itd. Važan sastavni dio sustava tretmana bila je i osuđenička samouprava. Prvobitno zamišljena i oformljena unutar privrednih jedinica, imala je ulogu u predlaganju poboljšanja uvjeta rada, radnog procesa i radne discipline i trebala je biti motivacijski faktor s osnovnom idejom da će se, ako čovjek i sam doprinosi i sudjeluje u radnom procesu, prema njemu bolje i odgovornije odnositi. Nešto kasnije formirana su i tijela samouprave u nastambi i ekonomijama, sa zadatkom da se brinu o redu, higijeni i međusobnim odnosima osuđenih i poboljšanju životnih uvjeta u nastambama. Tako su na svakom odjelu postojale osuđeničke komisije, koje su za svaki incident ili počinjeni prijestup, davale svoje mišljenje o odgovornosti aktera, a koje je uvažavano na disciplinskim raportima. Ovaj dio osuđeničke samouprave također je davao značajan doprinos ispravnosti tretmana i poboljšanju životnih uvjeta u nastambi i

vanjskim radilištima. Kad smo već spomenuli disciplinske postupke navest ćemo i zakonom propisane disciplinske mjere. One su se kretale od ukidanja određenih pogodnosti, premještaja u lošiju klasifikacijsku grupu, preko uvjetnih kazni za lakše prekršaje, do kazni samice do 30 dana za teže prijestupe. Postojala je i kazna izolacije do jedne godine, koju je mogao izreći samo Republički sekretar i to na prijedlog uprave doma. U slučaju narušenog zdravlja kazna se prekidalala do ozdravljenja osuđenog.

Krajem sedamdesetih u grupu odgajatelja uključivane su i ženske osobe, najprije na vanjskim radilištima, a potom i u zatvorenom dijelu ustanove. Autorica ovih zapisa bila je prva žena na području Jugoslavije koja je kao odgajatelj počela raditi unutar zidova jednog kazneno-popravnog doma zatvorenog tipa za osobe muškog spola. Na tom poslu ostala je punih deset godina, do odlaska u mirovinu. Poslije nje, u zatvorenom dijelu ustanove radilo je još nekoliko žena - odgajatelja, ali i psihologinja, socijalna radnica, pedagoginja te medicinske sestre. O kvaliteti rada autorice s osuđenim osobama govori podatak da je prema anonimnoj anketi, koju je među osuđenim osobama proveo tadašnji Sekretarijat za pravosuđe i upravu SRH, upravo ona proglašena za najboljeg odgajatelja u Kazneno-popravnom domu Lepoglava. Anketa se inače odnosila na tretman, uvjete života i rada u ustanovi, kvalitetu prehrane itd.

Istine radi, pored mnogih pozitivnih, anketa je pokazala i neke negativnosti, prije svega na području uvjeta stanovanja osuđenih osoba. Smještaj je i dalje bio u starim ćelijama, u kojima su u pravilu boravila po tri osuđena, s noćnim posudama, tzv. „kiblama”, zajedničkim sanitarnim čvorovima, što je uništavalo intimu osuđenih. Prenapučenost je postala veliki problem, napose nakon ukidanja KPD Goli otok i Stare Gradiške, kada su svi tamošnji osuđenici koji nisu imali uvjeta za poluotvorene ili otvorene ustanove raspoređeni u jedini preostali muški zatvoreni kazneno popravni dom – Lepoglavu. Nažalost, ustanova nikad nije raspolagala s dovoljno materijalnih sredstava da bi se radikalno poboljšali životni uvjeti, koji su bili suprotnost relativno dobro postavljenom tretmanu. Istini za volju, bio je u izradi projekt novog, modernog kazneno popravnog doma na području jedne od ekonomija, ali nikad nije realiziran. Memoarski zapisi koji su pred Vama rezultat su autoričine unutarnje potrebe da iznese jedno zanimljivo iskustvo, koje bi trebalo bar malo skinuti veo s onog što se zbivalo unutar zidina kaznionice, kao i ukazati na činjenicu da između osoblja i osuđenih osoba postoji stalna intenzivna interakcija. Kazneno popravni dom iz perioda o kojem je riječ bio je jedna cjelina u kojoj je dio kolektiva s vanjske strane zida smatrao da je Dom pretežno

popravni, a dio s unutarnje strane, da je pretežno kazneni. Takva shvaćanja nitko nije mogao promijeniti.

Možda će ovaj predgovor po nekim mišljenjima biti previše opsežan , ali smo htjeli dati jedan širi okvir radi boljeg razumijevanja autoričinog rada i razmišljanja, pa molimo čitatelje da to uvažē.

Mr. Sc. Miloš Buđanovac

Ples na žici

I. dio

„Nano, Nano, što ćeš biti kad odrasteš?” pitali bi me, a ja bih odgovarala: „Žicarica”, misleći pritom na one krasne žene što u cirkusima hodaju po žici, lijepo odjevene, nestvarne. Svi bi se smijali, a ja sam već tada slutila da „biti žicarica” nije nešto bajno. Kasnije bih govorila da ću biti diplomata, ali ne znam odakle mi taj pojam.

Što sam sada?

Među žicarima sam, a plesanje na žici osnovni je osjećaj u mom poslu. Diplomacija je, pak, postupak kojim se eventualno nešto može postići.

Moj prvi radni dan na mjestu odgojitelja u Kazneno-popravnog domu Lepoglava.

Još mi nije određena grupa osuđenika s kojima ću raditi. Moram proći poduku u prijemno-otpusnom odjelu, popularno nazvanom Karantena.

Stigla sam s načelnikom za preodgoj, te se, nakon obavezne kavice uz nevezani razgovor, dogovaramo sa šefom prijemnog o mom budućem radu, tj. sudjelovanju u radu cijeloga tima, jer tu ću provesti 14 dana.

Ovdje moram upoznati osnovne postupke rada s osuđenicima – vođenje intervjua, testiranje, upoznavanje s kućnim redom osuđenih koji tek dolaze u Dom. Tu se uglavnom vode dijagnostički intervjui, a po potrebi i terapijski.

Prisustvujem fotografiranju osuđenih: poluprofil, *en face* i profil. Ne znam kome je neugodnije – meni ili njima. Uspijevam sakriti nelagodu (bar se nadam), kako bi njima bilo manje neugodno.

Slika ih socijalni radnik, iako to nije njegov posao, ali nema tehničara. Iako ih proziva s određenom dobrohotnošću u glasu, oni ulaze potpuno odsutni, rekla bih rezignirani. Svi odreda imaju nekakvu koprenu na očima, skrivaju iza nje smetenost, nesigurnost, strah. Djeluju mi na prvi pogled kao čopor ovaca koje

idu na žigosanje. Sve pokorno izvršavaju, ne znajući što ih još čeka. Gdjekoji se trgne kada mu osuđenik koji pomaže stavi uz rukav broj s kojim se mora slikati. Obilježen je za čitav život. Mislim, „Hoćeš li ostati samo broj, ili ćeš odavde otići sposoban da se bar donekle uklopiš u život, imaš budućnost?”

Svi su poslikani, odlaze mirno u sobu, gdje su zaključani i odakle ih puštaju svakog sata na pušenje po 15 minuta.

Poslije doručka, prisustvujem razgovoru psihologa s jednim od njih, u tzv. dijagnostičkom intervjuu.

Psiholog mi prije ulaska osuđenog objašnjava što znači „dijagnostički” intervju. Kroz razgovor, te njegovo ponašanje tijekom razgovora, želi se doznati njegov stav; njegova kritičnost, samokritičnost, introvertiranost, ekstrovertiranost, komunikativnost, kooperativnost, itd., drugim riječima želimo saznati kakav materijal imamo u tom čovjeku, bez obzira na djelo koje je počinio.

Za njegov daljnji tretman to je najvažnije, jer za ono što je učinio kažnjen je, i sada je tu zbog samog djela.

Najvažnije je sada ustanoviti tko je pred nama, hoće li se moći uključiti u rad u Domu, hoće li se moći djelovati na njega ili ne.

Primjećujem da mu je čak drago što sam i ja prisutna, možda misli da neće biti intimnih pitanja, da će zbog moje nazočnosti moći reći ono što želi bez komentara od strane psihologa.

Psiholog mu objašnjava da sam novi referent za preodgoj, te da ćemo voditi razgovor u troje. I sama sam iznenađena. Spremila sam se slušati, ne postavljati pitanja.

Osuđenik reagira dosta spontano, ne djeluje rezignirano, čak imam osjećaj da je sretan što ćemo sada razgovarati.

Djeluje živahno, sve mu je jasno, ali čim u razgovoru dotaknemo njegovo „djelo”, pada u proturječnost – laže, ne znam laže li zbog nas, jer jasno mu je da sve znamo iz presude. Vjerojatno laže zbog sebe. Stvorio je neku vrstu ljuštura, psiholozi bi rekli „obrambeni mehanizam“. Mislim da posao cijelog tima i jest da se ta ljuštura odlijepi te da mu se pruži mogućnost da upotrijebi neku adekvatniju vrstu obrambenog mehanizma, a ne da sam sebe laže. No, to je posao terapeuta u daljnjem radu.

Psiholog mu jasno i glasno daje do znanja da mu ne vjeruje baš sve i objašnjava mu zašto. Ne zna se izvući iz frustrirajuće situacije, i dalje se drži svojih laži iako mu je jasno da mu ne vjerujemo.

Imam osjećaj da je sretan i da mu je laknulo kad je razgovor završio.

Sjedim sama u sobi socijalnog radnika, približava se kraj radnog vremena, još se izvana čuju zvuci iz radionica, a neki osuđenici već idu u red za ručak. Nemam baš nikakav osjećaj straha. Svi smo mi samo ljudi, jedni drugima pomažemo koliko možemo.

Osnovni osjećaj je stalno prisutan: ti ljudi nikako me ne bi mogli naljutiti, kao što me mogu naljutiti na vlastita djeca, muž, kolegica. Kao da sam ipak strašno odvojena od njih, i što su god učinili, kao da su to učinili u nekom drugom svijetu kojeg ja vidim, ali između nas je veliki ponor. Možda je to prisutno sada u početku, kasnije se ti osjećaji vjerojatno mijenjaju. Za sada mislim da je koji puta bolje odglumiti ljutnju ako je potrebno, nego se zaista naljutiti.

Još nešto mi je jasno: budući da sam i sama vrlo komunikativna, morat ću naučiti prvenstveno slušati, a ne pričati i držati prodike (što je greška mnogih odgajatelja, čak i roditelja). Njihovi akumulatori se moraju isprazniti, a mi im služimo (između ostalog) i za to. Dakle, kažem sebi: „Jezik za zube, curo, slušaj što oni pričaju, uopće nije važno što ti pričaš.”

Danas sam posebno pazila da se dobro počesljam, ne zbog samog izgleda, nego zbog sigurnosti koju imam kada znam da je sve u redu. Točno u 6 ujutro zvonim na ulaznim vratima Karantene. Otvara mi pospani stražar, ne prepoznaje me, zapravo ne zna da ću raditi ovdje pa mu se predstavljam.

Ne vidim na hodniku niti jednog osuđenika, ali na razglasu svira glazba, ugodno je, toplo, čisto, pijemo opet kavu. Neuropsihijatar se ljuti na razglas koji mu, kaže, smeta u radu.

Psiholog upravo priprema testove, testirat će 12 osuđenika Revidiranim Beta testom i MMQ upitnikom (testovi osobnosti), te će im pročitati kućni red.

Sjedim u sobi psihologa koja služi i za testiranje, očekujem ulazak osuđenika u ovu relativno malu sobu, ima jedan kancelarijski stol koji služi psihologu, te poredanih 7 klupa s 14 sjedišta, a klupe su podijeljene šperpločom kako ne bi došlo do prepisivanja.

Pri vrhu stropa otvorena su dva prozora, ali osigurana debelim rešetkama, učvršćenim u ciglu. Znam da te rešetke moraju biti tamo, ali isto tako mislim da uopće nisu potrebne. Čini mi se da ovi ljudi koji dođu u Karantenu ne vide ni prozore, a kamoli rešetke. Kasnije možda netko od njih i razmišlja o pokušaju bijega, ali sada sigurno ne. No, red je red, tradicija je tradicija. Tko je vidio zatvor bez rešetaka?

Primjećujem da sam malo napeta, očekujem već poznati bat drvenih nanula koje osuđenici nose na nogama. Sreća moja što imam „poker face”.

Ulaze napokon, pristojno pozdravljaju i sjedaju za klupe. Malo su smeteni, vrpolje se, ali nisu više tako loše volje kao na jučerašnjem „žigosanju”. Psiholog im u uvodnom govoru čita neke odredbe kućnog reda, objašnjava im tihim, mirnim glasom najbitnije stvari za njihov daljnji boravak u Domu. Gledam im lica; svi slušaju više – manje pozorno, radi se ipak o njihovom boravku ovdje, neke čeka i preko 15 godina.

Primjećujem da nitko od njih nema nikakvo prstenje na rukama. Prazne, bijele, žućkaste, roza ruke, neke leže mirno na klupi, neke se neprekidno kreću, glade jedna drugu, odaju ono što pojedinci pokušavaju sakriti na licu.

Psiholog je završio sa upoznavanjem s kućnim redom, pita ih imaju li pitanja. Da, ima pitanja: maleni, zbijeni čovjek, s jakim, bikovskim vratom, debelim usnama i duboko usađenim očima pita mora li ovdje pohađati bilo kakvu školu, jer on ionako ovdje mora ostati 10 godina, ne treba mu škola, kada izađe odavde, ionako više neće biti sposoban za život, a kaže i do sada je već skoro poludio. Kasnije saznajem da je ubio majku, ali on, naravno, negira to djelo.

Psiholog mu odgovara da se ovdje mora ići u školu, a sugerira im da se bave i drugim djelatnostima i slobodnim aktivnostima, jer vrijeme prolazi brže i korisnije ako se nešto radi.

Još jedan osuđenik ima pitanja. On je mesar, htio bi se prekvalificirati, a osnovna mu je molba da ga stave na radno mjesto daleko od njegovog bivšeg direktora koji je također ovdje, a koji je glavni krivac što je i on tu, jer ga je, kaže, maltretirao godinama i prijetio mu, a on sam nikada ne bi počinio nedopušteno djelo. Oči su mu tužne, vodenkaste, malo buljave, osjeća se jadno vidi se na njemu, saznajem da je osuđen na 12 godina.

Psiholog mu obećava da neće morati biti u društvu bivšeg direktora. Nema više pitanja. Počinje testiranje.

Zainteresirano rade, kao da im od toga ovisi mnogo, što je zapravo i istina, jer se odavde regrutiraju na radna mjesta, a to zavisi od rezultata na testovima. Uz intervju i to je jedan od načina da stručna ekipa sazna što ima pred sobom, kako bi se ti ljudi mogli što prije smjestiti na svoja radna mjesta. Atmosfera je u sobi dobra, radna, nitko od njih ne obazire se na mene, tu i tamo pokoji pogled zaluta iza klupe i zagleda se ravno u moje lice, ali čim ga ja pogledam skrene pogled na klupu. Samo onaj debeli što neće u školu glasno komentira sve što radi, ali ipak radi.

Psiholog poznaje jednog od njih još iz Odgojno – popravnog doma Glina. „Miodraže, mi se poznajemo?” – „Da”, kaže Miodrag, „već godinama”.

Testiranje teče uglavnom dobro, uz objašnjenja psihologa pri svakom zadatku. Svi su u ovoj grupi naizgled motivirani za rad, zahvaljujući psihologu koji je u zadatak unio dinamiku.

Kasnije, kada sređujemo podatke iz testova, psiholog bilježi i reagiranje pojedinaca pri samom testiranju. Samo jednog od njih udaljuje sa testiranja; ovaj nije pravio gužvu, ali nije rješavao niti jedan zadatak, starčić, „šaka jada”, sjedi mirno, ali ne zna niti pisati dobro. Psiholog ga dobrohotno šalje van, kaže mu da ide popušiti cigaretu. Trostruki je povratnik. Nehotice mi pada na pamet misao da će mu tu biti dobro, ima što jesti, toplo mu je, odjeven je i obuven, pa bolje i to nego još jednu zimu vani, u krčmi, ili čak na ulici.

Poslije testa Beta serije, rješavaju i upitnik MMQ, koji otkriva koliko kod pojedinca ima neuroticizma i koliko je tko sklon lažima. Kako je koji gotov puštamo ga na pušenje u sobu određenu za to.

Kao ravnopravni član (ali bez portfelja) sudjelujem na Stručnom savjetu za preodgoj. Moram priznati da sam od tog Savjeta očekivala mnogo više. Zapravo, referenti za preodgoj ili odgajatelji iznose molbe različitih vrsta i predlažu pozitivno ili negativno rješenje. Mnoge molbe ovise isključivo o tome kako su prezentirane, je li odgajatelj shvatio glavni motiv, je li upoznao osuđenika čiju molbu tim sada rješava.

Neki od odgajatelja vrlo sažeto iznose molbe i vrlo samouvjereno traže palac gore ili dolje. Takvima se uglavnom odmah i udovoljava, jer svi misle da on najbolje zna kakav mu je osuđenik.

Imam osjećaj da se radi previše rutinski, da se ne želi odstupiti od uhodanih metoda, da su osuđenici ipak sada samo brojevi, a ne i ljudi koji stoje iza tih brojeva. Mislim da se mnogi boje i općenitog mišljenja da nad osuđenim ne treba plakati. Ne, ne treba plakati, ali u tim okvirima i oni koji zaista zaslužuju više pozornosti prolaze loše. Za sada samo toliko o tome, možda ću i ja jednog dana tako raditi (ne daj Bože). Nakon dva sata rasprave primjećujem da pozornost ostalih, koji trenutno nisu na redu, opada, i da sada govore samo oni koji moraju „odraditi” svoje.

Kasnije se vraćam u Karantenu. Imamo dogovorene razgovore, tj. intervjue s nekima od osuđenika koje smo neki dan testirali. Psiholog želi zaokružiti sliku o

svakom od njih, i te podatke poslati u matični ured kako bi se osuđenika što prije smjestilo na radno mjesto da bi počeo s radom i školovanjem – drugim riječima, kako bi počelo izdržavanje kazne u smislu resocijalizacije i preodgoja.

Razgovor traje po potrebi, tj. nema određeno vrijeme, ali uglavnom oko 20 minuta. Svakog od njih psiholog lijepo primi, ponudi mu da sjedne, i počinje s pitanjima koja nemaju veze s počinjenim djelom. Tek ako se osuđenik kasnije sam dotakne te teme psiholog ga sasluša, ali uz napomenu da mi nismo istražni suci, nego da želimo s njim porazgovarati o njegovom sadašnjem stanju, o tome što misli o boravku u Domu, kako zamišlja život nakon kazne ako ima kratku kaznu, i tome slično.

Primjećujem da su mnogi od njih nekritični, ne priznaju djelo, ili kažu „da, to se tako vama čini, ali ja nisam imao drugog izlaza”. Naravno, ne slažemo se s time, ali ja ponekad tijekom razgovora pomislim, „pa ovom čovjeku, gledano iz njegove perspektive, i nije preostalo ništa drugo nego da počini baš to djelo”. Naravno, ne smijem mu dati do znanja da tako mislim, ali ne znam kako bih sama reagirala kada bih bila u njegovoj koži.

Ubio je oca, istina, djelo da nema goreg, ali taj isti otac vješao ga je kao dijete iznad bunara, izmišljao raznorazne sadističke igre, pa što bi mu i mogao učiniti nakon toga? No, naravno, nije društveno prihvatljivo ubijati očeve. Koliko sam iz teorije upoznata s penologijom, čini se da jedna posebna znanost, viktimologija, sve više uzima maha, i to opravdano. Ta se znanost bavi pitanjem sudjelovanja same žrtve u zločinu, tj. time koliko je sama žrtva pridonijela svojoj sudbini kad se radi o krvnim deliktima.

Onaj od prije neki dan što je tražio da ne bude blizu svojeg direktora još plače sam nad sobom iako je potpuno nekritičan. Dobio je 12 godina, sudjelovao u pljački društvene imovine. Njih trojica oštetili su tvrtku za golemi iznos, glavni optuženi dobio je 15 godina zatvora, a on kao trećeoptuženi 12 godina. Mislim da bi i 2 mjeseca bilo mnogo po njegovom mišljenju, jer sada izgleda kao janje koje uopće nije znalo što radi nego ga je šef maltretirao. Iako je član Partije i šef, tj. poslovođa mesnice, uopće ne priznaje svoje sudjelovanje, sve je radio takoreći ne znajući. Da ne bi. No, takvih je mnogo, i sad mi je jasno da se u KP Domu može pronaći i simpatični ubojica i jezivi pljačkaš.

Još jedan od njih trebao bi mnogo pozornosti svih osoba uključenih u preodgoj. Radi se o mladiću od 23 godine, kažnjenom jednom godinom zbog nasilničkog ponašanja. Ne izgleda posebno upečatljivo, ali slušajući ga, čini mi se da će biti još mnogo problema ako ga se na vrijeme ne učini prilagodljivijim. Skoro

ponosno kaže da se tuče samo kad se napije. A zašto pije? pita ga psiholog. Kaže da se nikad nije družio s dečkima svojih godina već samo starijima. Iz predgrađa je velikog grada, izvanbračno je dijete, oca nikad nije vidio, majka je radila, a on je skitao iako je završio srednju školu. Bolestan je na pluća, kaže, mora se i sada liječiti. Nema nikakvih želja, osim da ga posjećuje djevojka koju namjerava oženiti čim se vrati s izdržavanja kazne.

I tako, još teku razgovori, manje – više slični jedni drugima, samo svaki od njih svoje probleme odnosi sa sobom. Iskreno se nadam da im je nakon razgovora lakše. Prošao je još jedan dan. Odlazim kući uvjeren da ipak neće biti tako teško raditi s tim ljudima kako su me mnogi pokušali uvjeriti.

Stigla sam točno u 6 sati pred vrata prijemnog, pred njima stoji jedan od osuđenika, pitam ga jeste li zvonili, kaže nisam, pozvonim ja, ali nitko mi ne otvara. Pozvonim opet, ništa. Pitam stražara na vratima kako to da nitko ne otvara, kaže svi iz stručnog tima otišli su na gađanje, a daktilografkinja je unutra, kažem nazovite je na telefon i kažite da otvori vrata. Dolazi konačno i otvara, kaže ona kada je sama ne otvara nikome vrata. Boji se.

Pitam osuđenog je li već razgovarao sa psihologom, kaže da jest, a ja ga zamolim da porazgovara i sa mnom.

Uđe u sobu, sjedne, ponudim ga cigaretom, pitam ga kako se osjeća. Živčan je, kaže, izražava se zagrebačkim slengom i priča svoju priču. Uskoro mi je jasno da je to sitan lopov, ali nepopravljiv. Iako mi odgajatelji to nikada ne bi smjeli reći, ipak mislim da od neke kategorije ljudi nikada ništa neće biti. Nije suviše opterećen time što je „pao”, jer je već bio kažnjavan, laže (vidim iz presude), nije kritičan, i očito jedva čeka da se vrati starom društvu.

Nakon tog razgovora idem i sama na gađanje, jer i žene u KP domu imaju jednom godišnje gađanje pištoljem i malokalibarskom puškom. Smatram da je to premalo i da pogodak u metu ovisi isključivo o slučaju. Pogodila sam sve četiri mete iz pištolja s po jednim metkom, a iz puške, od 6 metaka 2 sam smjestila u metu. Ali, to je sasvim slučajno, premalo je treninga.

Danas sam išla na ekonomiju Čret, gdje ću vjerojatno raditi samostalno. Imali smo razgovore na zahtjev osuđenih. Kada žele razgovarati o nekom problemu, zapišu se u knjigu razgovora i navedu razlog. Referent ih zove jednog po jednog, oni iznesu svoj problem, daje im se savjet ili nekakva pogodnost koju referent sam može dati kao što je izlaz u mjesto, tj. u Lepoglavu, slobodni razgovor, ili može dati prijedlog i za neke veće stvari stručnom savjetu koji se održava svaki tjedan.

Svi osuđeni u pravilu u odgajatelju gledaju „Boga”, jer on im je prva spona do svega što žele postići, i svjesni su toga da rješenje zahtjeva uglavnom ovisi o stavu odgajatelja. Iako im kažemo da mi ne odlučujemo o npr. uvjetnom otpustu, oni svejedno misle da je najvažnije mišljenje referenta, a nisu u krivu. Rješenje će biti doneseno u skladu s mišljenjem referenta i načinom na koji ga on zastupa. Primijetila sam da se molbe osuđenih uglavnom rješavaju negativno ako je referent imalo neodlučan – ne mora biti ni protiv, dovoljno je da nije posve siguran i molba neće biti riješena pozitivno. Međutim, nasuprot tome, ako je referent čvrsto uvjeren u ono što govori, i ako to zna dobro predstaviti, molbe se rješavaju pozitivno. Obećala sam sama sebi da ću svaku molbu dobro proučiti i da ću svim silama nastojati dobiti pozitivno rješenje za one slučajeve za koje smatram da je to u redu. Naravno, čovjek mora biti prije svega kritičan, realan, objektivan itd. Nastojat ću to biti, jer i to je bolje nego da sve molbe završe u istom košu. Ipak ljudi nisu šljive, pa da od svega što se smučka ispadne dobra rakija. To poneki referent gdjekad zaboravi.

Bilo mi je interesantno čuti mišljenje jednog Albanca s Kosova, koji je već 12 godina kod nas, (mora izdržati još 3 godine do kraja), a rezonira otprilike ovako: „kako to da me vi ne puštate kući, kad mi je i majka onog kojeg sam ubio oprostila, a vi ništa”. Njemu je očito najvažnije što je majka onog kojeg je ubio oprostila, više nema problema s krvnom osvetom, i nije mu jasno zašto ga sada mi ne puštamo. Slušajući tog čovjeka i svjesna svega o krvnoj osveti, znam da on razmišlja u skladu s tisućljetnim odgojem i ne može shvatiti „nas”.

Interesantna su i mišljenja Roma, zanimljivo je s njima razgovarati, jer oni se nalaze u tuđem svijetu kada dođu u zatvor. Po njihovim nepisanim pravilima nije kriv onaj koji ubije – ako je jači. Tko je jači taj ima sve, a tko nije jak mora poslušati jačega.

Imam utisak da su na kraju svi više-manje zadovoljni, neki su dobili slobodan razgovor, neki su dobili izlaz u grad, tj. mjesto, neki su dobili savjet, i tako opet žive i rade sve do sljedećih problema i razgovora.

Došlo je vrijeme da se utvrde kriteriji za nagrade koje su se dodjeljivale povodom Dana Republike.

Osuđeni koji su tek stigli iz zgrade (zatvorenog dijela KPD-a) na vanjsko radilište, bit će ocijenjeni u zgradi. Oni osuđeni kojima je pozitivno riješena molba za uvjetni otpust već su time bili nagrađeni. Dakle, ostaje nam da sve ostale dobro „protresemo” – zalaganje na poslu, savjesnost u obavljanju svih povjerenih

zadataka. Nadalje, važno je i čuvanje imovine Doma. Gledalo se na njegov cjelokupni život u toj sredini, kako djeluje na druge osuđenike, kako se ponaša prema osoblju Doma, kako rješava konfliktne situacije, i naravno, na cjelokupno njegovo ponašanje i vladanje. Osobito smo uzeli u obzir djelovanje odgojnih mjera, tj. kako je određeni tretman djelovao na osuđenika. Je li postao kritičan prema sebi ili nije? Svakog osuđenika ponaosob smo sagledali iz svih tih kutova i ocijenili što bi njemu mogla biti nagrada, ako ju je zaslužio. Imali smo na raspolaganju više vrsta nagrada, pa je dosta njih dobilo po 7 dana dopusta kod kuće, neki su dobili novčanu nagradu, neki pohvalu, a neki izlaz u mjesto ili nagradnu prekvalifikaciju iz grupe B u grupu A.

Mislim da smo taj posao odradili dobro zahvaljujući odgajateljima, a i cijelom mikro-timu.

Nakon tog sastanka imali smo zajednički sastanak sa svim osuđenicima, da čujemo njihovo mišljenje o tome koga bi trebalo nagraditi. Taj sastanak nije baš uspio, mislim da su ljudi na ekonomiji navečer u 18 sati već jako umorni jer rade cijeli dan, a osim toga pojavile su se nove osobe, tj. psiholog i ja, pa su ispočetka bili i malo zaplašeni. Željeli smo da oni sami utvrde neke kriterije, da vide da se ne može čovjeka tek tako predlagati za nagradu ako nemaš neke čvrste dokaze da je on to i zaslužio. Pokazali su dosta nekritičnosti, jer kada su konačno počeli govoriti, vidjelo se da postoje čak i određene skupine ljudi koji jedni druge predlažu, tako da nije bilo zastupljeno ništa od onoga što je trebalo. Samo neki izrazito dobri ljudi koji su i kod nas u mikro-timu bili prvi na listi za nagrade, bili su i kod njih naglašeni. To nam je bila potvrda da je zaista tako.

Primijetila sam da im pohvala kao nagrada ništa ne znači, pa sam ukazala na to da je to i te kako važna nagrada, ako idemo od neke postupnosti, jer ako netko zaradi par pohvala, a naglasila sam da se sve to bilježi, sljedeći će puta dobiti i neku veću nagradu. Imam utisak da su me pažljivo saslušali, jer mi se čini da su željeli čuti što i kako govorim. Još me testiraju, ne znaju kakva sam i što će biti kad ja postanem njihov odgajatelj.

Upoznat ćemo se kasnije na individualnim razgovorima, a sada trebaju vidjeti da pratim njihov sastanak i da mi nije svejedno što govore.

Međutim, bez obzira na osuđenike, bez obzira na cijeli naš moderni preodgoj, ja imam ozbiljne primjedbe na uvjete života tih osuđenika na ekonomiji Čret.

Prvo, dobiti vanjsko radilište smatra se pogodnošću, i to jednom od većih u KPD-u. Osuđenik koji može doći na vanjsko radilište mora biti u grupi B ili A. Međutim, na vanjskom radilištu je mnogo teže živjeti i održati se nego u zgradi.

Iako ovi s vanjskog radilišta imaju neke veće pogodnosti nego oni u zgradi, ipak mislim da bih ja osobno kad bih bila osuđenik, puno radije bila unutra nego vani. To bih trebala i obrazložiti. Prvo, istina je da nema dovoljno novaca da se bar donekle uredi to prebivalište. Ali, najosnovniji uvjeti za koliko-toliko normalan život morali bi biti osigurani. Nema dovoljno ogrjeva. Osuđenici se žale na zimu. Cijeli dan se smrzavaju u polju ili po stajama, i onda se ne mogu ugrijati niti u sobama. Sobe su ogromne, s minimalnim higijenskim uvjetima. Sanitarije su grozne, donekle je čisto, ali užasno hladno, voda je hladna, cijela zgrada je stara i nema na njoj popravaka bez dobrih investicija. Osim toga, svjetlo je jako slabo. Imala sam prilike doći na Čret nekoliko puta u predvečerje, jedva se vidimo u sobi gdje imamo sastanak jer je svjetlo kao pod lojanicama. Mislim da se to može popraviti.

Zatim, u dvorani za sastanke i njihove slobodne aktivnosti trebalo bi staviti zavjese. I od tih aktivnosti nema ništa, jer se nemaju vremena baviti bilo čime. To bi trebala biti sala za šah, ali bez svjetla i dovoljno ogrjeva. Žale se već sada da ne mogu doći do novina. Stigne nešto novina na ekonomiju, a onda ih pojedinci odnesu u sobe gdje ih vjerojatno iskoriste za potpalu.

Dakle, tim ljudima osim teškog posla po cijeli dan ne preostaje ništa drugo. To mi izgleda kao prava robija, a ne ono u zgradi. Dajem sebi riječ da ću pokušati učiniti nešto za poboljšanje uvjeta života vani. Čudimo se u posljednje vrijeme što osuđenici mole da se vrate u zgradu – nije čudo, tamo su zaštićeni od svega. Čak imaju i manje mogućnosti počinuti razne prekršaje. Ako ovi vani dođu u situaciju da ih netko od civila ponudi čašom vina, i oni, onako smrznuti to prihvate, slijedi im kazna.

Imali smo slučaj jednog dobrog ali veoma primitivnog osuđenika koji inače vozi kola s konjima, da je kod jednog od naših radnika Doma popio dvije čaše vina koje mu je ovaj ponudio u najboljoj namjeri. Nagrada od sedam dana dopusta za Dan Republike bila mu je stornirana. Mislim da bih ja prije kaznila onog našeg službenika koji je doveo čovjeka u iskušenje.

Interesantno je to da se među osuđenicima sve dozna, ali baš sve. Taj isti se pohvalio pred nekim od osuđenih, i već drugi dan je referent sve znao. Ja i nisam za to da se stvaraju grupice, to bi bilo veoma opasno, ali to je još jedan vid tih ljudi u KPD-u. Svi nose svoje kazne i na bilo koji način žele doći do povlastica, makar otkucavali sve oko sebe. To i pomaže referentima da njima vladaju, i da sve znaju. To je i dobro za referente. Ali zanimljivo je kako se u zatvoru mijenja pojam o etici i moralu itd. Kada bi netko vani otkucavao svoje drugove šefovima, sigurno bi

ga nazvali svakakvim pogrđnim imenima, a mi koristimo upravo takve i još ih nagrađujemo za izdaju.

Nisam sigurna da mi se sviđa takav preodgoj. Što će taj osuđenik misliti o referentima i o ljudima iz KPD-a? Nisam sigurna da se ljudi trebaju odgajati tako da optužuju svoje drugove za nagradu. To je bio način u logorima. Ne znam, možda ću se i ja morati koristiti time, ali to mi se uopće ne sviđa. Drugo je to da se ukaže nekome drugu da ne pije, da djeluje pozitivno na njega, ali ne i da ga špijunira pa da onda u svojoj interpretaciji prenese „priču” referentu; jer i ako je priča istinita, pitanje je da li je baš sve tako kako je ispričano.

Nisam sigurna da se tako ljudi spremaju za resocijalizaciju i preodgoj. Baš takve karakteristike možda su ih i dovele u KPD.

Uglavnom, problema ima napretek, i ako se mislim pozabaviti njima, bit će „hudo”, kako bi rekli Zagorci.

Velika strka povodom dodjeljivanja nagrada za Dan Republike uglavnom je prošla. Neki su veoma zadovoljni, dobili su maksimalne nagrade, te se njihovo zadovoljstvo vidi preko pisama koja pišu kući. Čekaju ih kod kuće, i ako su se do kraja držali reda (nisu se napili, nisu nešto ‘zabrljali’) otišli su na zasluženi odmor.

Međutim, imali smo i nemilih situacija. Jedan od osuđenika koji radi kao konobar u našem restoranu dobio je nagradu od 5 dana dopusta kod kuće. Čitala sam njegovu poštu, tj. dopisivanje sa ženom, i stekla sam dojam da se s njom slaže, da jedva čeka da dođe kući. Ima dvoje djece i dosta teško žive u slabim materijalnim uvjetima. Inače, taj čovjek je vrlo dobar radnik, brz je, i koliko sam imala prilike vidjeti, stalno je na nogama. E, sada dolazi ono glavno. On je u situaciji da zaradi džeparac kao konobar. Iako ne smije primiti novac vjerojatno je došao u preveliko iskušenje, pa je napojnice koje inače mora predati šefu kao tehnički višak zadržao za sebe, i čuvao cijelu godinu, želeći to ponijeti kući. Stavio je 3.000 dinara u stari zid lepoglavske crkve, i misleći da ga nitko ne gleda uzeo novac i požurio u restoran. Međutim, baš preko puta toga do sada ‘mrtvog ugla’, jedan je naš radnik sa suprugom otvorio mali buffet, i stražar koji je bio na dužnosti u tom trenu je ušao u njega. Odande je vidio osuđenika kako uzima nešto iz zida. Požurio je za njim i stigao ga na stubištu restorana, ali ovaj nije htio stati već je potrčao u WC. Kad je stražar došao do njega rekao je da ima samo 200 dinara. Novac koji je bio u kutiji od šibica bacio je u WC školjku, ali kutija je plivala pa ju je ipak morao uzeti i otvoriti. Stražar je ispričao da mu je rekao da će ga upropastiti ako ovo ikome kaže. Htio je da ga pusti da ode s tim novcima. Naravno, stražar nije nikako mogao tako

postupiti, i sve je prijavio referentu. Čovjek je sada umjesto kući otišao natrag u prijemni, stornirana mu je nagrada i referent je očekivao da će dobiti samicu, te da će ga vratiti na rad u zgradu, i ukinuti mu pravo na uvjetni otpust, ako ima kaznu.

Bilo mi je strašno krivo što su uhvatili tog čovjeka. Prvo, on taj novac nije nikome ukrao, nego ga je dobio od naših ljudi koji mu ostavljaju džeparac, a onda ga kažnjavaju kada ga hoće odnijeti kući. Drugo, dobar je radnik, isto tako dobar osuđenik. Nisam bila za to da ga se maksimalno kazni. No, pošto nije moj osuđenik nisam imala pravo glasa, već sam samo rekla svoje mišljenje. Referentica koja ga je imala u grupi bila je mišljenja da ga se mora maksimalno kazniti radi primjera drugima, zato što im je ona rekla da ne smiju kršiti pravila itd. Prilično naivno, zar ne? Da ti ljudi nisu kršili pravila, ne bi ni bili ovdje. No razočaranje referentice bilo je veliko kada je došla od direktora. Direktor je mislio isto, da ga moramo zadržati u Domu i ne pustiti kući, ali nije dobio samicu i nije mu otpala mogućnost za uvjetni otpust.

Imala sam utisak da je toj ženi krivo što nije bilo sve po njenome, bez obzira je li osuđeni to zaslužio ili ne. Pomislila sam kako neki ljudi uživaju kada osjete da mogu vladati drugima, kako se sadističke tendencije oslobode u čovjeku, ako ih imalo ima, u ovakvim uvjetima života.

Još nešto me proganja otkako sam počela raditi kao referent. Pojam „psihopatije”. Mislim da mnogi naši referenti niti ne znaju što označava taj pojam, što točno podrazumijeva. No, čim se netko posluži takvim izrazom – ‘on je psihopat’ – kao da je pala „željezna zavjesa” u odnosu na tog čovjeka. Više se o njemu ne diskutira, kao da je svima jasno da se s takvim ljudima ne može raditi niti očekivati nešto od njih. Uglavnom, sve nedaće i svi neuspjesi kriju se iza toga pojma. Meni je sasvim jasno što podrazumijevamo pod pojmom psihopata. Kao da zaboravljamo da ima psihopata koji se mogu pozitivno usmjeriti da budu i te kako korisni članovi društva. Mnogi veliki ljudi mogli bi se svesti pod pojam psihopata, ali za njih se onda kaže: nastrani, čudni, osobenjaci i sl.

Nakon nekog vremena provedenog s mentorom na ekonomiji Čret, ipak sam na kraju dobila grupu na Posredovanju, okarakteriziranu kao „najgora grupa”, zato što su tu uglavnom mlađi ljudi, dosta heterogeni po svemu, i raspoređeni na vrlo različite poslove. Osim toga, oni su najviše u mogućnosti kontaktirati s civilima; jer rade kao recepcionari u KPD-ovom restoranu, kao konobari, i pomoćni kuhari zajedno s civilnim kuharicama. Rade i kao vozači u voznom parku, kao auto-mehaničari u našoj radionici u kojoj se popravljaju automobili svih ljudi

koji potraže takvu radionicu u Lepoglavi, a tu se neminovno dogodi pokoji nemili incident, gdje uglavnom osuđenici izvuku ‘deblji kraj’.

Konačno, došla sam raditi s ljudima koji su u KPD-u Lepoglava uglavnom dosta dugo, koji su uglavnom prošli „adaptacijski” period jer su već zaslužili da idu na vanjsko radilište, i koji sigurno bolje poznaju službenike nego oni njih. Budući da sam ja sada njihov novi referent sigurno su se potrudili da me dobro upoznaju, barem sam sigurna da sve znaju o meni, samo još moraju utvrditi kako ću rješavati njihove probleme. Još ih uopće ne poznajem, tek čitam njihove osobne listove i samo neke sam izravno upoznala iz razgovora, ali imam utisak da zasad oni još uvijek bolje poznaju mene nego ja njih. To je i razumljivo – njih ima oko 80, a ja sam sama.

Budući da sam im sada jako zanimljiva, javljaju se na razgovore koje obavljam u ponedjeljak u velikom broju, a ja ih nastojim sve saslušati do kraja, iako ih u jedno poslijepodne ima gotovo trideset. Neki od njih vrlo kratko izraze svoje molbe, prije izađu iz sobe nego što uđu. Neki pak žele naširoko pričati o sebi, žele da ih što brže upoznam, kako bih (po njihovom mišljenju) stekla pozitivan stav o njima, te bi na taj način sve što traže i žele dobili bez problema. Jedan od njih čak mi je rekao da se boji da se sada ne izgubi njegova molba za uvjetnu kaznu koju je dostavio bivšoj referentici, a ona je raspoređena na mjesto pravnikinja jer je diplomirala na pravnom fakultetu. To mi pokazuje koliko se oni vežu za pojedinog referenta i misle da moraju sve ispočetka ako on ostavi taj posao – dokazivati se kao dobri radnici i kao osobe dobrog vladanja. To, naravno, nije tako, jer sva zapažanja bivšeg referenta su zabilježena u osobnom listu, tako da ja ipak ne dolazim pred njih kao ‘*tabula rasa*’.

Neki od njih u ‘mojoj’ grupi vrlo dobro su se snašli, adaptirali na taj život, i, ako su im još obiteljske prilike zadovoljavajuće, mogu reći da nemaju neke loše utiske kad odu iz Doma.

Vrlo je važno pratiti poštu osuđenika, kako njihova pisma kući, tako i odgovore na njih, jer se o osuđeniku može doznati mnogo ako se stalno prati njegovo dopisivanje. Ima vrlo lijepih pisama punih topline, i od strane žena i od strane osuđenih, koja u čovjeku ostavljaju osjećaj nelagode kada ih pročita, samo iz razloga jer imate osjećaj da ste ušli u tuđi intimni život koji vas se ne tiče. Ima bezličnih pisama za koja se pitaš zašto ih pišu, bez ikakvih emocija, valjda napisana reda radi. Ta emocionalno „hladna” pisma ostavljaju utisak gorčine, promašenosti u životu tih koji ih pišu, i najvjerojatnije je da će se takvi ljudi, i kada ponovno izađu na slobodu, teško uklopiti u sredinu i da neće biti „popravljeni”. Bilo što da

je čovjek u životu učinio, ako ima obitelj koja ga prihvaća i voli, koja se brine za njega, vjerojatno je da će se na kraju izvući. S njime je lakše raditi i u Domu.

Ovih dana bila sam u vrlo napetoj situaciji iščekivanja. Trebala je stići suglasnost s terena za godišnji odmor jednog osuđenog koji 8 godina nije bio kod kuće, i sada smo mu na stručnom kolegiju odobrili taj godišnji odmor, s time da s terena stigne suglasnost. Bio je on jedan od najgorih osuđenika, došao je u Dom s nepune 23 godine, a prije toga bio je u KPD-u Rab, pa na Golom otoku, a zatim prešao u Lepoglavu. Preko osobnog lista saznajem da je imao niz prekršaja, da je kažnjavan samicom, i da je svojeglavo davao izjave da se on nikoga ne boji, itd.

Međutim, unatrag godinu dana bio je pušten na vanjsko radilište, uključio se u školu za automehaničare, i nikakvih problema nije bilo s njime. Još ga nisam ni poznavala kada smo imali sastanak mikrotima, na kojem je rečeno da je on sada dobar osuđenik, dobrog vladanja i da dobro radi, te da ćemo ga pustiti na godišnji odmor uz suglasnost, ali da mu „šefovi” ipak ne vjeruju jer ga ne mogu „pročitati”.

Nakon toga razgovarala sam s njim i stekla utisak da je on zapravo „sazreo”, da su svi njegovi raniji ispadi bili zapravo dokaz nezrelosti, i da je napokon shvatio da ništa ne može postići u životu bez poštenog rada. Osim toga, čitala sam i njegovu korespondenciju. Dopisuje se samo s majkom, i to vrlo finim, urednim, upravo kaligrafskim rukopisom. Piše dopisnice i pokazuje da je strašno voli, ali i da nema kontakta ni s kime drugim. Majka ga stalno savjetuje da sluša, da uči, da se pomiri sa situacijom, i vidi se njezin strah da on nešto ne zabrlja. Stekla sam utisak da je on inteligentan čovjek, bez potrebnog obrazovanja, ponešto introvertiran, ali nikako podmukao, i da se možda njegovo bivše ponašanje svodilo upravo na abreakciju zbog straha. Bilo mi je drago kada je stigla suglasnost. Kad smo mu to priopćili bio je sretan, ali, u skladu sa svojom osobnošću nije to pokazivao prenaplašeno. Jedno je sigurno – da taj čovjek nije dobio suglasnost s terena, ne znam sigurno što bi se dogodilo. Možda bi godine truda i preodgoja pale u vodu. Njemu je jednostavno došlo do ruba i jako je dobro što ide kući, makar i na devet dana.

Za sada posao uglavnom ide dobro, ja imam utisak da konačno radim nešto korisno i da volim taj posao, sada to mogu reći jer sam već nekoliko mjeseci uključena u rad. Imam jedino utisak da je premalo vremena za sve ono što bih trebala učiniti. Ipak se moja grupa osuđenih sastoji od 80 i više ljudi, i treba vremena da se svi upoznaju.

Danas, 31. 1. 1979., posjetila sam jednu sekciju iz moje odgojne grupe, koja radi na skladištu rezane građe. Ima ih za sada osmorica. Zbog nedostatka ljudi

grupa je smanjena, a to znači da imaju više posla. Te posjete odgajatelja oni jedva dočekaju, jer ima mnogo stvari koje ih zanimaju, a na molbenim raportima nema vremena za objašnjavanje.

Mislila sam ih samo posjetiti, tj. da vidim što rade, kako im je, i da malo popričamo. Međutim, u toj grupi nalazi se jedan osuđenik koji 30. 3. 1979. izlazi na uvjetni otpust. Inače po mojoj ocjeni ima iznadprosječne intelektualne sposobnosti, vrlo je obrazovan, a osuđen je zbog prometne nezgode. To sada i nije tako važno, ali važna je činjenica da on uskoro ide kući, a takvi su skloni izreći mnoge istine; kada iznose svoje mišljenje pričaju stvari koje referent inače ne bi tako lako saznao.

Taj je osuđenik mišljenja da se ipak dijelimo (misli na osuđenike i civile) na dvije dijametralno različite skupine ljudi, bar dok su ovdje, i dok ovise o drugima – stražarima, odgajateljima itd. Misli da ipak postoji jedna istina u sredini i da ipak više vjerujemo tim ljudima nego osuđeniku. On ujedno naglašava činjenicu da su referenti vjerojatno toliko puta prevareni od strane nekih osuđenika da sada „pušu i na hladno”, tj. ne vjeruju nikome. Mislim da ih to i muči, to vječito nepovjerenje od strane službenih osoba. Činjenica je da zaista postoje oni (ali takvih ima i vani na svakom koraku), koji pod svaku cijenu žele prevariti sve oko sebe. Ako po njima cijesimo sve ostale, tada je preskočena glavna metoda preodgoja – povjerenje, koje naravno mora biti provjereno. Na takova njegova razmišljanja odgovorila sam mu da ću ja osobno svakom čovjeku prići prvenstveno kao čovjeku, i tek ako mi se pokaže kao varalica ili lažov izgubit će moje povjerenje.

Sigurna sam da ima mnogo odgajatelja kojima osuđenici moraju najprije dokazati da govore istinu, jer mu *a priori* prilaze s nepovjerenjem. Takav stav može biti veoma opasan za mene, ali samo u slučaju da ne mogu „pročitati” osuđenika. Ja sigurno ne mislim da se mene ne može prevariti, ali znam da ću uvijek pokušati najprije vjerovati, a tek kada se uvjerim da netko laže ili me želi prevariti, takvom osuđeniku neće biti lako. Ne mislim ga kažnjavati, ali sigurno je da ću takvom čovjeku prilaziti dosta dugo s nepovjerenjem. Tek tada ću ga provjeravati u raznim situacijama, tako da na koncu shvate da je istina, ma koliko bila ružna, bolja za njih nego laž.

Osim toga, taj isti osuđenik naglasio mi je da bi bilo vrlo poželjno da s njima imam grupni sastanak na kojem ću im priopćiti i obrazložiti sva njihova prava i dužnosti, sve njihove mogućnosti za dobivanje pogodnosti, kao i sve ono što ih može stajati tih istih pogodnosti. Kad sam ga upitala kako to da oni to već ne znaju, budući da su na vanjskom radilištu a to im se trebalo priopćiti još u prijemnom odjelu, objasnio mi je da je to njima sve rečeno pri dolasku u Dom, ali prilično

brzo, i u situaciji kada su bili zbunjeni, kad nisu mogli pratiti sve što im se govori jer su bili u deprimirajućoj situaciji i sl.

Takva situacija mi je jasna, jer neizvjesnost je najgora stvar kada se čovjek nalazi u zatvoru. Obećala sam im da ću što prije zakazati taj sastanak i objasniti im sve što ih zanima.

Neki dan postalo mi je jasno da ću morati redovito održavati zajedničke sastanke. Imala sam redovni molbeni raport, na koji mi se javilo ni više ni manje nego 38 ljudi. Već u početku bilo mi je jasno da će to biti teško izdržati, ali hrabro sam počela taj raport, i baš zbog toga što sam vjerovala da će biti teško saslušati onog dvadesetog, a kamoli tridesetog, nastojala sam ipak da se svaki osjeća kao da je došao prvi. Jer, istini za volju, nisu oni krivi što ih u grupi ima oko 90, svi imaju svoje individualne probleme. Sve je dobro teklo, malo me zaboljela glava, popila sam jedan prašak za glavobolju i nastavila s razgovorima. Nisam vjerojatno bila svjesna toga koliki je to intelektualni napor slušati ih jednog za drugim bez ikakvih stanki, prebacivati se u sekundi iz situacije u situaciju, imati svaki čas drukčiju osobnost pred sobom (a nastojala sam pošteno da svaki misli da samo njega sada slušam i da sam zbog njega tu), tako da mi je kod predzadnjeg osuđenika srce počelo preskakivati i osjetila sam da naglo blijedim. Uspjela sam nekako prijeći preko toga bez vanjskih reakcija, odgovorila sam čovjeku što sam mirnije mogla, saslušala i zadnjeg, i zapravo me tada uhvatio neki neodređeni strah. Stražar je otišao na večeru, potpuno sama sjedila sam u sobi za razgovore, i bilo bi vrlo neugodno i nezgodno da sam pala u nesvijest. To je bila samo mala disfunkcija srca uslijed pretjerane koncentracije (sjedila sam 5 sati nepomično za stolom), tako da mi je vjerojatno nestalo kisika. Sve sam to proradila racionalno. Kad je posljednji otišao iz sobe, ustala sam, prošetala, otvorila prozor, popila neko sredstvo za smirenje, i tek tada otišla, zaključala kancelariju, i izašla iz kruga Posredovanja. Bilo je devet sati navečer.

Sutradan sam o tome razmišljala i ispričala mom dosadašnjem mentoru, referentu s dugim stažem. Savjetovao mi je da ipak u početku nastojim te razgovore održavati dva puta tjedno, tako da ih se ne nakupi toliko u jedan dan, jer, kaže, to bi i njemu bilo vrlo naporno. Očito sam se precijenila, jer to je zapravo došlo naglo, bez upozorenja. Čovjek ipak ima neke fizičke granice.

Bilo mi je ipak veoma drago kad je toga dana osuđenik koji je dobio suglasnost da sutradan ide na godišnji odmor prvi puta nakon 8 godina, došao samo da kaže kako je sretan, pružio mi ruku neočekivano, prijateljski, stisnuo je čvrsto i brzo, i rekao „hvala”. Objasnila sam mu da ne treba zahvaliti meni, već samo sebi,

jer je zbog svog vladanja i rada napokon dobio godišnji odmor kod kuće. Tada je sjeo i počeo pričati kako je uopće postao kriminalac.

Kako da prekinete čovjeka koji nakon 8 godina šutnje, prkosa, introver-tiranosti, kazni i svega što se moglo proći u KPD-u odjednom osjeti potrebu da kaže sve o tome? Ja mu sigurno nisam mogla reći da prekine i da ode. Bilo je to malo ispovijedanje, više sebi nego meni, ali ja sam bila slušatelj. Pokazala sam mu otvoreno da mi je drago da se na neki način promijenio (iako on ima svoju teoriju o tome, naime kaže da se on nije promijenio; da je, istina, bio mlad, ali da su se uglavnom drugi oko njega promijenili). Ima u tome zapravo i mnogo istine. Nije svatko spreman trpjeti ponižavanja i raznorazne provokacije kada dopadne u zatvor. Tako i ovaj osuđenik nije bio spreman dopustiti da ga netko mlati, kako on kaže, a to ne bi dopustio ni sada, samo što sada to nikome ne pada na pamet.

I ja sam primijetila da ovdje treba „nemati osobnost” ili je treba dobro sakriti, a da bi se nekako opstalo bez problema i sačuvala koža. To neki ljudi mogu, ali isto tako mislim da takve i ne možemo mnogo promijeniti, jer oni i nemaju karaktera. Zašto odmah svi skočimo na noge ako čovjek koji je u zatvoru pokaže da zna razmišljati (makar i pogrešno)? Istina, kažu mi stariji službenici da je sada daleko bolje što se toga tiče, jer prije je osuđenik zaista bio samo broj i ništa više. To je i u redu – s novim referentima dolaze i nove ideje o odgoju.

Osjećam se već kao pravi „veteran”, iako to ni u kojem slučaju nisam. U ovih nekoliko mjeseci dosta se toga dogodilo, pa da me posao tjerao da djelujem, a ne da puno razmišljam, tako da mi je postalo još jasnije da nečija kvaliteta kao odgajatelja u velikoj mjeri ovisi o tome kakav je on čovjek, a ne o tome koliko zna teorije (iako je i to važno znati). Važni su čovjekovi stavovi, reakcije, itd. Poslovi tako naglo dolaze da nemam vremena razmišljati o tome kako nešto učiniti. Zahvaljujući svom životnom iskustvu u ovom pokusnom periodu nisam puno grijeshila.

Jednom prilikom sam skoro pogriješila prema jednom osuđeniku, i to ne samo svojom krivnjom. Na mikrotimu mi je bilo rečeno da osuđenik ne radi dobro, da je to ljenčina kakvog treba tražiti i da ga treba vratiti u zgradu. Osim toga, rekli su mi da su poslovode pokušavali razgovarati s njim, ali bez uspjeha – da se on samo blesavo smije i ne reagira normalno. Pozvala sam ga na razgovor prilikom prvog molbenog raporta, i predočila mu sve to o njemu. I meni se smijao, i na prvi pogled sam i ja pomislila da imaju pravo, te mu rekla da se pripremi za kazneni raport, i ide u zgradu. Primio je to gotovo stoički, ali pozornost mi je privuklo to što je, uz obavezan osmijeh, rekao da se niti ne namjerava braniti, jer od obrane

nema ništa – čim ga neki poslovođa optuži, zna da nema pravo na obranu. Na tome je ostalo. Sutradan sam napisala kazneni raport i namjeravala ga predati u stražu, a dalje bi sve išlo po ustaljenoj proceduri. Ne vjerujem da bi se osuđenik branio niti na kaznenom raportu.

Međutim, već drugi dan imala sam sastanak osuđeničkog kolektiva, gdje im je predloženo sve o susretima s njihovim obiteljima – kada će ti sastanci biti, o čemu će se na njima raspravljati – i zamolila sam ih da jave kući da ih posjete članovi obitelji koji to mogu. Između ostalog na dnevnom redu bilo je i biranje izvršnog odbora Osuđeničke samouprave, i sve smo to obavili, a sastanak je tekao vrlo dobro. Moram naglasiti da je bio zakazan na 8. ožujka, Dan žena, budući da nisam imala drugi termin, a priznajem da sam zaboravila na taj datum. Kad sam se sjetila bilo je kasno da išta mijenjam, ali su osuđenici ipak očekivali da ću u zadnji čas promijeniti termin sastanka, što naravno nisam učinila.

Nakon što smo iscrpili sve točke dnevnog reda počeli smo pričati o ostalim problemima grupe, o tome što bi se sve moglo učiniti u krugu Posredovanja da im se poboljšaju uvjeti života. Zadužili smo novoizabrani proizvodni odbor da stave sve na papir, pa ćemo tada prodiskutirati što se sve može učiniti. Naglasila sam im da ostanu „na zemlji”, da ne traže nemoguće, ali da ima mnogo toga što bi se i moglo učiniti. Iznenadili su me konkretnim prijedlozima, od kojih su do sada već neki i realizirani. Tako su, na primjer, zatražili materijal za krečenje soba, jer su oni htjeli sami u slobodno vrijeme sve okrečiti i popraviti, samo da im omogućimo materijal. Osim toga, pitali su mogu li se popraviti radio i pojačalo, jer bi oni u krugu voljeli slušati razglas; glazbu, sportski prijenos ili slično. Peć u TV sali morala se promijeniti jer se uopće nije dala naložiti. Sve do sada je učinjeno, i krenulo je s mrtve točke.

Osim toga, opet smo obnovili odlazak na rekreaciju na ekonomiju Čret, i to u njihovo slobodno vrijeme, i kada vremenske prilike dopuste igranje nogometa.

Na tom sastanku, nakon svih tih dogovora i konstruktivnih diskusija, javio se jedan osuđenik za riječ i zamolio u ime mnogih da se osuđeni S.F. ne uputi na kazneni raport, jer on sigurno nije ljenčina pa bi to bilo nepravedno. Bila sam pomalo zatečena, jer su i drugi isto tako reagirali. Rekli su mi da znaju kad se nekoga planira dati na raport da će on sigurno i otići, ali bih li ja mogla nekako izvesti da taj čovjek ne ode u zgradu.

Nisam im mogla ništa konkretno reći, ali sam pozvala tog osuđenog da dođe na razgovor poslije sastanka. Pošto na prvom razgovoru nije htio ništa govoriti, dosta sam se iznenadila kako se sada otvorio. Počeo je pričati o sebi, o svojim

djelima, rekao mi je da mu je jako stalo da ostane vani na vanjskom radilištu, i da on i nije tako jako pogriješio, jednom je zaspao i nije obavio povjereni mu posao. Ali znajući kako i koliko ti ljudi rade, nije čudo da je jednom zaspao. To je istina, ali trebalo je ocijeniti je li bolje da ja sada održim svoju riječ da će ići na kazneni, ili da se pokolebam. Ako je pogrešan korak, mogli bi me na taj način iskorištavati i ubuduće. Osuđenici bi mogli pomisliti da mi nije stalo do toga što kažem i da sam kolebljiva. Sve mi je to prošlo kroz glavu, ali ipak sam pomislila da je važnija istina od moje riječi. Možda su oni u pravu, pa ako shvate da mi je stalo samo do istine, a ne do moje riječi, bilo bi i dobro. Trebala sam misliti na dva problema. Prvo, da ne pogriješim prema čovjeku, a drugo, da ne dovedem sebe u besmisleni položaj, jer to je bilo javno rečeno na sastanku. Ništa nisam komentirala niti tom osuđeniku na razgovoru, samo sam ga slušala i stekla dojam da ne laže. Svi su sutradan očekivali rezultat. Nije otišao na kazneni raport, promijenila sam mu samo radno mjesto u okviru grupe i sada radi za petoricu, nema nikakvih problema s njim, i mislim da je neobično sretan što je, eto, i on dokazao da je u pravu.

Nekako u isto vrijeme dogodio se sasvim suprotni slučaj. Naime, na ulaznoj kapiji Posredovanja bio je postavljen čovjek koji se vladao u skladu s kućnim redom, čak je djelovao pomalo poltronski, i (barem naizgled) nije skrivio ništa. Unatoč vladanju ovčice, znala sam, a i drugi su mi rekli, da on nikako ne može ostati na tom mjestu jer je vrlo destruktivan i sigurno radi „ispod žita”. Smjestili smo ga na mikrotimu u zgradu, ne po kaznenom raportu jer nije bilo materijala za to, već po potrebi posla. I sada je tek za mene nastala zanimljiva situacija. Svi osuđenici su bili zadovoljni, nisu komentirali njegov premještaj jer su svakako znali za njegove „tajne djelatnosti”, a službenici su se čudom čudili zašto je on otišao u zgradu. Kako je dobro nekada osluhnuti osuđenički kolektiv (iako ne u smislu cinkanja). Onih najopasnijih boje se i sami osuđenici, pa za njih i nema cinkanja. Na kraju, mislim da sam tim potezima porasla u očima osuđenika, što meni sada nije važno, ali je važno to da sam stekla njihovo povjerenje.

Po potrebi posla, uz suglasnost Republičkog sekretarijata za pravosuđe i upravu SR Hrvatske, premještena sam na rad u „Zgradu”, tj. u zatvoreni dio KPD Lepoglave, kao prva žena – odgajatelj u tadašnjoj Jugoslaviji.

Nije me sve to previše impresioniralo, nisam osjetila baš nikakav strah. Pa to su ljudi, ogriješili su se protiv pravila koja su vladala općenito u društvu, kažnjeni su lišenjem slobode, a svrha je njihova resocijalizacija kako bi se mogli vratiti u to isto društvo i vladati se bar tako da ne ugrožavaju svoju okolinu. Tako sam razmišljala.

Koliko i kako bi to moglo djelovati na mene, nisam razmišljala u tom času. Zнала sam da većina tih ljudi nema radnih navika, da su zbog toga možda i upali u probleme, i da se radom u Domu nastoji stvoriti radne navike i olakšati im izdržavanje kazne.

Za taj rad primali su i naknadu. Zнала sam i za drugu stranu preodgoja, a to je kazna ako se ogriješe o pravila ponašanja.

I tako, sada radim u Kazneno-popravnom domu Lepoglava, muškom zatvoru, tj. zatvoru za muškarce, ćuzi. Zovu nas referentima za preodgoj, ili odgajateljima.

Smiješnih li naziva. Što znači biti referent? Postoje referenti za komunalna pitanja ili referenti u referadama. Odgajateljima bi se mogli nazivati ljudi koji rade u dječjim vrtićima. A u zatvoru? Preodgajateljima. Teško je, brate moj, odgojiti dijete, a kamoli preodgojiti odraslog čovjeka. Zovu nas još i „smetlarima društva”. Neka, i u smeću se nađe poneki biser.

Nano, Nano, hodaj ravno, ne osvrći se, drži ravnotežu, samo mirno hodaj. Ko' na žici. U srcu si zatvora. Nema straha. Samo oprez. Gledaju me. Ocjenjuju. Nova sam, i još k tome žena. Bože, tko me dovede ovamo? Kako sam se našla ovdje? Zašto baš ja?

A onda bljesne neko veliko oko iz gomile, začuđeno, nestvarno, ljudsko. Kao da pita: „Tko će mi pomoći? Hoćeš li ti to moći?” Pa da, tu sam da pomognem tim ljudima. Društvo ih je osudilo na kaznu lišenja slobode. Nije ih ubilo. Samo osudilo.

Ja sam taj most između društva i njih. Netko će ga i prijeći. Netko će i pasti. Hoću li ga ja prijeći? Ili će ga netko od njih povući pa da zajedno padamo? Ma gluposti, kakve su to misli? Ja sam socijalni pedagog, i tu sam da radim, i basta, dosta filozofiranja! Svašta smo čuli na fakultetu. I o osobnosti osuđenog, i o povijesti kriminala, i o svemu što treba znati radeći u zatvoru. Jesmo li naučili nešto o sebi? Ne znam. Sada ništa ne znam. Bačena sam na brisani prostor. Čovjek protiv ili za čovjeka.

Ušla sam u taj posao, u taj zatvor, s osnovnim uvjerenjem da mi čovjek znači više od svega. Da su to ljudi koji su, istina, povrijedili priznate norme ljudskog ponašanja, ali isto tako da postoji uzrok tome koji ću ja pronaći, o kojem ćemo raspravljati, i na kraju se lijepo složiti da to nije bilo dobro i da treba mijenjati takvo ponašanje, da treba djelovati kako su nas učili, odgajali itd. Kako sam bila u zabludi!

Sami osuđenici zvali su me „drugarica odgajatelj”, osuđenici albanske nacionalnosti čak i „druže odgajateljice”, netko me oslovljavao s „profesorice”. Zapravo niti jedan naziv nije mi davao nadu da ćemo se zbližiti. To mi je previše

sličilo onome „gospodine doktore”, „uvaženi profesore”, načinu oslovljavanja ljudi koji trebaju pomoć, pa ne znaju kako osloviti čovjeka od kojeg je traže, a tek s tim titulama nastaje barijera među ljudima koje smo svi svjesni.

Željela sam da me zovu imenom. Sve ljude koji bi mi došli u grupu nastojala sam odmah zapamtiti po imenu i prezimenu. Čovjek koji izgubi sva prava u društvu ima jedino pravo na svoje ime i prezime. To mu nitko ne može oduzeti.

Kad bih novog čovjeka u grupi nazvala imenom, ostao bi iznenađen, ali svjestan da sam pročitala njegov osobni list, da znam sve ono napisano o njemu i da mi bar tu ne može ništa izmišljati. Bio bi ogoljen i pomalo bespomoćan pred mnoštvom. I tu je počinjao rad. Bilo je interesantno pratiti kako se pojedinci brane, kako stvaraju svoje priče, racionaliziraju. Neki su, pak stajali bespomoćni, kao da kažu: „Eto, učinio sam to, pa što?”

Kad bih imala pred sobom čovjeka koji je počinio izrazito teško djelo, govorila bih sebi: „Sjeti se, nisi tu da ga ponovno kažnjavaš.” Tu sam isključivo zato da im olakšam da shvate sebe, ali da shvate i društvo koje ih je osudilo, i da shvate zašto ih je osudilo. Kada to shvate i priznaju, tek se onda mogu vratiti tom društvu.

Kakva ću se ja vratiti? Kamo ću se vratiti? Osuđeni dolaze i odlaze. Ja radim u zatvoru. Među njima sam. Tu je moje mjesto. Zašto baš ja?... Kako neke žene rade divne poslove. Slikarice, pijanistice, glumice, znanstvenice. Bože, što sam ja? Žicarica. Imam li ja šanse da se vratim ovom društvu? Ako shvatim...

Iza prvih vratnica, koja se otvaraju pritiskom na gumb, našla sam se u malom, lijepo uređenom dvorištu koje je povezano s upravnom zgradom, tj. pripremom straže. Na drugom kraju tog dvorišta, opet pritiskom na gumb, uz karakterističan šum, vrata se otvore. Sada sam u prolazu koji povezuje industrijsku zonu i glavne vratnice kroz koje se ulazi u dvorište zgrade – zatvora.

„*Lasciate ogni speranza, voi che entrate.*”¹ . Moja prva misao. Ipak? Opet sam u dvorištu sa cvijećem, jorgovanima i žalosnim vrbama. A punom osuđenika. Svuda oko mene. Na šetnji su. Neki leže na klupama, sunčaju se. Odjednom sam svjesna svake svoje kretnje. Moram prijeći pedesetak metara. Noge mi otežale. Ne od straha. Od nelagode. Promatraju me. Neki otvoreno, drsko, neki ispod oka.

Polako, Nano. Jednostavno hodaj. Hodaj po žici. Ne gubi ravnotežu. Ne brzaj. Osjećam na zatiljku poglede. Ne okreći se. Samo idi. Konačno dolazim do vrata zgrade. Opet zvonim. Rešetke na vratima. Osuđeni me gledaju iznutra. Ja ih gledam izvana. Tko koga gleda u zoo vrtu? Uvijek sam se to pitala. Sada imam

1 Ostavite svaku nadu, vi koji ulazite – natpis na ulazu u Danteov pakao

isti osjećaj. Konačno dolazi stražar s I. odjela i velikim ključem otvara vrata, koja nemaju ključanicu izvana – samo iznutra. Svi smo, dakle, unutra zatvoreni.

Ulazim u veliko predvorje zgrade iz kojeg se račvaju hodnici I., II., III. i IV. odjela. Sve puno metalnih stuba. U sredini predvorja visoka promatračnica s podrezanim stubama. Čudno mi je to. Kasnije mi objašnjavaju da su odrezali stube zbog onih osuđenika koji su se penjali prijeteci samoubojstvom. No, ni odrezane stube nisu ih spriječile da se penju gore, a poneki su i skočili.

Unatoč tome što sam očekivala nelagodu zato što se nalazim u srcu zatvora, nisam se tako osjećala. Čudno je kako asocijacije čovjeku stvore raspoloženje. Naime, pod od raznobojnog brušenog kulira u zatvoru na dlaku je isti kao u mojoj kuhinji kod mame i tate u Zagrebu. Voljela sam ga prati. Kockice bi zablistale kada bih prešla mokrom krpom po njima. Ove isto blistaju. Čisto je tu.

Ušla sam u kancelariju stražara, „šefova” kako ih zovu osuđenici, pa i mi civili. Nekoliko kršnih momaka u stražarskoj odjeći sjedi u kancelariji I. odjela. Razgovaraju. Oni su stalno prisutni. Brojno, otključaj vrata, zaključaj vrata, odvedi osuđene na liječnički pregled, smiri ovo ili ono.

U svakom slučaju, vrlo su važni za život u zatvoru. Barem što se tiče osuđenih. Ako ste „dobri sa šefom”, onda je sve u redu. Kasnije sam naučila da i mi odgajatelji trebamo biti dobri sa šefovima. Oni su prvi do osuđenog. Filter svemu što čovjek u zatvoru traži. Tko kroz taj filter prođe, može dalje.

Tu negdje nastaju sukobi između nas odgajatelja i stražara, ali o tome kasnije.

Budući da sam dobila na rasporedu svoju grupu osuđenih, oko 80 ljudi, i upisala ih u indeks, treba započeti s radom, što znači s redovitim razgovorima, upoznavanjem grupe, te individualnim pristupom svakom pojedincu, a i svim administrativnim poslovima koji idu uz to.

Sjedim u uređenoj bivšoj ćeliji i čekam prvog „pacijenta“. Ne znam tko će doći, jer je popis onih koji su se javili na razgovor kod stražara. Malo sam nervozna; pišem datum u bilježnicu, čekam i osjećam puls kako mi udara u sljepoočnicama. Ne od straha. Od očekivanja. Gledam tu bivšu ćeliju, 3 x 1,5 m, okrečenu, s tepihom, stolom i stolicom za mene, te stolicom preko puta, za osuđene. Vrata iza te stolice tapecirana su iznutra. Visoko iznad moje stolice je prozorčić s rešetkama. Na njemu u teglici neka penjačica. Brate mili, pomislim, zna li cvijeće da je u zatvoru? Tračak sunca pada na listić – to je biljci dovoljno. Ljudi nisu biljke.

Što bi bilo da imam klaustrofobiju? Ne bih mogla tu raditi.

Budući da još nitko ne ulazi, odlazim do vrata i otvaram ih. Kad tamo, cijeli red osuđenih stoji i šuti. Neki čuče uza zid. Nisu se usudili kucati. Znaju da su dobili novog odgajatelja, i to ženu. Pa čekaju – kao i ja.

„Momci, tko je prvi došao, neka uđe.” Diže se jedan koji je čučao i nonšalantno uđe pokraj mene u ćeliju – kancelariju.

Zatvaram vrata uhvativši jedan podrugljiv pogled. Što to oni misle? Vidjet će taj da sa mnom ne može tako. Pomalo ljutita, nastojim ukočenim ponašanjem dati do znanja da sam ovdje službeno i po zadatku.

Ponudim osuđenom koji je došao da sjedne. Neće, kaže, samo je došao da mu provjerim što je s njegovim godišnjim odmorom kod kuće. Zapisujem podatke, pitam ga ima li još nešto o čemu bi htio razgovarati. Kaže mi da ima puno toga, ali bit će vremena za to, jer puno ljudi čeka u redu, pa ne bi htio predugo ostati.

Gotovo svi su taj dan došli s nekim beznačajnim razlogom. Neki od njih su se samo predstavili, rekli svoje ime i prezime, te ga, bojeći se da neću zapamtiti, ponovili više puta. Prvi dan je tako i prošao.

Kasnije, u vanjskoj kancelariji upravne zgrade, sređujem podatke, zapisujem i proučavam osobne listove. Nikakav poseban dojam nisam ponijela s tih prvih razgovora. Kao vojska. Svi su uredni, traže neke podatke, žele me upoznati kao i ja njih. Razmišljam. Nisam na sajmu, a nisu ni oni. Treba nešto drugo poduzeti. Ne možemo se igrati mačke i miša. Treba uhvatiti bika za rogove. Kako? Pišem obavijest u nekoliko primjeraka, kojom u slobodno vrijeme pozivam grupu u TV salu I. odjela, gdje ćemo se uzajamno upoznati, i gdje ću im reći što očekujem od njih i što oni mogu očekivati od mene.

Došla sam nešto prije zakazanog vremena u zgradu. Pred TV salom velika grupa ljudi. Sivo-smeđa zimska odijela, kao od deke. Na nekima i izgledaju kao deke, na nekima kao gunjevi, a bogme na pojedincima i kao odijela. Čudna, ali sva ta odijela su ista. No, ne nose ih isti ljudi. Na nogama imaju tenisice, cokule, kako tko. U zgradi ne moraju nositi propisane teške bakandže.

Došli su gotovo svi, osim opravdano odsutnih.

Ulazimo svi zajedno u TV salu. Poslije početnog komešanja, smještanja, struganja stolica, konačno smo se svi smjestili. Neki ostadoše stajati blizu vrata, a u prvim redovima prazne stolice. Pozivam ih da sjednu.

U tih pet minuta panično nastojim zadržati mir i staloženost. Sve ono što sam im mislila reći sada odjednom ne znam. Prisjećam se onoga što sam napisala. Ne vrijedi. Nisam došla držati prodike i praviti se važna. Vadim cigaretu da dobijem na vremenu. Nema pepeljara. Jedan mladić skoči do vrata, donese neke piksele, pa

pita mogu li i oni pušiti. Kažem im da mogu, samo molim da otvore prozore jer nas je puno. A gotovo svi puše. Ma kakvi puše. Jedu cigarete.

Dobro. Znam zašto sam došla. Da se upoznamo. Predstavljam se jasno i glasno, tražim od njih da se pojedinačno predstave imenom i prezimenom. Vjerojatno su mnogi od njih prvi puta čuli jedan drugome ime, jer znaju se uglavnom po nadimcima.

Objašnjavam koji su poslovi i mogućnosti odgajatelja, pokušavam odgovoriti na mnoga pitanja koja postavljaju. Početna nelagoda je sasvim splasnula. Opušteni smo svi. Pažljivo slušaju informaciju. Koliko vidim, mnogi ne znaju osnovne stvari. Pravila Kućnog reda su im pročitana još u prijemno-otpusnom odjelu, još pri dolasku, ali rijetko tko od njih tada bilo što dobro čuje, a kamoli zapamti. Zaprepašteni, u posebnom stanju šoka zbog djela koje su počinili, ili zato što su ih uhvatili, ništa tamo rečeno ne zapamte. Onda sve doznaju iz prepričavanja, a preobrazba vijesti u zatvoru može služiti kao školski primjer. Ima i takvih kojima moraš tri puta reći vrlo jednostavnu stvar da bi je uopće shvatili. Kako vrijeme odmiče sve više se opuštaju, čak i oni koji su na početku vrlo sumnjičavo ušli u dvoranu. Ima, međutim, i takvih koji cijelo vrijeme šute. Vjerojatno ću ih upoznati kasnije.

Završavamo sastanak dogovorom da ćemo se sastajati bar jednom na tjedan. Polako izlazimo jedan za drugim, a ostali osuđenici u zgradi gledaju s gelendera i šute.

Odlazim iz zgrade nekako zadovoljna. Osjećam da smo se trebali tako upoznati. Grupno. Svjesna sam činjenice da tek dolazi ono pravo.

Imam kod kuće dvije male kornjačice. Strašno se razlikuju. Ne toliko po izgledu kao po naravi. Časna riječ, svaka od njih ima svoju narav. A koliko ljudi ovdje ima. Svaki od njih ima svoju prošlost, sadašnjost, snove... gubitnici. Koji i koliko od njih ima i budućnost?

Što je budućnost? Sjećam se divnih školskih dana u gimnaziji u Zagrebu, na Trešnjevci, kada nisam ni sanjala da ću završiti u zatvoru, s ove ili one strane. Htjela sam biti svašta, čak i pilot. Bila sam članica aerokluba u Lučkom, letjela jedrilicom bez kabine, letjela u PO-2 bez padobrana. Kako mi se tada nebo činilo veliko, ugodno. Kako su mali ljudi iz te perspektive. Kao mravi, bez problema. Organizirani. A sada?

Gledam komadić neba omeđen zatvorskim zidinama i teško mi je, preteško. A tek sam počela raditi. Adaptacijske poteškoće – piše u nekom osobnom listu. Znam sada što znače. I ja ih imam.

Koračam ulicom prema kući, slobodna, a mislim još unutra. Projuri dječak na biciklu kraj mene. Trgnem se. Ne valja tako, Nano. Radiš jedan posao, sada ideš kući, djeci. Ostavi zatvor tamo gdje jeste. I one ljude iza zidina. Gotovo sam glasno izgovarala te riječi. Nije koristilo. Lica, imena, košmar u glavi.

Dosta!!!

Zašušti lišće na brezi, kao da mi šapće, slobodna si, slobodna. A sutra? Opet isto. Gledam nebo iznad sebe. Isto, a opet drugačije.

Tamo iza zidova izgleda kao komad plavog platna omeđen obrubom od žice na visokim zidovima. Padne mi napamet misao da bih ja, da sam osuđenik, stalno mislila samo na to kako da pobjegnem.

I usnuh san te noći: nalazim se u ćeliji. Kriva sam. Sutra će me objesiti. U snu to nije bila riječ, to je bio osjećaj. Vrtim se u ćeliji kao u kavezu, pipam zidove. Odjednom vidim da vrata ćelije ne sežu do poda. Guram glavu kroz tu pukotinu. Ako glava prođe, i sve ostalo će. Odjednom sam slobodna. Pobjegla sam.

Razmišljajući sutradan o tom snu, uplaših se da se previše počinjem identificirati s njima. Neće tako ići.

Jeste li zapazili, gledajući filmove o zatvorima, one odvratne čuvarice, žene – buldoga debelih trbuha, kako nadmeno šecu zatvorom. Ništa ne rješavaju, samo su kulisa za ono što se događa. Čudno kako se nitko nikada nije pitao imaju li te žene dušu, zašto rade taj posao. Izgledaju kao sadisti iz konc-logora. Jeste li se ikad upitali kako je bolničarki koja nosi iz sobe pune kahlice? Ne vjerujem. Uvijek nam je žao nepokretnih bolesnika koji ne mogu sami ni na WC. Ja sam malo razmišljala i o nošenju mokraće i fekalija. Svakodnevno. Nije tko zna kakav primjer, ali nekako mi je baš on pao na pamet.

Ali što je, tu je. Počelo je. Radim. To mi je budućnost. Sve ostalo je prošlost.

U planu rada odgajatelja piše da jednom u dva mjeseca treba održati sastanak s obiteljima osuđenih. Još jedan izazov. Bit će zanimljivo upoznati rodbinu onih koje već dobro znam. Tom sastanku, osim rodbine i mene, trebali bi prisustvovati i svi članovi mikro-tima. To su svi oni civili koji rade s osuđenima u toj grupi: poslovođe, stražari, odjelni stražari.

Na prvi sazvani sastanak došlo je puno ljudi. Nekima je došla cijela obitelj. Gledam ih. Stare majke, sredovječne žene, poneko dijete mirno ko bubica, jer su mu rekli da će ga stražar zatvoriti ako pisne. Svi preplašeni. Prvi puta su pozvani na takav sastanak. Spremni da dokazuju kako je muž, otac, brat nevin u zatvoru. Mrze me. Mrze ovo mjesto. A smješkuju se. Čekaju.

Predstavim se i zamolim ih da to i oni učine kako bih znala čiji su i kome su došli. Nakon toga, objašnjavam im namjere i svrhu ovog sastanka. Želimo suradnju s njima, kažem im. Nudim im iskrenu pomoć, ali zauzvrat isto tražim. Nakon sastanka imaju posjete svojim osuđenima prema odobrenim pogodnostima. Neki imaju samo posjet, drugi izlaz u mjesto, pa izlaz u Trakošćan, neki opet vikend-izlaz, a pojedini kojima su došle supruge, imaju tzv. „slobodne razgovore” u krugu zatvora. To su zapravo uređene sobe sa sanitarnim čvorom, gdje čovjek može provesti 4 ili 6 sati nasamo s vlastitom ženom ili u novije vrijeme, zaručnicom.

Velika je prednost u zatvoru ako si oženjen. Ali, gledajući te žene, nisam sigurna da nisu proklinjale dan kad su se udale zbog tih dolazaka u zatvor. To je tako ponižavajuće. Najprije ih pregleda stražarka, da ne bi donijele u zatvor nešto nedopušteno. Onda im pregleda hranu koju su donijele. Onda čekaju na red. Ponekoj se dogodi da dođe, prođe sve te procedure zbog svog dragog muža, a onda on iz nekog razloga ne želi doći na taj sastanak. Suze, poniženje pred drugim ženama, nekad histerična vika, na kraju je kriva uprava Doma ili odgajatelj ili već netko treći.

Ove situacije sam nastojala prihvatiti takve kakve jesu, kao dio sistema, ali nikad ih nisam istinski odobravalala. Mislim da bi trebalo izmisliti neki drugi način za rješavanje seksualnih problema u zatvoru, barem kod dijela „normalnih” osuđenika.

„Normalni” osuđenici. Tko su ti? Radeći s ljudima u zatvoru, često sam se pitala postoji li uopće netko tko je „normalan”. Je li „normalno” biti „normalan”? Jesam li ja „normalna”? Opet filozofiram. A treba pisati prave stvari. Jesu li senzacije prave stvari? A što su senzacije u zatvoru kada ste okruženi senzacionalnim ubojicama, kradljivcima, bludnicima, psihopatima itd. Senzacija je ostati u zatvoru i raditi deset i više godina, a razmišljati donekle logično. Pokušati ispraviti krivu Drinu, a ne utopiti se.

Takvim razmišljanjima, a i postupcima u skladu s njima, stekla sam reputaciju odgajatelja koji rješava probleme, ili koji se bar bori za ono što misli da je ispravno.

Znate, u zatvorima kao i u bolnicama, ili u drugim ustanovama gdje čovjek ovisi na neki način o drugom čovjeku, rad se mjeri savješću. U našem društvu je ionako mnogo toga ostavljeno savjesti pojedinaca. Nema odgovornosti. Uostalom, i psu je život onakav kakvog gazdu ima. Ako ima lošeg gazdu, može samo zavijati na mjesec. Ili pobjeći.

Sve više „problematičnih” osuđenika željelo je doći u moju grupu. Svaki je bio slučaj za sebe. Počela sam gubiti kriterije. Svi su oni po meni trebali pomoć i

puno vremena posvećenog svakom ponaosob. Neki od kolega nastojali su se riješiti „problema” i polako sam dobivala grupu osuđenika koje smo nazivali „teškima”.

Još uvijek sam naivno vjerovala da im mogu pomoći, da im mogu objasniti da će se promijeniti, a nisam osjetila da počinju manipulirati mnome.

Kada iz današnje perspektive gledam na tih deset godina provedenih u zatvoru (ni kriva ni dužna), mislim da sam se promijenila. Ne znam da li na gore ili na bolje, ali ode ona naivna Nanika, koja je širom otvorenih očiju gledala u sve i svakoga. I vjerovala. Na riječ. Nikom više ne vjerujem. Ni sebi. Naučila sam da je čovjek složena mašina, koja djeluje često iz nedokučivih razloga, često nejasnih ne samo okolini, nego i sebi samom.

Pitam se sada razmišlja li poneki osuđenik o meni kao što ja razmišljam o njima? Jesam li ispravno postupala? Ne znam. Samo znam da sam u svakom od njih tražila čovjeka, i to ljudsko pokušala izvući iz njega. Kad bih u tome uspjela, bilo je rezultata.

Ali kada nastojiš u nekome pronaći čovjeka, a što dublje kopaš nalaziš mulj, ljigavi mulj koji sve više smrdi, želiš se okupati i zaboraviti. Da te taj smrad ne okuži. Bilo je i takvih. Što sam dulje radila, sve sam više razmišljala i o žrtvama tih ljudi. Sve te sjene nepoznatih, prevarenih, opljačkanih, ubijenih, silovanih, lebdjele su nad nama. I samo krivično djelo puno govori o čovjeku. Ne može svatko sve učiniti. I kriminalci su klasirani. Pošteni ubojice mrze iz dna duše kradljivce. Ovi se pak boje ubojica. Silovatelje svi preziru.

A svi smo u istom košu, pod svodom nebeskim.

II. dio

Baš je tvornička sirena označila vrijeme pauze. Pola deset ujutro. Gladna sam. Stavljam na sebe kaput i krećem prema izlazu, kad zazvoni telefon u vanjskoj kancelariji. Dižem slušalicu. Stražar s I. odjela javlja da osuđeni H.I. ima zabodenu injekciju u venu i prijeti da će je do kraja ugurati ako ja ne dođem na razgovor. Nije u mojoj grupi pa je na taj način htio prisiliti stražu da me zovu.

Znala sam ipak za tog osuđenika jer je radio dobre slike u likovnoj sekciji. Samouk. Tih i miran, nekomunikativan. Kažem da ću doći, iako mi to slični ucjeni. Umjesto na doručak odlazim u zgradu. Dvorište pusto. I osuđenici su na pauzi. Gablec. A i hladno je. Nema šetača. Snijeg škripi pod nogama. Staze su očišćene, ali ja namjerno hodam po snijegu. Volim hladne, bijele zime. Vraćaju me u djetinjstvo... Golubovi su se stisli u nišama zgrade, hladno im. Ne guguću. Inače je njima lijepo u zatvoru. Hrane ih osuđenici mrvicama kruha i zavide im kada prelijeću zidove – kako bi i oni rado s njima.

Ne mislim na H.I. Stražar mi otvara posljednje vratnice, ulazim u zgradu. Pokraj drugog stražara stoji H.I. s ispruženom rukom ispod haljetka, ukočenom. Šuti i gleda me. Je li si spreman uštrcati otrov u venu? Na što je sve spreman taj čovjek, koji djeluje mirno ali je zapravo vrlo uzbuđen? Je li spreman i mene napasti iz tko zna kojih razloga? U trenutku mi sve to prođe mislima, a onda mu kažem: „Hajdemo, Ivane, k meni u kancelariju, nećemo sada tu stajati.”

Stražar pođe za nama, no ja mu dobacim da ostane. On raširi ruke kao da kaže, eh, što ti ja mogu, ako si blesava pa sama hoćeš to riješiti.

„Zatvorite vrata, Ivane.” On šutke zatvori vrata i dalje ostane stojeći kraj njih.

„Sjednite.” Sjedne. Šuti. Otvorim torbicu da uzmem cigarete. Primijetim Cedevita bombone. Stalno nosim neke sitnice: cigarete, žvakaće gume, bombone. Sada mi je dobro došlo. Izvadim bombone, otvorim paketić i ponudim Ivanu. On

uzme bombon i dalje šuti. Pa taj se ne misli ubiti, pomislim. Samoubojice ne jedu bombone. Iznenadila sam ga tom gestom, i sada se gledamo, koturajući Cedevitu u ustima.

„Pokažite mi tu injekciju.” Digne rukav, a prljava injekcija s nekom odvratnom smeđe-žučkastom tekućinom zabodena u žilu i pričvršćena flasterom za ruku. Malo mi postane mučno. Progutam brzo bombon da ga ne bih morala pljunuti.

„Što je unutra?” pitam ga.

„Otrov”, kaže mi napokon.

„Zašto, je li to bilo potrebno, i zbog čega?”

„Moram razgovarati s vama, a nisu mi dali. Kažu, ne pripadaš njoj.”

„Sada možemo razgovarati, ali izvucite tu iglu. Povraćat ću. Što ćete onda sa mnom.”

Gleda me sumnjičavo. Ne vadi iglu, kao da se sakrio iza nje. To mu je neko osiguranje da je nedodirljiv.

„Ako je sada izvadim, dobit ću od straže batina.”

„Nećete, to vam jamčim”, kažem, a znam da ponekad poneki stražar završi na disciplinskom zato što je istukao osuđenika.

„Dajte mi tu injekciju, razgovarat ćemo, i kao da se ništa nije dogodilo. Ne znam zapravo razlog takvog vašeg ponašanja.”

„Neću raditi u pogonu, hoću samo slikati u sekciji, a to mi ne daju.”

„Mislite li, Ivane, da ste u situaciji kada možete reći 'hoću' ili 'neću', ili trebate nešto učiniti i protiv svoje volje da biste nešto i naučili?”

Gledam mu ruke, osobito šake, ogromne, glomazne, položene na koljena. U zatvoru je zbog silovanja. Ne slaže se s roditeljima. Majku ne podnosi. Zapravo ima dvojake osjećaje prema njoj. Sve to znam iz osobnog lista, ali sada ga tek vidim. Gleda me neprozirnim očima. Ništa u njima ne vidim. Taj pogled, mrtav, bez emocija, bez ičega, govori mi više o njemu nego sve ono napisano u osobnom listu.

Od nekog razgovora nije bilo ništa. Ništa važno nije rekao. Čini mi se da ne zna što će sa sobom i s tom injekcijom. Koleba se. Pružim ruke prema njemu: „Dajte, Ivane, izvadite to i dajte mi.”

On sada bez riječi odmota flaster, izvuče iglu. Pojavi se krv. Izvadim iz torbice papirnatu maramicu, pružim mu je i uzmem injekciju.

„Obrišite ruku, zaprljat ćete bluzu.”

Pljune na maramicu, obriše krv i spusti rukav. Ostane stojeći kraj vrata, pognute glave.

Zovnem stražara telefonom, kažem mu da Ivana odvede u sobu i da ga ostavi da se odmori.

Na stražarevom licu pojavi se nevjerica. Prvo zato što mi je Ivan dao injekciju, a onda što tražim da ga ostave na miru. A on bi ga sada najradije istukao.

„Nemojte ga slučajno tući”, kažem mu.

„Ko, mi? Ma kakvi!!” vikne stražar, a nešto u njegovom glasu i gesti prisili me da mu ledenim glasom kažem: „Slušajte, odvedite osuđenika u sobu, budite osobito pristojni, a dignut ću na noge cijeli KPD ako ne postupite onako kako sam vam rekla!”

Iznenaden oštrinom u mom glasu i spremnošću da zaštitim osuđenika, stražar ustukne, a na Ivanovom licu se pojavi trag nečega. Uostalom, cijeli sam sat potrošila u razgovoru koji sada nije dao neke rezultate, ali ako dođe u moju grupu možda bih mogla pronaći čovjeka u njemu. Mlad je. Ima nade. A ako stražar sada uprska stvar moj napor je bez veze. Nepotreban. To neću dopustiti.

Vratim se u svoju ćeliju. Ionako je pauza prošla. A prošla je i glad. Umjesto doručka, Ivan i ja gutali smo Cedevite.

Pažljivo uzmem injekciju i zamotam je u papirnatu maramicu. Mora se ispitati što je unutra. Vjerojatno koncentrat nikotina i neke vrste alkohola.

Odjednom se vrata širom otvore, proviri glava, a onda uđe J.K. Osuđenik sa psihološkom dijagnozom reaktivne neuroze. Nije u mojoj grupi, ali stalno se mota po I. odjelu. U neradnoj je grupi jer nema prstiju. A stalno se rukuje sa svima. I s osuđenima koji imaju „živce” da se zezaju s njim, a i s civilima. Pruži i meni ruku. Uхватim mu onaj patrljak od palca, malo se naježim, a on mi dobro protrese ruku.

„Kako si ti meni putovala? Jesi li mi nešto donijela?”

Ne zna ni gdje je, ni tko sam ja, ali pošto me stalno viđa ovdje, misli da sam došla u posjetu. Njemu.

„Dobro sam putovala, Josipe, a donijela sam cigarete i bombona.” Izvadim punu kutiju cigareta, on je brzo strpa u džep i pruži patrljak da uzme cigaretu iz načete kutije. Zapalim mu, on sjedne, puši, i odjednom se počne smijati.

„Što je smiješno?” upitam ga.

Uozbilji se, pogleda me iskosa.

„Baš nam je fino, evo, sjedimo tu, pušimo, i dobro nam je. A kako je baba Staka?”

„Dobro”, kažem, pitajući se tko je baba Staka. Valjda neka žena u selu.

„Hoćeš li mi dati papira i olovku? Moram napisati pismo kući. I kada drugi put dođeš donesi mi paket. Svi ovdje dobiju pakete, a meni onaj ne da.”

„Dobro, Josipe, donijet ću paket, a sada moram ići kući.”

„A što ne bi išla jesti tu sa mnom? Vidiš kakva si mršava i gladna. Dat će i tebi jesti. A ja ti idem sutra kući. A nije mi ona moja poslala ni odijelo, kako ću kući?” upita me, odjednom vrlo zabrinut, zaboravivši da je maločas tražio papir i olovku i paket. Umirim ga nekako i s još jednom punom šakom bombona izađe van iz kancelarije. Uskoro će Nova godina. Stvarno bih mogla zajedno s kolegama složiti neki paket za Josipa, tim više što neće tako skoro kući. Ubio je susjeda zato što mu je napao sina. A sada mu taj sin niti ne piše. Taj čovjek je prije za psihijatrijsku ustanovu nego za zatvor. No, sud je ocijenio da je bio ubojiv u trenutku izvršenja kaznenog djela.

Vraćam se iz zgrade. Iako je još rano, nije ni podne, nebo je zamračilo dan. Golubinja boja kvadrata neba omeđenog žicom na visokom zidu. Crni vrhovi jelki izvan žice stoje kao stražari, a pahuljice snijega počinju svoj zvrkasti ples koji tako volim.

„Zašto nisi došla na gablec? Bio je tako dobar burek”, kaže mi kolega, a ja izvadim injekciju, pokažem mu. Bilo mi je jasno da su mi apetit i glad ostali negdje u zgradi.

„Danas sam jela bombone. Nego čuj, zašto ne bismo složili paket za J.K. za Novu godinu? Nikad ništa ne dobije.”

„Može, dapače, već sam i sam mislio o tome. Kupit ćemo nešto hrane, cigareta, voća...”

„I slatkiša.”

To smo i napravili. Složili smo poveći paket, umotali ga i predali stražaru da ga da Josipu. Bio je presretan, ali je odmah sve podijelio. Bilo je važno dobiti paket, ne ga i zadržati. Kad god sam bila u zgradi, a to je bilo skoro svaki dan, dolazio bi tražiti bombone i cigarete. Već sam i kupovala za njega na kiosku, jer kad ne bih ništa imala, bio je strašno razočaran. Jednom je zauzvrat otpjevao „gangu” u mojoj ćeliji, i to tako glasno kao da je stvarno na brdu. Čuo ga je cijeli I. odjel. Znao mi je i smetati, ali isto tako bio je u zatvoru kao neki „ludi Lero”. Eto, i zatvor ima svojeg Leru. Ipak je dočekao da ode kući jednog dana, žao mi je da ne znam ništa o njemu.

U to vrijeme, imala sam u grupi izuzetno teškog osuđenika s dijagnozom „paranoidni psihopat.” Ubojica. 13 godina kazne. Čitav svijet se urotio protiv njega. Nije priznavao ničiju ludost, niti svoju. Meni je donekle vjerovao, ali to sam postigla tako što sam ga vrlo koncentrirano gledala u oči dok mi je govorio o svom životu. Prvo sam ga slušala zainteresirano, no kad sam po deseti puta morala slušati istu priču, nije bilo baš lako. Gledao je uz svoje pričanje kako sjedim, vrebao je svaku

moju gestu ne bi li otkrio da li mu se smijem ili da mu ne vjerujem. Kad je on došao na razgovor, a počeo je dolaziti svaki dan, osjećala sam se u prvo vrijeme kao muha oko koje pauk plete mrežu, fiksirajući je. Seljak, ali nije obrađivao zemlju. Trgovao je konjima. S Banije. Ubio je čovjeka kod kojeg mu je pobjegla druga nevjenčana žena. Kaže, namamili ga u klopku. Da se nije branio, njega bi ubili. Opisivao djelo potanko. Morala sam odrediti samo za njega posebne sate za razgovor, jer nije priznavao nikoga. Ostali bi se osuđenici bunili kada nisu od njega mogli doći na red. Takav način rada ipak je rezultirao pozitivno. Počeo je raditi kao stolar u slobodnim aktivnostima. Te seanse razgovora su ga nekako „držale”. A ja sam sve više osjećala užasan teret kad god bih ga vidjela. Takvom čovjeku možete služiti samo kao vreća za trening. On zapravo nikoga ne sluša niti ne čuje. Slijedi svoju bolesnu maštu, miješa je sa stvarnošću, kao svakom tko se nađe u tom kovitlacu. Kao u viru, ne treba se boriti, nego prepustiti, jedino tako možete isplivati.

Doletio je jednog dana k meni. Skoro je preskočio osuđenike koji su čekali na razgovor. Izvukao je malo udubljenu konzervu mesnog doručka i tutnuo mi je pod nos.

„Vidite li vi ovo?” upita me.

„Vidim, konzerva.”

„Jest, vraga, oružje kojim sam trebao biti ubijen! Sad ih imam. Imam dokaz. S IV. odjela bacili na mene, ali ja se izmaknem, a ovo padne tik do mene. Ode mi glava da me pogodilo”, reče, pa se svom snagom tresne šakom po glavi.

Iz očiju mu je sukljao suludi bijes. Uznemiren je do prsnuća. Opasan u tom času. A ima i oružje. Konzervu. Što da radim? Nema smisla miriti ga, uvjeravati da je slučajno pala. To bi ga još više razbjesnulo.

Kako je više vikao, tako je sve više bjesnio. Osuđenici ispred vrata su se razišli čim su ga vidjeli. Stražara ne bih stigla ni zvati. Ustanem, sjednem na rub stola i slušam ga. U jednom trenutku je tako počeo vikati da sam instinktivno stavila obje šake na uši i zažmirila. Naglo je prestao, s konzervom dignutom iznad glave.

„Što vam je?”

„Ne mogu, Milane, ne čujem od vike što govorite. Hajde, polako sada. Netko vas pokušava ubiti. Zna li tko je to?”

„Ne, da znam, ne bi mu se dobro pisalo.”

Već se sasvim smirio. Sjedio je. Sada sam i ja sjela. Izvadim cigaretu.

„Što toliko pušite? Ja ne pušim, ne pijem – pogledajte mi zube.” On skoči do mene, zine i unese mi se u lice.

„Nikad nisam bio kod zubara. Samo me grlo boli od pokušaja davljenja.”

„Kad su vas davili?“ pitam ga misleći kako bi tek vikao da ga ne boli grlo.

„Davili me, davili, imam ja neprijatelje po cijelom svijetu. Strpali me i u zatvor.“ Opet počinje. Moram to brzo prekinuti.

„Dobro, Milane, istražiti ćemo tko je bacio konzervu na vas, a sada idite, već je zvonilo za ručak.“

Strpa konzervu u džep, pozdravi i naglo ode.

Uđe kolega koji je radio u susjednoj ćeliji.

„Što je to bilo? Kako možeš trpjeti da se ovako netko dere?“

„Ah, pusti, ne znam što ću s tim Milanom. Osjećam se iscrpljeno, tek je došao na izdržavanje kazne, a već mi je navrh glave. A nema mu pomoći. Vrtimo se u krugu. On više, ja slušam, kao vreća za trening. Prilično sam slomljena.“

„Bilo bi dobro da ga premjestite u neku drugu grupu. Pokušaj na stručnom kolegiju iznijeti slučaj, pa neka ga netko drugi malo sluša.“

„Mislim da hoću. Samo ne znam hoće li ga netko drugi htjeti, a ni Milan ne bi mijenjao posao.“

„Daj ga meni u grupu. Ja ga isto dobro poznajem.“

To smo i učinili. Premjestili smo ga kolegi u grupu. I on se isto tako namučio s njim.

Na stručnom kolegiju smo inače raspravljali o svim osuđenicima. Mi odgajatelji davali bismo prijedloge o svim mogućim promjenama u tretmanu, ili bismo predlagali pogodnosti koje je svaki osuđenik imao mogućnost zaslužiti svojim radom i ponašanjem. Načelnik službe za preodgoj takve je prijedloge prihvaćao ili odbijao. Nikad mi nije bilo jasno kako čovjek koji fizički ne može upoznati sve osuđenike može tako donositi odluke, koje su baš zbog toga često bile pogrešne. Nakon nekog vremena u tom poslu, primijetila sam da načelnik zapravo rješava predmete najviše po tome koliko vjeruje pojedinom odgajatelju, jer nije mogao poznavati sve osuđene. Zapravo, sada mislim da smo tom čovjeku mi odgajatelji išli na živce. „Gnjavili“ smo ga. A ja u svom početnom entuzijazmu ponajviše. Kasnije sam promijenila stil. Postala sam tiša i upornija. Ako sam mislila da sam u pravu, željela sam to i obrazložiti. A zahtijevala sam da me poštenim dokazima i argumentima uvjere u suprotno. Nisam to uvjeravanje doživljavala kao osobnu uvredu. Pojedini kolege su me na stručnom kolegiju čudno gledali. Što ova hoće? Načelnik je rekao „ne“, i onda kaj se tu ima pregovarati?

Neki su mi počeli govoriti iza leđa da se pravim važna, da ne razumiju što želim. A ja sam ih htjela sve prodrmati. Slušajte, govorimo o ljudima, ne o krafnama.

Trgnite se, učinite nešto. Imala sam i potporu pojedinih kolega. Zapravo su takvi dobili još jednog borca.

Da pojasnim o čemu je riječ: mi smo svi imali jedan cilj u radu, a to je resocijalizacija osuđene osobe. Do tog cilja moglo se doći jedino izborom pravog tretmana. A što je „pravi tretman”? E, o tome je svatko imao svoje mišljenje.

Mi odgajatelji bili smo jedna vrlo heterogena grupa, koja bi trebala jednako misliti. A nađite mi danas dva čovjeka koji jednako misle.

Ali primjećujete li kako postajem „cool” pišući o tome? A to mi nije cilj. Danas znam da sam svoj posao obavljala nadasve pošteno. Kada bih se za nekoga osuđenika naročito zauzela, a to je nekad značilo i svađati se s „bogovima”, to sam činila isključivo iz uvjerenja da radim dobro za tog čovjeka i da je on to zaslužio. A ako radim za to, onda radim dobro i za društvo u cjelini. U tom nastojanju sam sigurno i griješila, ali imala sam i uspjeha. Uspjeh i određeno zadovoljstvo stizali su u obliku poneke razglednice, pisma ili telefonskog poziva od bivših „propalitetata” koji su mi zahvaljivali toplim riječima. Vratili su se obiteljima, zaposlili se i postali „ponovno poštteni” građani ovog društva. Nekima sam zaista pomogla u tome. To je „hvala” u tom poslu, nakon koje čovjek mirno spava. Tako su mislili svi moji kolege koji su isto radili taj posao iz uvjerenja i pošteno. A bilo je onih koji su radili za „plaću”, a zna se kako se to radi. „Pusti me na miru, pa ću i ja tebe pustiti na miru – ne talasaj.”

Unatoč humanoj orijentaciji uprave KPD-a, ta humanost ipak ovisi o svakom pojedinom odgajatelju, stražaru, poslovođi i td. A ponekad bi čovjek trebao biti sv. Franjo Asiški pa da ostane human do kraja u tom poslu.

Jednom sam se zgrozila sama nad sobom. Rekoh – Nano, bježi iz toga, postat ćeš monstrum kao i neki počinioci kaznenih djela. Ali još uvijek sam bila na žici. Nisam pala. Samo se žica ponekad oteгла do poda.

Naime, došao je u grupu osuđenik – povratnik iz Gradiške. A ti su najgori. To se znalo. Prije desetak godina počinio je monstruozno djelo. Silovao je dječaka od 12 godina, iskasapio ga fizički i psihički. Dispozitiv u osobnom listu je neumoljiv. Opisuje djelo do u detalje. A ja ga moram pročitati. To nije crna kronika. To je šturi, pravnički opis djela od kojeg vam se povraća. Kad gledate jezivi film, zatvorite oči. Ovdje ne možete. Moraš čitati. To ti je dio posla. A ja sam inače vizualni tip. Sve što čitam, vidim. Dugo sam morala tjerati slike tog djela iz svoje glave da bih uopće mogla razgovarati s tim čovjekom. I što je najgore, u Gradišci je izdržao 8 godina od 10, pa su ga pustili na uvjetni otpust. On je u tom otpustu počinio isto djelo i opet dobio 10 godina kazne. Po nekom zakonu trebao je opet otići u Gradišku, ali,

ne znam kako, došao je u Lepoglavu. Svaki puta kad bi došao na razgovor naježila bih se i prošla bi me neka zimica. A on fin, ugladen, radi u građevinskoj grupi. Traži neke trivijalne stvari, zapravo vrlo je zatvoren. Tamne oči, tamno čelo, sav taman. A u njemu mulj. Nisam ni pokušala kopati po tom mulju. (Evo, sad sam se stresla pišući o njemu). Nikad nije spominjao djela. Vjerojatno bi izdržao svoju kaznu, došao na slobodu i opet počinio isto. Mulj. Tko zna, možda je netko njega silovao u djetinjstvu. I sve bi bilo u redu da nije došao nalog za njegov premještaj u Gradišku. Jednog jutra, doktor kojeg su osuđenici zvali „Srbin”, zovne me na telefon.

„Dođite u ambulantu. Jedan vaš osuđenik se isjekao. Hoće da razgovaram samo sa vama.” Sada mislim da je doktor to učinio namjerno, jer kad sam došla u zatvorsku ambulantu tek ga je počeo šivati. Na živo. A mogao je to učiniti, pa tek onda pozvati mene. Osuđenikova lijeva ruka sva je izrezana žiletom „na froncle”, od zapešća do pazuha. Sam se izrezao, jer ne želi ići u Gradišku. Kao kad ribu odozgor narežeš, pa posoliš prije stavljanja na žar. Riba na žaru. Doktor, koji je zbilja svašta vidio i doživio u KPD-u, radeći tu preko 25 godina, i koji je poslije u mirovini malo „skrenuo”, glasno se kreveljio šijući jednu po jednu fronclu na ispruženoj ruci osuđenika. Osuđenik mrtav – hladan, kao da mu netko šiva gumbiće na košulji.

A ja? Znete li što sam ja u tom času osjećala, sjetivši se iznenada djela tog osuđenika? Zadovoljstvo. Pomislila sam: da si bar sav tako izrezuckan od glave do pete. Još bi te trebalo i posoliti. Oni dječaci, da te sada vide, kao i njihovi roditelji, imali bi barem malu zadovoljštinu. I unatoč tome što je postojao razlog za takvo moje razmišljanje, uplašila sam se sama sebe. Nisam to ja. Ali ovome može oprostiti samo Bog, ako postoji.

Gdje je, Nano, tvoj optimizam? Gdje su sve one lijepe želje? Tu su, ali vrlo su selektivne. Nekome mogu pomoći, a kod nekih, Bog mi pomogao da ostanem dosljedna onom – nisi tu da ih kažnjavaš, već da ih preodgojiš. Jer imati moć nad ljudima, a u zatvoru je svaki civil, pa bio on i gnjida, moćnik naspram bilo kojeg osuđenika, nije nimalo bezazlena stvar. Dati moć pogrešnim ljudima znači katastrofu. Najgore je kada nemoćni ljudi stjecajem okolnosti postanu „moćnici”. Zbog toga su u pravilu narednici gori od časnika, bolničarke od liječnika, asistenti od profesora.

Uvijek sam cijnila superiorne ljude, ali one koji su to po svojem značaju, ne po položaju, na koje većina dolazi laktarenjem. Takve sam prezirala iz dna duše.

Ja sam u tom poslu imala moć, koje sam se htjela riješiti tako što sam previše popuštala svima oko sebe. Mnogi to nisu znali cijeniti. Ako imaš moć, onda je koristi – inače si budala.

No, vratit ću se svojim osuđennicima. Jeste li zapazili ovo „svojim”? Zaista, svi odgajatelji zvali su osuđenike „svojima”, „ovi moji”, pa tako i ja. A mi smo bili njihovi, oni naši, i to veliko klupko odmotavalo se, zapetljavalo, mrsilo i valjalo.

U tom razdoblju došao je na izdržavanje kazne osuđenik koji je već bio u Lepoglavi, izrazito teškog ponašanja i izrazito „teški” kriminalac. Osuđen na 12 godina lišenja slobode zbog oružane pljačke, u kojoj je jedna osoba poginula. Svi su ga se pomalo bojali. Rasporedili su ga meni u grupu. Bila sam upozorena na njega kao i na to da s njim neću moći ništa postići, ali da ga pokušam „održati”, jer je važan miliciji zbog nekih naknadnih istraga.

Osim osobnog lista i tog upozorenja nisam znala ništa o njemu. Upozorena na njegovo ponašanje u ranijem periodu izdržavanja kazne, željela sam ga upoznati čim prije. Pozvala sam ga na razgovor. Došao je omamljen tabletama. Jedva se držao na nogama. Odgovarao je na pitanja usporeno, ljepljivo. Nizak, zbijen ali elegantan. Opasan. Kratko ošišan, lica na kojem se ističu jagodice, s dugim tamnim trepavicama kojima je zaklanjao oči omamljene tabletama. Kao omamljeni leopard. Budući da je razgovor tekao vrlo konfuzno, rekla sam mu da dođe drugi puta ako želi, ali bez tableta. Nasmijao se uglovima usta, okrenuo i otišao.

Dugo sam ostala sjediti. Glumi li? Je li zaista tabletoman? Što ću s njim? „Održati“ ga u zatvoru znači osposobiti ga da radi neki posao, da prihvati kaznu, da prihvati tretman, da... itd. „Propasti” u zatvoru znači izazivati sve oko sebe, i civile i osuđenike, odbijati sve naredbe, odbijati rad, provesti više vremena u samici nego vani. Zna li što znači biti na dnu, kad ste već na dnu? Znači da vas drugi gaze.

U osobnom listu piše da ima suprugu i dvoje djece. Ima majku koja radi u Njemačkoj, sestru koja živi u mjestu nedaleko Lepoglave. Otac umro kad mu je bilo 12 godina. On osobno je vođa bande koja harači po Zagrebu.

Je li mu stalo do žene i djece? Je li mu uopće stalo do nečega? Kako doprijeti do njega?

S tim osjećajem nemoći izašla sam van iz zatvora, i umjesto kući hodala sam još tri kilometra cestom, našla se okružena prirodom, i kao i uvijek, smirila se. Može li me slomiti jedan susret s beznađem? Ne smije. Ne mogu to dopustiti. Pokušat ću sve što je u mojoj moći, a vrijeme će pokazati svoje. Vrijeme je divna stvar. Osjećam ga kao neku veliku „perušku” koja sve briše, koja sve gladi, koja nam svojim dodirrom pokazuje kako smo mali, beznačajni i jadni. Ponekad osjećam kao da sjedim na jednom peru tog vremena, i onda se najljepše osjećam. Lebdim iznad svih problema i samo plovim, i u tim periodima smiješno mi je kako se uzrujavam zbog nekih stvari koje će, evo na, sad pokriti vrijeme.

Vratila sam se kući nešto kasnije, ali raspoložena. Pozvala sam djecu da idemo na izlet. Baš nam je bilo lijepo. A sutra opet zatvor.

Ostavila sam J.A. na miru, doći će on već kada „zagusti”. Zaključila sam da ne smijem obraćati previše pozornosti na njega, jer on upravo to očekuje, ne bi li pokazao svoj otpor.

Prolazili su mjeseci rada, na sastancima mikro-tima saznala bih sve što me interesiralo. J.A. pije tablete, dolazi na posao, ali ga jedva obavlja. Šuti. Pisma mu redovito stižu. Žena plače, majka ga tješi, sestra dolazi u posjete, sve štima osim njega.

Jednog popodneva ulazim u zgradu na razgovore. Naslonjen na zid stoji J.A. Otključavam vrata, a on ulazi za mnom, ne čeka niti da skinem kaput. Vadi iz džepa šaku tableta, pokazuje mi.

„Rekli ste da dođem na razgovor, evo me, a ovo ću popiti kasnije.”

Te tablete bi vola ubile, a njemu je to izgleda dnevna doza. Kako li ih samo nabavlja? Šverca.

Stvarno nije danas ništa popio. Sasvim je drugačiji. Priča, govori, izgleda mi čak euforičan. Možda je popio one druge tablete. Pitam ga za to. Smije se. „Ma ne, nisam”, kaže. „Čim završi ovaj razgovor, popit ću ove tablete da bih mogao uopće opstati.”

„Pa dobro, kako ste onda cijeli dan izdržali bez tableta, a čini mi se da ste i dobre volje? Ako možete izdržati bez njih, pokušajte opet”, kažem mu.

„Ma kakvi, da niste došli još pet minuta, popio bih ih. Shvatite, ne mogu ovo izdržati. Ne mogu biti ovdje. Tutnji mi u glavi. Treba mi moja obitelj. Žena mi piše da plače svaki dan. Djeca me trebaju. Shvatite me. Samo tablete me mogu održati.”

Gle, kažem sama sebi. Hvata me na emocije. A upravo sam ja njega htjela „dobiti” na to da se otvori.

„Pročitala sam ja pisma koja vam piše žena. I normalno je da joj je teško. Jeste li mislili kako će joj biti kad ste činili kaznena djela?”

„Ha, mislio sam da me nikad neće uhvatiti. A osim toga, ja sam uzimao bogatima i dijelio siromašnima.”

„Znači, vi ste moderni Robin Hood? Ali molim vas, ostavite sada te razgovore, ništa od njih neće biti. Vi dobro znate da ste na početku kazne, i da vas ja nikako ne mogu pustiti van. Što vi zapravo hoćete?”

„Recite doktoru da mi daje sve tablete koje mi trebaju, inače...”

„Što inače? Hajde, nismo djeca, trebaju vam tablete da švercate njima.”

Bila sam namjerno gruba jer je došao da me prevari. Traži od mene da mu legalno nabavim tablete kako bi ih mogao preprodavati. Traži da sudjelujem u toj igri jer misli da sam samo žensko koje će pasti pod utjecaj njegovog šarma. Kao majka, sestra i žena. Otišao je razočaran i ljutit. Ništa. Silno mu je potrebna afirmacija, ma gdje bio. Sada je u zatvoru, i želi biti i tu „glavni”. Naučen da se ponaša po zakonima podzemlja, zna da mora zavladatai. Ako nema novca, ako nema što dati, ostat će kratkih rukava.

Sutradan šef s odjela javlja da je A.J. odveo doktoru jer je apsolutno nesposoban za posao, vjerojatno pijan. Od tableta. Normalna reakcija. Popio je sve tablete. Dokazat će on meni da mu trebaju tablete. Nakon toga slijedi kazneni raport i samica. Bez tableta.

Nakon izdržane samice traži da ga uključimo u klub liječenja narkomana, iako mu nije izrečena takva mjera, jer zapravo nije narkoman niti tabletoman. Ali ipak ga uključujemo u klub.

Greška. Sve oko sebe vrijeđa, svađa se, destruktivan je. Izbacuju ga iz kluba. Potukao se. Opet kazneni raport – samica. I tako je to išlo dosta dugo. Ja sam šutjela, nisam ga često zvala na razgovore. Ništa. Mora sam doći do nekih drugih zaključaka. Ako mu je zaista stalo do žene, tada će se ipak pokušati ponašati kako treba, jer ovako ima samo obične razgovore s obitelji. Nije zaslužio niti jednu pogodnost. A prva od pogodnosti je „slobodan razgovor” sa suprugom.

Dolazi jednu večer k meni, opet razgovorljiv, kaže mi da mi ima mnogo toga za reći o drugim osuđennicima. Objješnjački smiješak mu titra oko usta. „Vi ćete, referentice, biti najobavještenija osoba u Domu, samo mi dozvolite 'slobodni'.” Tako dakle, sada nudi da „cinka” kako bi dobio neku pogodnost.

Sada. Sada počinje rad. Treba mu pokazati koliko je poštenje važno.

„Slušajte, ne govorite dalje. Sutra ćete pljunuti na sebe što ste to ponudili. Vi dobro znate da ne volim ‘cinkaroše’. I da znate, ne trebaju mi. Varaju me, je li? Neka. Samo sebe varate. Kada mi kažete da ćete u ovom Domu početi pošteno raditi, da nećete piti tablete, kada mislite da vam je pogodnost ‘slobodnog razgovora’ važnija od svega ostalog i vrijeme to dokaže, tada ćete to i dobiti. Sada razmislite o tome i možete ići. Apsolutno ne volim cinkere.”

U tom momentu izgledao je kao izgubljeni dječak. Začudeno me promatrao, skoro nije disao. Bljesne osmijeh na njegovom inače smrknutom licu, okrene se i ode.

Još uvijek se „odvagujemo”. Koliko je tko težak. Odglumila sam ljutnju. Bilo bi dobro znati što se događa u Domu. Ali ionako se sve dozna, a cinkere zaista ne volim. Naime, ne vjerujem niti jednom. To su gnjide koje se „češu” o tuđa leđa. A

ovaj osuđenik nije cinker. Samo me proučava. Pokušava kao jarac izaći iz obora a da ostane jarac. Vrta se u krug. I ja također. Prošla je već cijela godina, a on nema nikakve pogodnosti. Samo zakonom dozvoljenu posjetu.

Dežurna sam. Subota je i posjete se upisuju na ulaznim vratima. Zvoni telefon. Problemi sa suprugom J.A. Dolazim odmah. Poznajem je sa sastanaka. Mala, krhka ženica, izgleda preplašeno. Tip žene koja se prostre kao tepih kada muž to želi. Plače, došla je u posjet mužu, a on ne želi doći. Pita što mu se dogodilo. „Ništa”, kažem joj, „ucjenjuje i vas i nas. Ne želi doći na običan razgovor, već želi ‘slobodni’, a to nije zaslužio svojim ponašanjem. Loš je”, kažem. U tom trenutku žena se pretvara u tigricu, brani ga, kaže da ga razumije. Ljuta sam – umjesto da nam pomogne, ta žena uporno slijedi svojeg muža sve mu odobravajući, a ne shvaća da su tako došli i do Lepoglave. Sigurno zna da pije tablete, sigurno je znala i čime se bavio, i na toj kuli od karata izgradila je svoj život i život svoje djece. A sada su svi drugi krivi.

Odlazim u zgradu po osuđenika. Stražar ga dovodi. On smrknut, zelena lica, zategnutih jagodica, stisnutih usana.

„Ne želim običan razgovor. Ne mogu to više podnijeti. Dajte mi slobodni razgovor”.

„Znate da tu pogodnost nije odobrio stručni kolegij i da mislim da ne trebate dobiti ništa dok se ne odlučite kako ćete provesti ovo vrijeme u zatvoru. Ili ćete slijediti i poštivati kućni red, ili ćemo svi imati problema. Imate samo dva izbora. Sada su vam došli u posjet supruga i djeca, i ako ih uopće ne želite vidjeti, dobro. Nema ucjene. Samo jako sumnjam da ih volite kada njima baratate u svojoj ucjeni. Oni vam, izgleda, služe za pritisak koji vršite na nas.”

Mislim da me u tom času strašno mrzio. Prvi puta da mu se netko suprotstavi, i to žena. Osim toga, rekla sam istinu koju je on želio sakriti.

Ipak je otišao na posjetu. Sjedio je tamo i dalje smrknuto – žena ga gladi poruci, djeca se igraju oko njega, a on ih uopće ne vidi.

Unatoč svemu, žao mi je te žene, djece, a i njega. Od svega toga zaboljela me glava. Sada bi meni trebala tableta, a vadim samo cigaretu.

U zadnje vrijeme me često boli glava. Mislim da sam prenapeta, trebala bih otići na odmor. S ovim osuđenikom za sada nisam postigla baš ništa. Još uvijek odmjeravamo snage. Za sada mu ne smijem popustiti ni mrvicu, jer je onda gotovo.

Najgore je što sve češće mislim kako radim potpuno beznadan posao. Ako on i pristane na naše uvjete, kako ću znati da se stvarno promijenio? Dakle, važno je da se ovdje drži kućnog reda, da malo odglumi poslušnost, i sve bi dobio. A

promijeniti već formiranog čovjeka je čista utopija. Možda kanalizirati njegovu negativnu energiju u pozitivnom smjeru.

Na jednom od redovnih sastanaka grupe, koja nikad nije bila ista (jedni su dolazili, drugi odlazili), primijetim čovjeka, zapravo mladića, koji je sjedio u zadnjem redu i pomalo se podsmijehivao. U jednom trenutku taj mi je podsmijeh sličio podrugivanju, pa sam ga odlučila isprovocirati.

„Vi, mladiću, predstavite se grupi i recite nam što je smiješno da se i mi smijemo.”

Okrene se iza sebe, kao da traži onoga kome su te riječi namijenjene, pa konačno pokaže prstom u sebe.

„Ja?”

„Da, vi, cijelo se vrijeme smijete, možda znate neki dobar vic. Ispričajte ga svima.”

Nespretno se izvuče iza stolice ispred sebe, ogroman, rumenog lica, malo zbunjen. Veoma tamne oči usmjerio je negdje iza mene.

„Zovem se Ž.T. Oprostite, nisam mislio ništa loše. Nema vica.”

„Dobro, ne morate ustajati na grupi. Tu smo da razgovaramo o svemu što valja ili ne valja. Vi ste očito novi. Dođite na razgovor da upišem vaše podatke.”

Iza sastanka odmah sam proučila njegov osobni profil. Momak, tridesetih godina, neoženjen, osuđen na 15 godina zbog svirepog ubojstva „bez motiva”. Tek došao na izdržavanje kazne, nepravomoćan. To znači, vrhovni sud nije dao svoju riječ. Hoće li kazna ostati takva ili manja? Sve to čitam u osobnom listu, a sve vrijeme prisutan je njegov nedokučiv, podrugljiv pogled. Zašto je ubio?

Bit će teško. Petnaest godina kazne, a tek je došao. Odlučih da ga pomno pratim.

Već je par mjeseci u zatvoru, a dobio je samo par pisama od majke. Jadna žena. Savjetuje ga. Nećeš ti, sine, biti dugo u zatvoru. Budi dobar, pa će te pustiti. Dokazat ćeš ti svoju nevinost. Mi smo dobro. Mislimo na tebe. Uzeli smo advokata.

Raspoređen je na rad u drvni pogon. Ubrzo je postao jedan od najboljih radnika. Na mikro-timu svi ga hvale. Ništa ne traži, ništa ne pita. Radi. I to odlično. Premjestismo ga na odgovorno radno mjesto „štelera” u drvnom pogonu. Ni s kim se ne svađa, pa ga osuđenici vole.

Dugo nije došao k meni na razgovor. Već sam pomislila kako me moj „prvi dojam” prevario. Neće biti problema. Momak je u nekom ludom trenutku učinio kazneno djelo, shvatio je što je učinio, i sada mirno izdržava kaznu lišenja slobode. A žrtva je zakopana. Prejednostavno, zar ne?

Drugo moje „unutrašnje upozorenje” došlo je odmah, čim je ušao u moju „ćeliju” na razgovor. Onako visok i širok, morao se malo prignuti kad je ulazio kroz vrata. Ostao je stajati u kutu, ruku prekriženih na prsima. Ono „nešto” u meni, možda strah, istog časa me diglo na noge, tako da sam i ja ostala stajati. Iako je bilo prohladno (moj cvjetić na prozoru očito je patio), njemu je čelo bilo orošeno znojem. Oči uprte u kut sobe.

„Došao sam samo pitati je li možda došao moj advokat, pisala mi majka da će doći.”

„Znam, čim dođe, bit ćete pozvani na razgovor. Ne brinite za to. Inače, čujem da ste odličan radnik u drvnom pogonu. Svi vas hvale.”

„Da, nije meni teško raditi. Ali, oprostite zbog onog smijeha na sastanku, nisam mislio ništa loše.”

Govori suvislo, pristojan je, stisnuo ruke na prsa, ne miče se, i ne gleda me u oči. A znoj mu već curkom curi niz čelo.

„Osjećate li se vi dobro?”

„Pa, mislim da sam malo bolestan, ali proći će to. Ne želim zbog toga doktoru. Mogu li sada otići?”

„Da, dođite ako vam nešto zatreba.”

Krasno. Nema boljeg osuđenika. Kad bi svi bili takvi, kamo sreće. A upozorenje? Ne znam. Neki moj unutrašnji nagon govori mi da je sve to jednostavno – prejednostavno. On je ipak ubio nekog drugog čovjeka bez nekog valjanog razloga. (Sad ste me uhvatili: pitat ćete, a što je „valjani” razlog za ubiti drugog čovjeka. Ali da ste vi pročitali sve one dispozitive, sigurno biste došli do zaključka da nekog i treba ubiti. No, to je već viktimologija, znanost o tome koliko žrtva sama pridonosi svojoj nesreći.)

Jesam li postala paranoična? U dobrom osuđeniku vidim nešto loše, a u lošem uvijek vidim nešto dobro. Napokon, saznat ću. Moram se držati činjenica, ne mogu svoje paranoične ideje nikome iznositi.

Jednog dana dolazi stvarno naš poznati advokat. Zovem osuđenog, prisustvujem razgovoru. Nakon razgovora, sasvim običnog, advokat me moli da mu kažem i ja nešto o njemu. Govorim sve najbolje. Govorim zapravo činjenice: dobrog vladanja, dobar radnik, svi ga vole (što je samo po sebi čudo u zatvoru), čeka pravomoćnost presude.

„Bit će teško smanjiti kaznu, unatoč dobrim podacima”, kaže advokat. Radi se o vrlo teškom slučaju „bezrazložnog” ubojstva.

To i mene muči. Ne govorim mu ništa o svom „glupavom” osjećaju, zapravo o uznemirenosti čim sretnem tog osuđenika. Iz pete na nozi stiže mi upozorenje. Pa kako da o tome nekome govorim? Uvijek stojim kada on dođe na razgovor. Fizički miran, s prekrštenim rukama na prsima. Ali onaj znoj? Zašto mu uvijek teče znoj s čela? A nije toplo.

Stiže konačno pravomoćno rješenje. Kazna je potvrđena. Petnaest godina kazne lišenja slobode. Olakotne okolnosti nisu nađene u trenutku počinjenja kaznenog djela. Isti dan, osuđenik dolazi na razgovor. Poza je ista, ali govor? Sada govori nesuvislo. Preskače. Prvi puta govori o djelu. Imao je suučesnika. On je to napravio. A osuđenik je branio žrtvu. To je prava istina. Govori, znoj mu curi, sada ruke prekršene ali prsti nemirni. Oči koji puta prelete preko mog lica, ali ne vidi me. Ode naglo iz sobe kao što je i ušao. Nije niti čekao da mu nešto kažem.

Uzbuna, tuče mi zvono u glavi. Sada je iz pete došlo konačno u glavu. Brzo sazivam sastanak mikro-tima.

„Dečki, osuđenog Ž.T. treba hitno maknuti sa strojeva. Dobio je potvrđenu kaznu i nešto nesuvislo se događa s njim. Zvala sam doktora, obećao je da će ga upisati za prvi posjet psihijatra.”

Poslovođa drvnog pogona kaže da je i on primijetio čudno ponašanje osuđenog i slaže se da ga predložimo za bolovanje doktoru. Možda je to samo šok od potvrđene kazne, a možda je nešto drugo.

Na stručnom kolegiju drugi dan izvješćujem sve o tome što smo poduzeli u vezi tog osuđenika i zbog čega. Doktor ga sutradan odvodi psihijatru, koji mu nakon polusatnog razgovora daje nešto za smirenje i B vitamine.

Sve smo poduzeli, ali znam da to nije kraj. I kada mi noću između četvrtka i petka javljaju da je osuđeni Ž.T. upravo u svojoj ćeliji golim rukama ubio svog „cimera“, nisam iznenađena. Možda bih bila više iznenađena da je ubio sebe.

Svi su sada na nogama. Dolaze istražni suci, komisije itd. Osuđeni Ž.T. je u samici s lisicama na rukama da sada ne povrijedi i sebe. Suvišna mjera opreza. Neće taj sebe nikada povrijediti. Odlazim u samicu. Leži na tvrdom ležaju. Lisice se usjekle u jake, crvene, natečene ruke. Tupo gleda u mene. Moli me cigaretu. Zovem stražara da mu oslobodi bar jednu ruku. Da može pušiti. Dolazi stražar, bez riječi mu otključa lisice, jednu ruku pričvrsti za krevet, a osuđeni drugom rukom protrlja koljeno i uzme cigaretu. Dotakli su nam se prsti. Naježila sam se. Ovom rukom je noćas vadio grkljan drugom čovjeku. Blijed je. Oči su mu mutne. Ne znoji se više. Puši i šuti.

„Zašto?” pitam ga.

„Ne znam. Što će sad biti sa mnom? Ja ne znam što sam učinio.”

„Ubili ste ponovno čovjeka. Donio vam je i večeru u ćeliju.”

„Nisam ga htio ubiti. Ja nikoga ne želim povrijediti. Htio sam ubiti sebe, i ne znam kako sam njega ubio.”

Bože, glumi li ili je stvarno lud? Ili krije ogromnu potrebu za ubijanjem? Onaj znoj i prekrížene ruke na prsima. Stojim tu pred njim, a on prazan, praznog pogleda, ali zadovoljan. Miran. Pogleda usmjerenog u kut ćelije.

Okrenem se i odem. To više nije „moja stvar”. Sada ga preuzimaju suci, psihijatri. Ponovno suđenje za novo ubojstvo. Čeka da ga otpreme u istražni zatvor u Varaždin.

U Varaždinu ponovno pokušava ubiti advokata, pa nekog pritvorenika. Konačno ga sasvim usamljuju. Opasan je za okolinu.

Nakon svega, završava u ludnici.

Moje zvono za uzbunu nije zvonilo uzalud. Slučaj je završen.

Ali ja još mislim o tome, jesam li mogla znati i spriječiti novo ubojstvo? Proganjao me čovjek koji je ubijen bez razloga. Bezazleni sitni lopov, nije imao dugu kaznu. Bio je dobar sa svima, čak i sa svojim ubojicom. Ali u takvim situacijama malo tko misli o tome. Svi mislimo – glavno da nije mene. A mogao je bilo koga.

Zato imam beneficirani staž. Pristala sam na taj posao i ne mogu sada u svakom osuđenom gledati potencijalnog ubojicu. Moje zvono za uzbunu zvonit će opet, ako treba.

Iako u principu volim sva godišnja doba, proljeća se bojim. Uz izbijanje prvih visibaba obično izbija i prva epidemija gripe. Uz jaglace i šafrane, smjenjuju se valovi lošeg i dobrog vremena. Kad procvatu prve voćke, onda padne neki zakašnjeli snijeg. Kad se prva livada zazeleni, onda je sprži val neobjašnjive vrućine. A osim umora u nogama osjećam i nemir. Nije to ono romantično buđenje prirode i životnih sokova, nego nervozno nastojanje da se pripremimo za nadolazeću godinu. Nekoliko zadnjih godina šesti mjesec znao je biti tropski vruć.

Tako je i te 1983. godine početkom lipnja bilo upravo neugodno vruće. Zimska vlaga pretvorila se u paru koja se ne miče. Sve je bilo toplo – vlažno. Bila sam umorna. Što od takvog vremena, što od problema na poslu, osjećala sam se jadno. Taj tjedan zapalo me i dežurstvo subotom i nedjeljom. Još u petak strašno me boljela glava, zapravo desna strana glave. Popila sam tabletu i u subotu otišla na dežurstvo. Tokom dana popila sam još tableta, ali glavobolja nije prolazila. U subotu navečer mislila sam da imam upalu uha i desni. Legla sam i zaspala sva slomljena. Od boli i od tableta. U nedjelju moram opet na dežurstvo od 8 sati

ujutro. Probudila sam se sama u krevetu, suprug je već skuhao kavu, mirisala je iz druge sobe. Kako obično još u krevetu načinim par pokreta neke vježbe, tako sam i sada počela vježbati, ali svjesna da nešto ne valja. Ne mogu zatvoriti desno oko. Ne mogu pokrenuti usta. Val straha zaustavi se negdje u želucu. Desnom rukom mogu micati, i desnom nogom. Dakle, nije moždani udar. Lice mi je ukočeno. Pareza², sine mi. Skočim iz kreveta i banem u dnevnu sobu.

„Ej, ustala si?” pita me suprug.

„U fičku materinu, imam farezu.” Više nisam mogla izgovoriti slovo „p”. Desna strana lica potpuno zaleđena. Cijela mimika lica prešla je na lijevu stranu, pa me iz ogledala promatralo groteskno lice kad bih pokušala nešto reći. Kad sam mirovala nije se toliko primjećivalo, osim što desno oko nisam mogla zatvoriti. Znala sam za parezu, ali mislila sam da će mi to za par dana proći uz neke dobre lijekove.

Na dežurstvo moram ići. Istuširala sam se i odjenula, jesti ionako nisam mogla, a i piće mi se slijevalo niz usne. Samo sam mogla pušiti.

Otišla sam na posao, a rukom sam držala maramicu na licu kao da me jako boli zub. Inače, više me ništa nije boljelo.

Poslije dežurstva otišla sam dežurnoj liječnici koja je potvrdila dijagnozu i dala mi uputnicu za bolnicu.

Sutradan sam, s još više ukočenim licem, otišla u Varaždin u bolnicu. Specijalist je zahtijevao da ostanem u bolnici, ali nisam htjela. Dolazit ću svaki dan na terapije. Vrlo oprezno, doktor mi reče da će valjda za mjesec dana to proći. Tek me tada uhvatila panika. Kako za mjesec dana? Pa to mora proći za pet dana. Došla sam kući i grozničavo počela tražiti u liječničkim enciklopedijama sve o parezi facijalisa. Točni uzroci nisu poznati. Više faktora može dovesti do te bolesti, a uz fizičke uzroke mora biti prisutna i psihička napetost da bi se bolest manifestirala.

Što je, tu je. U četrdeset prvoj godini, kada svaka žena potajno broji bore i pokušava ih sakriti masažom i make-upom, moje se lice izokrenulo i izobličilo. Obitelj je to primila nonšalantno, a ja sam nastojala ne jesti i ne piti u njihovom društvu.

Kako sam svakodnevno išla na terapije, naučila sam vježbe za lice koje sam radila svakog jutra. Bila sam na bolovanju. U KP dom nisam odlazila. Moju grupu preuzeo je kolega.

Povremeno me hvatao nemoćni bijes. Zašto baš meni? Doktorica reumatolog iz Varaždina rekla je da mi to nikada neće proći.

---

2 Pareza facialis, upala živca na licu

Nakon mjesec dana terapije (činilo se da mi uopće ne pomaže), otišla sam s mlađim sinom na more. Sunčala sam se, nisam se kupala, jer glavu nisam smjela močiti.

Bilo je i smiješnih situacija. Kada bih mirovala, nije se mnogo vidjelo. Bilo je grozno kada bih nešto htjela izgovoriti, ili, ne daj Bože, nasmijati se. I tako, kad sam uporno šutjela nekom dosadnom ljetnom „hofirantu” na plaži, sin mi šapne: „Mama, nasmiješi mu se, odmah će pobjeći.” To mi je bilo tako smiješno da sam se grohotom nasmijala, od srca. I gle, lice se počelo micati. Osjetila sam oko usana titraje, mogla sam ih malo pomaknuti.

Nakon nekog vremena počela sam raditi. Još nisam gospodarila mišićima lica, ali sam mogla izgovarati sva slova, a kada bih se trudila lice je izgledalo uravnoteženo.

Lice je moj „alat” u poslu koji radim. Kako ja pratim reakcije osuđenika, tako i oni svaki trzaj na mom licu tumače na svoj način. A sada se taj alat pokvario. Osjećaji i izraz lica nisu usklađeni, i to je neminovno dovelo do reakcije.

Došao mi je na razgovor novi osuđenik, koji me nije poznao prije pareze (prije i poslije potopa) i govorio je o svojim problemima, a kada sam mu htjela nešto odgovoriti skočio je sa stolice i povikao: „Što se vi meni tako posprdno smijete! Ne možete sakriti što o tome mislite, a ja sam vam rekao istinu!”

Tog časa bilo mi je zaista teško. Moji stvarni osjećaji i izraz lica nisu usklađeni. Kako da sada objasnim tom čovjeku da ne gospodarim dovoljno mišićima lica, da je taj „posprdni” smiješak zapravo grč.

Pomislila sam da više neću moći raditi taj posao. Otišla sam iz zgrade potpuno slomljena, nakon dva mjeseca liječenja.

Što ću sada? Nitko mi zbog pareze facijalisa neće dati otkaz, ali pokvario se „alat” u mojem poslu. Osuđenici su mogli imati dva nosa, pola zubala, jedno oko, spaljeno lice, unakažene glave, ništa me nije smjelo izbaciti iz ravnoteže, jer ispod svih tih „faca” tuklo je ljudsko srce, barem kod većine njih. A moje misli, moje srce, moraju se vidjeti na mom licu da bi mi vjerovali.

I tako, da ne bih morala svakome ponaosob objašnjavati i ispričavati se, sazvala sam sastanak moje grupe, na kojem sam objasnila što me snašlo, navela im glavne karakteristike te bolesti i zamolila ih za strpljenje. Osuđenik koji je vikao na mene se ispričavao, ostali su prihvatili objašnjenje, a nakon izvjesnog vremena opet sam bila članica njihove grupe, samo s one strane zida.

Morala sam jedino paziti gdje i kako jedem, jer bi mi od žvakanja desno oko namigivalo. Jednom mi je neki čovjek s druge strane restorana počeo namigivati, kada sam užasnuta shvatila da ja cijelo vrijeme zapravo namigujem njemu.

Opet sam mogla fućkati, i uz malo pažnje lice je bilo kao i prije, uz poneku boru više i poneku nesnosnu bol kada se mijenjalo vrijeme.

Uporno sam htjela misliti kako je sa mnom opet sve u redu, ali neke stvari su ipak ostavile ožiljke i iznutra. Bezrazložni smijeh ružne žene u prolazu, zloba u pogledu, otkrili su mi više nego utješne riječi prijatelja. Bila sam na neki način stigmatizirana.

Nakon potrebne obuke, počela sam raditi kao terapeut u grupi alkoholičara. Imali smo obvezne sastanke dva puta tjedno, u slobodno vrijeme. To su osuđenici kojima je izrečena mjera liječenja od alkoholizma, i koji moraju ići na te sastanke, željeli oni to ili ne. Kazneno djelo koje su počinili uglavnom je rezultat alkoholizma. Glavni cilj nas terapeuta u tim okolnostima bio je da ih na neki način nagovorimo da dobrovoljno odlaze na sastanke, da im obitelj dolazi na sastanke, te da se, zajedno s obitelji, učlane u vanjske klubove liječenih alkoholičara. Opće je mišljenje o liječenju alkoholičara da ostaju doživotni apstinenti, te da doživotno moraju pohađati KLA. Ako sve te uvjete ispune, ima nade da će umrijeti zdraviji ili od neke druge bolesti, a ne od ciroze jetre. Inače, najlakše je prestati piti. Neki su prestajali i više puta godišnje. Najteže je uopće ne piti. Razlozi zbog kojih su ti ljudi postali alkoholičari postojali su i dalje, mi im nismo mogli mijenjati situaciju u kući, djetinjstvo koje je većini bilo uglavnom slično, i sve okolnosti koje su ih dovele ovamo. Nastojali smo samo da im uz ovu prisilnu apstinenciju u zatvoru (a i to je već odmor za organizam) objasnimo i naučimo ih neke stvari koje nisu znali. Naučili smo ih da nije sramota reći: „Ja sam alkoholičar, ali želim se toga riješiti.” Ponavljali su to kao papige, a usta su im pritom bila jako suha.

Terapija se uglavnom sastojala od edukativnog dijela i razgovora. Bili su kao velika djeca. No, kada bi otišli na prvi izlaz ili na godišnji odmor kod kuće, uz svečano obećanje da neće piti, uglavnom bi se u prvoj krčmi počastili pivom ili gemištom za nagradu što su tako divno bili hrabri.

Sastanke smo održavali na IV. odjelu u jednoj dosta jadnoj prostoriji, gdje je na zidu bila školska ploča, i klimave stolice poredane kao u školi. Vrata se u zatvoru otvaraju izvana. Iznutra nema otvaranja. Tako nas je jednom neki šaljivdžija, koji je prolazio uskim hodnikom iznad bezdana ograđenog metalnom ogradom, zatvorio „na dva”, što znači da ne možemo van sve dok nas stražar izvana ne otključa. A telefona nije bilo. U jednom trenutku te spoznaje dotakla me panika. Zatvorena

s 30 ljudi u relativno maloj prostoriji, s malim prozorčićima i rešetkama na njima. Čekali su moju reakciju.

Nasmijala sam se: „Dobro, sada smo zaista svi zatvoreni. Nastavit ćemo s radom. Netko će se sjetiti da smo tu, ako nikako drukčije, onda kod prebrojavanja za večeru.”

Predlagali su da lupamo na vrata. Bojala sam se da netko od njih ne padne u histeriju. Svašta čovjeku padne na pamet u takvim trenucima. Požar, ili potres, a mi zaključani u sobici na IV. katu, bez izlaza. Moja mirnoća ipak je djelovala i na njih. Nastavili smo s radom sve dok jedan od stražara nije primijetio da smo zaključani, otvorio nam vrata i u čudu gledao kako smo mirni.

Nisam mogla dugo raditi taj posao. Užasno me umarao, a nisam vidjela neke rezultate. Nikako nisu mogli shvatiti da više ne smiju popiti niti jednu kap alkohola.

Postavljali su provokativna pitanja:

„Da li vi, referentice, popijete koji puta neko piće?”

„Vrlo rijeko, ali popijem u određenim prigodama. Samo ja nikad neću postati alkoholičar.”

„Kako znate?”

„Jednostavno znam. Ja pijem kada se osjećam dobro, kada mi je lijepo. Nikad nisam popila nešto na lošu volju ili zato da zaboravim probleme. Probleme rješavam uglavnom bistrom glavom. Vi bježite u alkohol čim se pojavi neki problemčić. Ne možete ništa u životu riješiti bez alkohola. Tu je vaša tragedija. Onda pijete zbog pića, a ne zbog problema. Tada počinjete izmišljati probleme kako biste imali opravdanje za piće, i na kraju vam više ništa ne treba osim pića.”

„U pravu ste. Kako bih ja sada rado popio hladan gemišt.”

„Stvar je u tome što vi ne znate popiti jedan gemišt. Kada biste popili taj gemišt, za njim bi slijedilo još 20 gemišta. To morate znati.”

„Je, baš je tak'. Nemrem stati kad počnem piti. Ali ja nis svoju babu zapalil zato kaj sem bil pijan. Ona se napila i ležala je vu travi, a ja sem se samo štel igrati z njom pak sem joj među palce zapalil papir da se probudi. A kak je imela onu kijklju z Italije na sebi, samo je jemput napravilo bum, i bila je gotova.”

Osuđeni je već deset godina u zatvoru, teški alkoholičar koji je ubio ženu na spavanju tako da ju je zapalio. Ali on uporno tvrdi da se je „samo štel igrati.” Čim izađe iz zatvora, napit će se, a možda i umrijeti od alkohola.

Neka mi oprostite svi alkoholičari na svijetu, ipak su oni zlatni prema „drogerima”. To je posebna kategorija osuđenika koja prezire alkoholičare, ali o njima nešto kasnije.

Općenito sam loše volje. Kao da sam se i ja pomirila sa sudbinom. Ništa se ne mijenja. Ako sam i uspjela nekoga malo uzdrmati ili ne daj Bože promijeniti, krije to kao zmija noge. Sve se vrti u krug. Došlo je do potpunog zasićenja poslom. Ne vidim rezultate. Ako ih i ima, tko zna u kakvoj situaciji bi mogli doći do izražaja. Ja ih ne vidim, i možda ih neću ni vidjeti. Samo obavljam svoj posao, razgovaram, pišem, čitam pisma: „Ulazna i izlazna pošta.” Sve me to umara. Nastojim biti objektivna i poštena, a samo sam ponekad trpka. Oni mene prevare, ja njih ignoriram.

Ne valja tako. Upala sam u zamku. Žica se oteгла do zemlje. Da biste radili taj posao kako treba, morate hodati nešto iznad zemlje, bar pola metra. Morate imati zrno ludosti. Na ovom mjestu, na dnu, morate biti iznad toga dna, da vas ne zgaze. A svi samo to nastoje. E, neću se dati. Još uvijek sam dovoljno jaka i tvrdoglava.

U zadnje vrijeme nisam primjećivala prirodu oko sebe. Bila sam ljuta na blato, na sunce, na oblak. Činilo se da se i priroda bori protiv zagađivanja. Sve više otrovnih gljiva, sve više TV emisija o propasti svijeta, tisak pun čuda, sve zajedno bilo je turobno.

A onda Černobil. Ne gazite travu, ne pijte mlijeko krava koje pasu travu, ne jedite povrće i voće. Idi, Nano, u zatvor i crkni...

Osim svih navedenih poslova, bila sam članica komisije za procjenjivanje likovnih radova osuđenih (s obzirom da sam završila i Pedagošku akademiju – likovni smjer). U slobodno vrijeme sam i sama slikala. I tako, ocjenjujući radove osuđenih, shvatila sam koliko ima ljudi s velikim talentom za likovno izražavanje, a nikad nisu imali priliku baviti se time. Stoga me zaista pogodio događaj i tragedija jednog čovjeka, koji je nedavno stigao u zatvor. Nisam inače ništa znala o njemu, jer nije došao u moju grupu, ali vidjela sam da je izuzetno talentirani slikar. Bio je član likovne sekcije, a radio je u drvnom pogonu sa strojevima. Sve je bilo normalno do jednog dana, kad si je namjerno dao odrezati obje ruke strojem. Nije bilo slučajno. Utvrđeno je samopovređivanje. Nitko nije znao razlog. Bilo mi je žao što nije bio u mojoj grupi, možda bi mi povjerio što ga muči. Ovako, to je ostala tajna, jer je prebačen u zatvorsku bolnicu u Zagrebu.

Bilo je dosta talentiranih ovisnika o drogi, koji su radili u keramičkoj sekciji. S njima je bilo teško komunicirati, jer uglavnom ništa nisu tražili, a drogu im svakako nisam imala namjeru dobavljati. Neki od tih mladih ljudi bili su uglavnom inteligentni, ali vrlo cinični prema „nama bezjacima”. Pisali su pisma roditeljima

koja nisam htjela niti mogla proslijediti. Kada sin napiše majci da bi joj bilo bolje da si daje fiks ili napuši marihuane umjesto da „cmizdri” nad njime, to nikako ne mogu proslijediti toj jadnoj ženi. Pozvala sam na razgovor tog osuđenog i rekla mu da neću takvo pismo proslijediti majci. On mi se cinično nasmijao i rekao da je on bolje poznaje nego ja.

Dolazile su majke tih ljudi na obiteljske sastanke i uglavnom plakale, jadajući se da ništa nisu mogle učiniti, ali su im uvijek popuštale u njihovim zahtjevima, sve dok oni ne bi učinili kazneno djelo zbog droge i završili u zatvoru.

Zbog njih su u KPD Lepoglavu redovno dolazili psihijatri dr. Sakoman i dr. Dorđević. Nadam se da su imali dobre rezultate u svojem radu, ali ne znam ništa o tome.

Sve je s godinama postalo rutina. Ujutro – čitanje pristiglih molbi za pomilovanje ili uvjetni otpust, zatim obrada tih molbi s našim prijedlogom, iza toga Stručni kolegij, gdje se usvoje ili odbiju te molbe.

Ako stručni kolegij usvoji molbu za pomilovanje, predmet se prosljeđuje Sekretarijatu za pravosuđe i opću upravu na daljnji postupak.

Međutim, molbe za uvjetni otpust su se uz odgovarajuću obradu prezentirale (to su radili odgajatelji) Republičkoj komisiji za uvjetni otpust, koja je naravno donosila konačnu odluku.

Kada bih obavila sve te administrativne poslove, svaki dan imala sam „razgovore” u zgradi zatvora, gdje me čekao poveliki red osuđenih. Nekad su ti razgovori bili sasvim kratki – netko traži ovo, netko ono, pitaju me nešto – a nekad su bili vrlo teški, zamarajući i vrlo deprimirajući. Nekad sam se osjećala kao izmikana krpa.

E, Nano, drži se.

Nakon takvih razgovora, opet natrag u kancelariju – sređivanje dokumentacije, čitanje dispozitiva novopristiglih osuđenih.

Fluktuacija osuđenih je bila dosta velika, taman dobro upoznate čovjeka, a on ode u drugi dom ili na slobodu (ako kazna nije dugačka), dolaze novi ljudi i sve ispočetka. Tada sam imala oko 120 osuđenih u grupi.

Postalo mi je teško, ali još sam se „držala”. Nisam samo „otaljavala” posao. Zanimali su me ljudi i njihove sudbine. Svaki je čovjek bio enigma za sebe – zašto, kako i što ga je dovelo u zatvor i kako s njime postupati da se održi i da nešto nauči?

Ipak, na kontrolnom liječničkom pregledu ustanovljeno je da mi je tlak povišen, te sam počela uzimati lijekove.

Jednog dana, usred pripreme za vođenje razgovora u maloj ćeliji – „kancelariji” – u srcu zatvora, dogodilo mi se krvarenje. Bila je zima, nosila sam zimske

čizme i dugačku zimsku suknju. Osjetila sam iznenada toplinu na nozi. Podigla sam suknju, a krv mi se slijevala u čizmu. Spustila sam suknju, nazvala kolegicu iz vanjske kancelarije, zamolila je da odmah svojim fićom dođe do zadnje kapije industrijskog pogona i da ništa ne pita. Zamolila sam osuđene koji su u hodniku čekali u redu za razgovor da dođu sutra jer imam vani hitan posao.

Bez prigovora su otišli. Kolegici sam rekla da me odvede liječniku. Dao mi je injekciju i rekao da odem kući, a ako bi se nastavilo, liječniku u Varaždin. Nije se nastavilo – sutradan sam opet bila na poslu.

Ali ipak, prolazeći „zvijezdom” (okrugli prostor iz kojeg su vodili ogranci dugačkih hodnika s ćelijama), palo mi je na pamet što bi se dogodilo da sam slučajno pala u nesvijest. Odgovor mi je stigao ubrzo. Izlazila sam van kad je dotrčao nepoznati osuđenik do mene, vičući: „Radi se o životu i smrti”. Skoro se zaletio u mene. Stala sam mirno i uhvatila ga za ramena da se ne sudarimo: „Stanite, smirite se, prvo mi recite svoje ime i tko vam je odgajatelj, pa mi možete tada reći o čemu se radi”. On je još ubrzano disao, ja sam ga gledala ravno u oči i očekivala da nešto kaže. Međutim, primijetila sam ipak da se stvara krug ostalih osuđenih oko mene i njega i da mu prilazi neki osuđenik, govoreći mu da se smiri. Odmakli su ga od mene. Nisam znala o kome i o čemu se radi jer nije bio član moje grupe. Ostali su ga odveli, rekavši mi da on povremeno dobije takve napade, ali da će to riješiti sa svojim odgajateljem. Tada mi je prišao drugi osuđenik i rekao da bi ga svi oni savladali da je pokušao nešto učiniti, te da svi oni paze na mene.

Odlazim ponekad i u drvni pogon, gdje rade osuđeni iz moje grupe. Tutnjava strojeva, ljudi rade, kimaju u znak pozdrava, ali ne prekidaju rad. Poneki stane, napusti stroj, pita me kako sam – „Hvala, dobro, kako ste vi?” – to je sve što se tu može govoriti. No, u slobodnim aktivnostima, gdje se obrađuje keramika, slika, rezbari drvo – tu je mirnije, tiše, i može se i tu popričati s ljudima. Zanima me što i kako rade, jer tu su ljudi koji na slobodi možda nikad nisu ni pomislili na neki takav umjetnički rad, a sada uživaju u tome.

U keramičkoj sekciji prilazi mi brigadir s lijepo oslikanim tanjurom i kaže mi da su oni to u slobodno vrijeme napravili za mene kao poklon. Zahvaljujem im i kažem da to predaju stražaru koji će taj tanjur odnijeti u vanjski dućan, gdje ću ja to platiti. Ljute se, kažu „mi smo to za vas u slobodno vrijeme napravili”, kažem im da znam i da ću to tako i prihvatiti, ali samo iz dućana, s računom.

Što sam dulje radila kao odgajatelj u KPD-u Lepoglava, nakon početnih prilagodbi, nakon osjećaja da tu ne pripadam, ali obavljam pošten i zahtjevan posao u pokušaju da ljude „preodgojimo”, shvatila sam da su mnogi od njih stigli ovamo

stjecajem okolnosti, zbog vlastite krivnje, krive procjene, ili prekoračenja nužne obrane, ali isto tako i da ima puno onih koji se nikada i nigdje neće promijeniti. To su uglavnom i bili povratnici. Neki su došli iz Stare Gradiške. Od nas su, pak, neki koji su pokazali napredak u svemu odlazili u domove otvorenog tipa, Lipovicu i Valturu, gdje su mogli ostatak kazne provesti u radu i dosta dobro zarađivati. Razmišljala sam o kazni, ali sve me više privlačilo razmišljanje o viktimologiji, tj. o tome koliko je žrtva pridonijela počinjenju zločina nad sobom. Čitajući mnoge dispozitive tokom godina (dispozitiv je točan opis kaznenog djela od strane suca. Tu su uključene olakotne i otegotne okolnosti), nametala mi se misao da je poneka žrtva u velikoj mjeri pridonijela počinjenju djela nad sobom, radilo se o krvnom deliktu ili običnoj krađi.

Primjerice, sjećam se mladića koji je bio osuđen na 5 godina strogog zatvora za silovanje. Priča koju je ispričao meni glasila je ovako: „U moje selo stigla je djevojka iz grada, koja je došla u posjet svojim rođacima. Imali smo u selu zabave s plesom, pa se i ona tu pojavila. Plesao sam cijelu večer s njom i pomalo smo se počeli zbližavati, pozvao sam je u svog fiću da popričamo. Svidjela mi se, a činilo mi se da se i ja njoj sviđam. Malo-pomalo došlo je do ljubakanja, a onda smo imali i odnos, bez njenog otpora. Bio sam sretan jer mi se djevojka svidjela. Sutradan me čekalo iznenađenje. Njeni rođaci bili su ljuti na mene vičući da sam silovao njihovu rođakinju. Njezina sestrična je vidjela da smo otišli s plesa i rekla je svojoj majci, a ona rođakinji iz grada – majci te djevojke. Da se izvuče, djevojka je rekla da sam je ja odvuкао u fiću i silovao.”

Iz presude je bilo očito da je sud povjerovao djevojci, iako liječnički nalaz nije opovrgnuo ni potvrdio njezinu tvrdnju.

Na Stručnom kolegiju predložila sam tog momka za uvjetni otpust, jer je izdržao dvije trećine kazne. Ponašanje mu je cijelo vrijeme bilo korektno. Komisija za uvjetni otpust došla je u KPD i tada sam trebala obrazložiti naš prijedlog. Komisija od tri člana bila je u početku vrlo nesklona tome da se silovatelju odobri uvjetni otpust. Jedan od članova komisije bio je vrlo visok i krupan čovjek. Kad sam već pomislila da neće biti ništa od otpusta, izlanula sam bez razmišljanja tom članu komisije: „Molim vas, zamislite da vi ovako visoki uspijete silovati ženu u malom fići ako vam se ona dobro ne namjesti”.

Nastao je tajac. Tog časa zapanjila me moja vlastita hrabrost, a onda su se članovi komisije pogledali i odlučili tom mladiću dati uvjetni otpust. Izašla sam iz prostorije malo ošamućena, ali mislim da sam učinila pravu stvar, iako ne znam

kako je komisija komentirala moju „bezobraštinu”. Glavno je da je pravda bar donekle pobijedila.

No, kad se radilo o pravom silovanju uz upotrebu sile, uz prijetnju smrću i slično, nisam nikada niti pomislila dati šansu ranijeg otpusta. To su osuđenici koje drugi najviše preziru. Silovatelje, osobito pedofile, ostali osuđenici mrze.

Službenici, kao i odgajatelji, moraju se službeno i pristojno ponašati prema svim osuđenicima, što je ponekad vrlo teško.

Iz svega toga rodila se u meni očajna čežnja za prošlošću, za djetinjstvom. Jednostavno sam počela pisati pjesme, i to na jeziku kraja u kojem sam živjela. Izvirale su iznutra kao bujica:

Senjala sem da je zima...
Kak se spada, bela-fina.
Da je zajec trag ostavil,
V belem polju v grm se nabil.
Da je lisac Trakoštanec
Išel prek jezera v klanec.
Da je lovac v čizmami
Pil vinček z pucami...
Senjala sem senjala,
Pak se i probudila:
Zajec je zbiljam traga ostavil,
V lovčevom loncu – vina se napil
Lisac je Trakoštanec – išel gospoji med klanec.
A lovac je v čizmami – pil vino z Talijanami!

Megla se vleče po Bednji
Tak gosta i bela,
Kak da ju je ki posipal još ščera.
Zajemput je zaškripelo, zacvilelo,
I čist male zasvetlelo.
Pol je dvanaesti...
Zadnji cug dohaja.
I tak jake fučka i ruži, da se megla mam spruži,
Pa beži pred njim kak luda...
A ja nemrem spati – huda...

Stari Štef je snočka vmrl.
Nišče mu ne rekel...
Još ščera je v gorici bil,
I vsu lozu je posekel.
Denes mu zvona zvoniju,
A ljudi?
Same male polakše hodiju...

Oj ti drevo!!!
Široko, globoko, visoko
Kam misliš zrasti?
V nebo se popenjati?
Kaj nam ne daš mirno spati.
Posekli te bumo!
Tak da nigda neš videl visine, pune plavetnine...
Tak ti i treba,
Kad nisi znal stati, i v korenje gledati.
Tiho, tiho!
Sad hočem spati...

Bilo je još tih pjesmica. Pisala sam ih iz nostalgije. Na jednom općinskom natjecanju pobijedila je jedna od tih pjesama, potpisana pseudonimom. Na opće čuđenje nazočnih, digla sam se da primim nagradu kad su otvorili kovertu s pravim imenom. Ja sam bila zapanjena, ali bilo mi je drago. Znam da sam za tu nagradu kupila sinu veliki džip kojeg je mogao voziti na pedale. Najradije bih se i ja vozila s njim. Cijeli život će mi faliti igračke. Odrasla sam bez igračaka, ali ne i bez mašte.

Mašta. Koliko puta me spasila. Izvukla iz depresije. Učinila život ljepšim. Ako ljudi sve imaju, o čemu maštaju?

Tako sam i sada maštala kako pomažem ljudima, i uglavnom to i uspijevala. Samo u mašti. U stvarnosti su oni meni odmagali. Batrgali se kao jarci da ostani tamo gdje jesu. Na dnu. Radom u KP Domu došla sam do zaključka da možete pomoći samo onom čovjeku koji to i sam želi. To je teško provesti, jer moja pomoć u tim okolnostima sastojala se ponekad i od kazne. To je dobro poznato svakom pedagogu, ali nije baš prihvaćeno u životu.

Nekako se doznali da i referentica piše pjesme, pa su mi sada osuđenici počeli donositi svoje radove. Imali smo već tada „Domski vjesnik”, u kojem su i

osuđenici surađivali. Pisali razne članke, objavljivali pjesme. Neke od njih bile su zaista dobre. Zajednički smo odlučili izdati posebnu knjigu osuđeničkih pjesama. Ja sam bila zadužena da izaberem pjesme, i za likovno rješenje naslovne stranice. I učinili smo to. Izašla je mala, lijepa knjižica. Bili su sretni i ponosni svi čije pjesme su se našle u njoj.

I onda jednog dana zvoni telefon.

„Ja sam taj i taj. Pjesnik. Ne znam kako da počnem, ali u knjizi pjesama koje je izdao KP Dom, pod tuđim imenom stoji jedna moja pjesma. Od riječi do riječi.”

Opet prevara.

„Što predlažete? Znae, radi se o osuđenima, i ja sam vršila izbor pjesama, a ne mogu znati sve napisane pjesme. Očito mi je „autor” podmetnuo vašu pjesmu. Svakako je htio biti izabran, pa se služio lažima.”

„Ha, čovjeku se očito svidjela moja pjesma.”

„Da, i meni, zato sam je i uvrstila.”

„Dobro, nemojte što zamjeriti. Ostale pjesme su dobre.”

Razgovarala sam kasnije s „autorom” te pjesme. Pocrvenio je, a to je dobar znak, i samo me zamolio da ne kažem ostalima. Nisam rekla.

Nikad mi neće biti jasno kako ljudi koji znaju napisati pjesmu mogu biti loši. Ili oni nisu loši. Samo je društvo loše. To vrzino kolo nikad neću moći dokučiti.

U zatvor je stiglo puno osuđenika albanske narodnosti. Rasporedili su ih u razne grupe. Opasni su kada su zajedno. Ja sam dobila nekoliko njih. Svi od reda zbog politike. Uvjereni su da su u pravu. Kako s njima? Ako i znaju hrvatski jezik, ne žele ga govoriti i često se prave da ne razumiju. Nisam imala nikakve predra-sude prema njima. Bilo mi je žao mladića koji su dobili velike kazne, a zaludili ih oni „stari”. Nisu htjeli raditi „za nas”. A u zatvoru treba poštivati neka pravila. Oni nisu mogli biti izuzetak. Postupali smo s njima kao i s ostalima, samo smo im još nekad „gledali kroz prste”. Često su zbog odbijanja rada bili na kaznenom raportu, pa su od toga pravili još veću reklamu za sebe. Naravno da tako nisu mogli dobiti pogodnosti. A oni koji su htjeli biti dobri i poslušni nisu to smjeli zbog sunarodnjaka. Najveća kazna bila im je što imaju ženu – odgajatelja. Gledali su u pod kada bi došli na razgovor. Nikako nisu mogli prihvatiti činjenicu da ja sjedim, a oni stoje preda mnom. Svakome bih ponudila da sjedne, ali nisu htjeli. Nudila sam ih i cigaretama, samo da uspostavimo bilo kakav kontakt. Neki od njih su to i prihvatili, naravno, samo kada bi bili sami kod mene. Čim bi došli u grupi, niti jedan nije htio pokazati ni malo volje za suradnju.

Jednog dana, sjedim u svojoj ćeliji, pišem nešto. Netko pokuca na vratima. Viknem „slobodno” (zbog tapeciranih vrata morala sam vikati), i uđe jedan od njih. Stariji čovjek. Mrk, crnih očiju iz kojih sijeća mržnja.

„Vi, družo referente, mene me mrzite, zato ne može da dobijem ništa.”

Zaista ga nisam mrzila.

„Nikoga ja ne mrzim, čovječe, nemam vremena za ljubav, a kamoli za mržnju. Vi ste taj koji mrzite. Zar ne vidite da će vas vaša mržnja uništiti? Grize vas iznutra.”

Zapanjeno me pogledao i natraške izašao van. Nikad više nije došao k meni. Ne znam je li razmišljao o tome što sam mu tako spontano i iskreno rekla.

Bilo je vrlo teško raditi s tim ljudima. Cijela ekipa u zatvoru imala je posla preko glave kada bi oni odlučili štrajkati ili nešto grupno izvesti. Nastojali smo raditi s pojedincima, ali ništa nismo postigli. Bile su česte tuče između njih i ostalih. Svi su ih se bojali. Bilo je poznato da imaju noževe. Bez obzira na česte pretrese, uvijek je postojala mogućnost da vam neki od njih zabije nož u leđa. Kasnije su ih rasporedili po ostalim domovima u zemlji, pa je bilo lakše. Ostali su nam samo naši „slatki mali kriminalci”.

Gotovo svi KP domovi imaju i svoje male poljoprivredne pogone. To su tzv. „vanjska radilišta”, gdje borave i rade oni osuđeni koji su svojim radom i ponašanjem zaslužili tu pogodnost.

Te godine jabuke su tako rodile da ih ljudi s vanjskih radilišta nisu mogli sami pobrati. Dogovorili smo na stručnom kolegiju da će odgajatelji odabrati one ljude iz svojih grupa koji bi mogli ići na branje jabuka. Naravno, odgajatelj ide s njima zajedno s mikro-timom.

S obzirom na to da moja grupa osuđenih nije bila baš pogodna za vanjsko radilište, dogovorila sam s kolegom da idem s njegovom grupom u branje jabuka na ekonomiju Bituševje.

Umjesto suhe hrane predviđene za te prilike, uzeli smo kobasice za roštilj, dovoljno kruha i sanduke Coca-Cole.

Dan je bio prekrasan. Baš kakav treba za branje jabuka. Odvezli smo se na ekonomiju kamionom. Svi zajedno. Među osuđenima bilo je i onih koji su izašli van, izvan zida, prvi puta nakon dolaska u zatvor. Nisu mogli sakriti oduševljenje – čim smo stigli u voćnjak poskakali su iz kamiona i rastrčali se okolo po voćnjaku. Svaki je našao svoju jabuku, mlađi su se popeli na drvo, a stariji dolje slagali u sanduke.

Njihov odgajatelj i članovi mikro-tima također su brali. Da ne bih besposleno gledala u njih, otišla sam u šumu i nabrala dosta kestena.

Sanduci su se punili jabukama, bližilo se podne. Dogovorili smo se da ćemo napuniti sve sanduke koje smo imali, i onda prekinuti s radom.

Na maloj čistini kraj voćnjaka zapalili smo vatru, svatko je nataknuo svoj par kobasica na štap i sam ih pekao. Narezali smo dosta kruha i kestena, otvorili boce kole. Sve je bilo spremno za piknik.

Uz veselo čavrljanje i smijeh kada bi nekome kobasica pala u pepeo, pojeli smo svoj obrok. Kesten je zamirisao iz žara. Ljudi su pili kolu i pušili. Čačkali smo kesten da ne izgori. Bilo je gotovo idilično.

Osuđenik koji je sjedio kraj mene cijelo vrijeme je šutio. Činio se čak pomalo smrknut. Ispekao je kobasicu i ozbiljno, gotovo svečano je pojeo. Kada je zapalio cigaretu, pitala sam ga je li umoran.

„Ma kakvi, pa to je bila igrarija za mene.”

„Pa što ste onda loše volje?” pitam ga.

„Ne...” govori otegnuto, „nisam loše volje, ali prvi puta u životu sam na pravom pikniku. Tako mi je lijepo da je skoro nestvarno. Ova vatra, kesten, čak i Coca-Cola je dobra. Gotovo mi je prošlo pola života, a znam samo za asfalt i smrdljive krčme. Zaboravio sam kako priroda može biti lijepa...”

Učinilo mi se da mu u kutu oka blista suza. Skoro sam se i ja rasplakala. Bilo nam je zaista neobično lijepo.

Oko 6 sati poslijepodne opet je došao kamion po nas i odvezao nas u Lepoglavu.

Znala sam da smo se tim zajedničkim radom više zbližili s osuđenicima nego da smo sate i sate proveli na razgovorima. Osjećala sam da je to 'ono pravo'. Kad bi bar bilo više vremena za takav rad.

Znate što? Tu je kraj.

Ne, nikako nije pravi kraj. Svaka ova ispričana priča ima epilog. Ali zašto o tome pisati i prisjećati se?

Svi su ti ljudi 1991. izašli van ili su pomilovani da bi išli u rat. Drugi su došli 'unutra'.

Unutra, van, van, unutra, i tako to ide, kolo-kolo naokolo.

A mi koji radimo ili smo radili 'unutra' – mi iskočimo iz tog vlaka, nekad na slomljenim nogama, a nekad samo sa slomljenom dušom.

I da znate još nešto – uvijek 'vani' ima više lopova i ubojica nego 'unutra'. Zbog čega? Pa zatvori i domovi su premali, a Zemlja je velika. A pod zvijezde svi stanemo.

Drago mi je samo to što sam i dalje ostala naivna, može me 'prijeći' malo lukavija osoba, samo što sada to prepoznam, ali ne reagiram.

Imala sam sreće, nisam pala sa 'žice'.

P.S. Nakon umirovljenja još sam neko vrijeme ostala živjeti u Lepoglavi, i stizala su mi mnoga pisma zahvale, čestitke za Dan žena itd. Ipak su mnogi osuđenici znali koliko sam vremena i snage uložila u rad s njima.

Naročito je znalo biti zanimljivo u Zagrebu u tramvaju, kada bi me bivši osuđenik kumio i molio da odem s njim na kavu ili piće, glasno govoreći da sam mu pomogla u životu da prihvati ono dobro i odbaci zlo. Naravno, putnici u tramvaju nisu mogli znati o čemu se radi, pa je situacija ponekad bila i komična. Ponude za kave uvijek sam pristojno odbijala.

Pišući ovu knjigu oslobodila sam se, ne želim više razmišljati o tome zašto sam prihvatila takav posao. Svi mi, uostalom, živimo svoju sudbinu.

Epilog

Nakon diplome na zagrebačkom Fakultetu za defektologiju – smjer poremećaj u ponašanju, popularno zvan „PUP” (fakultet se danas zove Edukacijsko-rehabilitacijski), odlučila sam raditi kao odgajatelj u KPD Lepoglava za prvi puta suđene muške osobe. U početku sam imala mentora i pisala sam dnevnik rada.

Kasnije više nisam morala niti mogla pisati dnevnik jer je problematika bila takova da sam morala puno raditi. Nekad sam imala i po 130 osuđenika u grupi, a trebalo je svakog dobro upoznati, prije svega pročitati presudu (koja se sastoji od dispozitiva, obrazloženja presude, navođenja eventualnih otežavajućih i olakšavajućih okolnosti pri izvršenju kaznenih djela, te eventualnih mjera sigurnosti – liječenje od alkoholizma, narkomanije ili drugo). Osim toga, fluktuacija osuđenih je bila dosta velika – izlazili su na slobodu, a novi su dolazili na odsluženje kazne. Bilo je tu svakodnevno odlaženje na razgovore sa osuđenima, pisanje molbi za uvjetni otpust, obrada molbi za pomilovanje i sl., sastanci stručnog kolegija, sastanci mikro-tima, sastanci s obiteljima i dežurstva subotom i nedjeljom. No, dosta sada o tome.

Ono što svakako želim jest izraziti veliku zahvalnost svojim sinovima na podršci: pok. dr.sc. Aleksandru Buđanovcu, i soc. pedagogu i psihoterapeutu Nebojši Buđanovcu. Također zahvaljujem suprugu mr. Milošu Buđanovcu na strpljenju u mojim fazama lošeg raspoloženja.

Posebno sam zahvalna dipl. iur. Antonu Sobotinčiću. Predavao je penologiju, a dobro sam upamtila njegove riječi: „Ljudi koji rade u kaznenim ustanovama ne smiju ponovno kažnjavati osuđene, oni su već kažnjeni lišenjem slobode, a mi smo tamo da ih pokušamo ponovno integrirati u društvo”. Također je znao reći da je bolje propustiti nekoga tko je kriv, nego kazniti nevinog čovjeka. A tu razliku trebamo dokučiti dokazima i istinom.

Iz recenzija

...U oba dijela autorica ispisuje krajnje zanimljivu autobiografiju vezanu za svoj penološki rad u najvećoj i najprepoznatljivijoj hrvatskoj kaznionici u Lepoglavi. U tu mušku kaznionicu autorica je ušla sedamdesetih godina 20-og stoljeća. Ušla, jer je godinama boravila i radila na više paralelnih i sukcesivnih načina: kao socijalna pedagoginja i kao prva žena referentica za predgoj unutar te muške zatvorene kaznionice. Socijalno-pedagoška kompetentnost autorice rezultirala je tekstom koji je iznimno stručan, penološki, točnije metodičko-pedagoški jer odražava poniranje u dubinu metodičkih mehanizama penološkog tretmana...

...Uz to, iz teksta... izvire naglašen autoričin spisateljski dar. Recenzent se, stoga, ne može oteti dojmu da student socijalne pedagogije i srodnih sveučilišnih studija, ali i šire čitateljstvo, mogu dobiti svojevrsnu penološku poemu...

Prof. dr. sc. Slobodan Uzelac, redoviti profesor u trajnom zvanju, u miru

...Gotovo da se radi o dnevničkim zapisima po stilu pisanja, u kojima se nalazi čitav spektar emocionalnih stanja koje doživljava profesionalka/profesionalac koji radi sa zatvorenicima. Autorica opisuje niz neobično teških dilema povezanih sa sudbinama zattorenika, koje nisu samo stručni izazov, nego ozbiljna ljudska frustracija, sve ono što se gotovo svakodnevno pojavljuje u praksi. Vrlo se rijetko u literaturi ovakve vrste nalazi običan, prizeman, ljudski strah za vlastitu sudbinu. U ovim dijelovima knjige autorica doista „očovječuje” nositelje ovih profesionalnih funkcija i tim im daje one realne dimenzije koje se gube u napisima lišenim realiteta ovakve vrste. Ovaj odgajatelj ima pravo na svoje strahove, kao čovjek.

„Priča” autorice je zapis autentičnih doživljaja koji teku u realnom vremenu, zbog toga ima dinamiku, ima uspone i padove, želje i razočaranja, interese i nezainteresiranost, gotovo do „reaktivne” depresije i uspone gotovo do euforije,

kada se osjeća totalno potentnom i može riješiti svaki problem. Knjiga prikazuje i čitav spektar odnosa prema zatvorenicima, od duboke empatije za drame nekih ljudi, do, gotovo gađenja i odbojnosti, koji su izraženi otvoreno i hrabro, na način koji se rijetko susreće u literaturi koja ima ambiciju postati javnim dokumentom...

Dr.sc. Mladen Knežević, redoviti profesor u trajnom zvanju, u miru

Biografija autorice

Prof. Anđela Buđanovac rođena je u Zagrebu 1941. godine, gdje je završila osnovnu i srednju školu (gimnaziju). 1959. godine upisuje se na Filozofski fakultet u Zagrebu – smjer psihologija, ali splet životnih okolnosti prekida njen studij i nakon nekog vremena odvodi je u Lepoglavu. Želja za daljim stručnim usavršavanjem se ne gasi, te u Čakovcu diplomira na Višoj pedagoškoj školi – likovni smjer, u klasi prof. Vojtjehovski. Nakon toga se upisuje na Defektološki fakultet u Zagrebu (danas Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet), gdje diplomira na smjeru Poremećaji u ponašanju.

Radni vijek započinje kao petnaestogodišnjakinja na Zagrebačkom crtanom filmu, gdje je na temelju ugovora radila na bojanju folija za film. 1967. godine dolazi u Lepoglavu, gdje se zapošljava kao dizajner u jednoj od lepoglavskih firmi. 1968. godine prelazi u Kazneno popravni dom Lepoglava, gdje deset godina radi u komercijalnoj službi, a potom biva raspoređena na mjesto odgajatelja u službi za preodgoj. Nakon umirovljenja 1988. godine seli u Varaždin, grad koji joj pruža velike mogućnosti za daljnji kreativni rad. U mirovini se intenzivnije posvećuje svojoj ljubavi iz djetinjstva i mladosti – slikanju. Osim 6 samostalnih i više zajedničkih likovnih izložbi, sudjeluje na preko 100 likovnih kolonija pretežno humanitarnog karaktera. Dobitnik je Diplome Hrvatskog sabora kulture za rad na širenju kulturnog amaterizma i hrvatske kulture. Bavi se i poezijom a pjesme su joj objavljivane u gimnazijskim novinama, Domskom vjesniku, te časopisu za kulturu „Oko”.

Sa svojom poezijom nastupala je na danima Kajkavske kulture u Krapini, a pjesma „Drevo” osvojila je nagradu na općinskoj manifestaciji kulture „Poleg jedne velke gore” u Ivancu.

Uz sve ove aktivnosti, bavila se i streljaštvom gdje je osvojila brojne nagrade.

